

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

SZŐTSFARKAS,
THEOL. AKADÉMIAI IGAZGATÓ TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 4 frt.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1897.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok:

1. A kassai első református templom története. (Befejező közl.) *Révész Kálmán* 561
2. Dante viszonya a reformációhoz. *Linberger István* 573
3. Keresztyén ifjúsági egyesületek. *Csiky Lajos* 582

II. Tárca.

- Szepességi protestáns írók az ellenreformációig. *Weber Samu* 592

III. Egyházi szemle:

- Hazai egyházi élet. 607

IV. Irodalmi szemle:

a) Hazai irodalom:

1. Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. *Sz-s.* 616
2. Géresi Kálmán: A gróf Károlyi család oklevéltára. *V. F.* 620
3. Wundt-Rácz: A lélektan alapvonalai. *Sóváradi* 626
4. Benedek Elek: A magyar nép multja és jelene. *F.* 624

b) Külföldi irodalom:

1. Kaftan: Das Christenthum und die Philosophie. *Sz. M.* 630
2. Ecke: Die theologische Schule A. Ritschl's. *Sz. M.* 631
3. Hollensteiner: Das Weltelend und Welterlösung. *Sz. M.* 633

A Magy. Prot. Irod. Társaság Alapszabályaiból.

A társaság tagjai: 4. §. A társaság tagjai ötfélék: a) pártfogók, b) alapítók c) rendesek, d) pártolók és e) segélyező tagok. 5. §. *Pártfogók* legalább 500 frtot, *alapítók* pedig legalább 100 frtot vagy lefizetnek, vagy kötelezvény által biztosítanak 5°/_o-os kamattal a társaság pénztárának. *Rendes* tagok 5 évi kötelezettséggel évenként 6 frtnyi; *pártoló* tagok 3 évi kötelezettség mellett 3 frtnyi díjat fizetnek. *Segélyezők* azok, a kik egyszer-mindenkorra az alapítványnál kisebb összeget adományoznak.

Ingyen kapják: a társaság pártfogói az összes kiadványokat; az alapítók a Szemlét, a «Koszorú»-t és a monografiákat; a rendes tagok a Szemlét és a monografiákat; a pártoló tagok pedig a Szemlét.

Tisztelettel felkérjük mindazon t. tagtársainkat, a kik a mult évekre vagy a folyó évre szóló tagdíjaikat még be nem fizették, hogy azokat a Társaság pénztárába (Budapest IV., Deák-tér 4. sz.) minél előbb beküldeni sziveskedjenek. A hátralékok a „Szemle“ f. évi 6. füzetében vannak kitüntetve.

Egyszersmind bizalommal kérjük tagtársainkat, hogy a legutóbbi közgyűlés határozata értelmében ki-ki bár egy új tagot igyekezék szerezni a Társaságnak.

Szöts Farkas,
társulati titkár.

Bendl Henrik,
társulati pénztárnok.

A KASSAI ELSŐ REFORMÁTUS TEMPLOM TÖRTÉNETE.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Fenesi püspöknek és a jezsuitáknak azon terve, hogy a Kassára telepítendő Orsolya-apácák részére a református templom és iskola elfoglaltassék, a leghathatósabb támogatóra talált a szomorú emlékü gróf Kollonics Lipótban, ki az öreg Széchenyi György után 1695-ben foglalta el az esztergomi érseki széket. Bizonyára az ő határozott fellépése döntötte meg a törvényre és jogra támaszkodó tíz évi ellenállást. Újabb királyi rendelet adatott ki a templom foglalására,¹ melyet gróf Csáky István országbíró, a szepesi kamara elnöke, azonnal végrehajtatott.

1696 márczius 27-ike volt az a szomorú nap, melyen az erőszak ismét diadalmaskodott a jogon. Gróf Csáky, a kamarai tisztek és egy csapat katonaság kíséretében megjelenvén a református templom előtt, maga elé hivatta az egyház papját, Zemplényi Ferenczet, az iskola professorát, Csécsi Jánost, valamint az egyház előljáróit, s megparancsolta nekik, hogy templomukat, iskolájukat és parochiájukat azonnal hagyják el és adják át neki. Ezúttal ürügyeket is kerestek a foglalás igazolására, a következőkben:

1. A templom már 1673 szeptember havában, szent Mihály tiszteletére róm. kath. módon felszenteltetett.

¹ Ezen rendeletet még eddig nem sikerült felkutatnom. A Cassovia v. ac. n. szerint (87. l.) Abauj vármegye 1696 január 29-én tartott közgyűlésből fölírt a királyhoz a templom miatt, s ezen felíratra adatott ki a templom elfoglalását parancsoló rendelet. A megyei levéltárban azonban a jelzett napon tartott közgyűlésnek semmi nyoma vagy emléke nem található.

2. Az 1681. évi soproni országgyűlés idején a római katolikusok tényleges birtokában volt.

3. A reformátusok nem a király beleegyezésével, de a Thököli-lázadás alatt, erőszakkal foglalták azt vissza.¹

Hogy mily könnyen megczáfolhatók mindezek, láttuk fentebb. A hatalom azonban nem adott helyet a czáfolatnak, sőt időt sem engedett arra, hanem érvényt szerzett akaratának. A kassai reformátusok pár óra alatt ismét elveszítették minden birtokukat.

Most azonban mégis kaptak némi kárpótlást. Gróf Csáky nyolcz darab szántóföldet adatott nekik a város által, az alsó hostában, hogy ott templomot, iskolát és paplakot építhesse nek. Kassa város ekkori kegyes plebánosa tiltakozott ugyan ez adományozás ellen, a mely — szerinte — nagy jogsérelem a római katolikus polgárságra nézve,² tiltakozása azonban nem vétetett figyelembe. A szegény reformátusok pedig, a szükség által kényszerítve, kénytelenek voltak ez aránytalanul csekély kárpótlást elfogadni, hogy legyen hol vallásukat gyakorolni és növendékeiket oktatni. Hirtelenében és szegényesen összetákoltak e puszta helyen először iskolaépületet, majd egy kis templomocskát és lakóházat, legnagyobb részben rőzséből és fából. Ez a hely, a szepsi-úti bezárt temetőkert, ma is a református egyház birtokában van. Több, mint egy századon keresztül itt állt a ref. templom és iskola.

Az elragadt szép nagy templomnak és tartozékainak visszaadásáért azonnal folyamodtak a kassai reformátusok az udvari cancelláriához s Abauj vármegyét is felkérték, hogy követői útján pártolja a kassaiak kérelmét. Azonban, mint Abauj vármegye jegyzőkönyve 1696 június 23-áról megjegyzezi, a kassai reformátusok folyamodványa „a klérus igen hatalmas ellenmondása miatt“, még csak el sem fogadtatott, s nemsokára, 1697 márczius hó 17-én nagy pompával szentelte fel³ Fenesi püspök a templomot s a következő évben már

¹ Lampe-Ember: Hist. Eccl. 594. l. Bod Péter. Hist. Eccl. III. k. 405. l. Csécsi János naplója (kiadatlan) a sárospataki főisk. könyvtárában.

² Cassovia v. ac. n. 88. l.

³ U. o.

birtokukba vették azt az ide telepített apáczák, a kik a szomszédos iskolaépületben, mint zárdában, kényelmesen elhelyezkedtek és berendezkedtek.¹

Erőszakra alapított birtoklásuk azonban egyelőre nem volt zavartalan. Pár év múlva, az 1703. év tavaszán, II. Rákóczi Ferencz zászlóit lengette az üde szellő a felvidéken, s az egész hazát átzúgta a megrázó panasz: „Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera!”

Rákóczi zászlóinak közeledésére mind jobban éled az elnyomott kassai reformátusok reménysége is. Az egyház drágaságai 1703. őszén visszakerülnek Fogaras várából s Zemlényi Ferencz lelkész jegyzékbe veszi azokat.² A sárospataki deákok Kassáról visszasaállingóznak ősi otthonunkba, mivel Kassa körül egyre dúl a harcz, melyet a Muzsák nem szeretnek. Hosszú ostrom után, 1704 okt. 20-án Rákóczi generálisa, gr. Forgách Simon diadallal vonul be Kassára, a következő 1705. év szeptember 12-én pedig megnyílik a *szécsényi országgyűlés*,³ mely a nemzeti sérelmek mellett a vallásos sérelmeket is orvosolta. A vallásügyek rendezésére nézve az 1608. és 1647. évi törvényczikkek és az 1659. évi királyi hitlevél álláspontja fogadtatott el irányadóul; a jogtalanul elfoglalt templomok visszaadására országos biztosok küldettek ki, mindenik bizottságba egy-egy róm. kath., ágostai és helvét hitvallású tag s mellettök még egy róm. kath. papi egyén küldetvén ki.

Abauj, Zemplén és Borsod vármegyékbe Gundelfinger János (r. kath.), Brezinai János (ág. ev.) és Szakmári János (ref.) küldettek ki országos fejedelmi biztosokul; velök együtt Krucsay Miklós r. kath. főesperes szerepelt papi képviselőül.

¹ Mint a mult közleményben már érintettem, az apáczák 1698. október 23-án jöttek Kassára.

² 1703. október 15. (Egyházi levéltár) Kitünik e jegyzékből, hogy az úrasztali terítők és az egyház okmányai a vándorlás alatt a nedvességtől igen sokat szenvedtek, mert Zemlényi azért vette át azokat, hogy megszárazsza. Némely okmány ma is mutatja a nedvesség miatti rothadás nyomait.

³ Zsilinszky Mihály i. m. IV. kötet 153—195. lapok.

Kassán 1705 végén és 1706 elején működött a bizottság. A lutheránusok 1705 november 20-án kapták meg a tót templomot, azaz a Mihály-kápolnát,¹ mert az Erzsébet-templom a r. kath. egyház tulajdonában maradt. A református egyház a következőkben nyújtotta be a bizottsághoz kívánalmait:

1. Az nemes ország és kegyelmes Urunk végeztések szerint, kívánjuk sine dilatione templomunkat, oskolánkkal és parochiánkkal együtt restituáltatni.

2. Az minémű szép deszkás székekkel templomunk teli volt, kívánjuk restituáltatni.

3. Az mely harang templomunkban maradt volt, melyet is Istenünk dicsőségére öntetett ecclesiánknak a boldog emlékezetű néhai tek. nem. Váradí Mihály urunk, kívánjuk re-habeálni.

4. Az mi károk vagynak templomunkban, oskolánkban az kőfalnak megfurások, kamaráknak üszvevágattatások és az magok állapotjához való alkalmaztatások miatt, azok eránt kívánunk refusiót.

5. Ezeken kívül az mi károk és törvénytelen dolgok löttek templomunkban, jus et facultatem suo tempore de iis agendi, juxta leges et statuta regni, nobis (et aliis, quos concernit) reservatam esse volumus.

6. A hegyaljai öt darab szőlőnk ante vindemiam, cum fructibus, az mint mitőlünk elfoglalták, kívánjuk resignáltatni.²

A kiküldött biztosok minden tekintetben jogosoknak találván e kívánalmakat, 1706 január hó 6-án a templomot, iskolát és lelkészlakot, minden tartozékaival együtt visszaadták a kassai reformátusoknak, a mint azt a következő okmány³ bizonyítja:

Méltóságos választott erdélyi és magyarországi conföderált státusok fő vezérő fejedelem (így!) Felsővadászi Rá-

¹ Történelmi Tár. 1884. évf. 741. l.

² Zemplényi fogalmazványa, az egyház levéltárában.

³ Négy, igen szép gyűrűpecséttel ellátott eredetije az egyház levéltárában.

kóczi Ferencz kegyelmes urunk ő nagysága, elmúlt szécsényi gyűlésben, mind a három vallásbeli templomok és szabados exercitium iránt való megegyezés szerint, nekünk alább megírt személyeknek, ugyan szécsényi táborból, die sexta mensis Octobris 1705. esztendőben emanált s nekünk szóló parancsolatja és instructiója mellett, nemes Abauj vármegyében levő, szabad királyi Kassa városában, eddig tiszteletes apácák által bírt templomot, parochiát, oskolát, azokhoz bírt szőlőkkel és egyéb akármi névvel nevezendő appertinentiákkal és obventiókkal, helvetica confessión levőknek, die et anno infrascriptis resignáltuk. Továbbat kiki a maga vallásán való papjának tartozik dézmával és egyéb fizetéssel. A szokott temetőhely is köz lészen, úgy, hogy abban kiki maga vallásán való czeremóniákkal halottját szabadosan temethesse. Minthogy pedig tiszteletes apácák plenipotentiáriusok által, resignationak alkalmatosságával, azon templomban költségekkel csináltatott ülőszékek és némely üvegablakok iránt, praemissa solemni protestatione, in futurum cautiót reserváltak magoknak; hasonlóképen helvetica confessión levők is, ezen declaratióval solemnis protestatiókat interponáltak, hogy a midőn említett templom tőlük elfoglaltatott, akkor elégséges ülőszékek volt, melyeknek előadattatását tiszteletes apácáktól kívánhatják, úgy épületekben causált károknak refusióját. Super praemissis, pro futura eorundem cautela, ezen testimonialisunkat kiadtuk.

Datum Cassoviae, die 9. Januarii, A. 1706.

Praesenti me, Nicolao Krucsay, Archidiacono. tamquam Suae Serenitatis Principalis deputato. (P. H.)

Nemes Abauj, Zemplény és Borsod vármegyékben templomok restitutiójára, a felül megírt mód szerint rendeltetett Commissariusok:
Grundelfinger János. (P. H.)
Szakmári János. (P. H.)
Brezinay János. (P. H.)

Ezen okmány erejénél fogva azonnal birtokukba vették a kassai reformátusok régi templomukat, iskolájukat, lelkész-

lakukat és szőlőiket.¹ Az apácák elvitték a templomból összes szerelvényeiket s ezek helyett ott állott ismét a templom közepén a „*sacramentum alá való tarka kő asztal, nyolcz szegletin fekete fába foglalva*“; a prédikáló székre pedig feltették a *négy-fertályos homok órát*; talán azért, hogy tiszteletes Zemlényi uram ne tartson tulságosan hosszú prédikációkat.²

Az apácák ekként hajlék nélkül maradván, maga a vallásos fejedelem II. Rákóczi Ferencz vett meg részükre a ref. templom keleti szomszédságában két főutczei házat, melyet 1709-ben alakítottak át kolostorrá,³ a melyet ma is használnak.

A reformátusok külvárosi épületei, alig, hogy kivonulhattak belőlük, a Rabutin ostroma alatt (1706. október) összelődöztek, úgy, hogy az egyház, épületeiben és ez alkalommal elrabolt boraiban összesen 2930 magyar forint kárt szenvedett.⁴ Majd az 1710-ben fellépett iszonyú pestis-járvány tizedelte meg a kassai kálvinistákat is, úgy, hogy külvárosi temetőjük egészen tele lett halottakkal.

A következő év szintén nagy veszedelmet hozott reájok. Rákóczi zászlaja végkép lehanyatlott. A szatmári békeokmány (1711 május 1) mely a hosszú harczot befejezte, ígérte ugyan, hogy a király a vallások szabadságáról szóló törvényt megtartja; de ez ígéret is, mint annyi sok más, csak írott malaszt maradt. A templomfoglalások újra megkezdődtek az egész országban; a klérus és a jezsuiták törekvéseire ismét elkövetkezett az aranykor; a megszorodott kassai apácák is vigasztalót nyertek *Löffelholz* császári tábornokban, ki 1711 október 18-án katonai erőszakkal ismét kiűzte a reformátu-

¹ Bizonyos hidvégardói birtokért és harangjaiért még pörölni kellett a kassai ref. egyháznak. E miatt folyamodtak a körömi vagyis ónodi országgyűléshez (1707.) II. Rákóczi Ferencznek három idevonatkozó levele, illetőleg határozata van a kassai ref. egyház levéltárában.

² Az egyház javairól 1710 auguszt. havában felvett leltárból.

³ Történelmi Tár. 1884. évf. 743. l.

⁴ Hiteles összeírás az egyház levéltárában.

sokat jogos birtokaikból s újra átadta azokat a kegyes apácáknak.¹

Az immár harmadizben kifosztott kassai reformátusok most csakugyan hajlék nélkül maradtak. Külvárosi épületeik romokba heverték, sűrű sírhalmoktól körülvéve. Gróf Pálffy János tábornagy és kassai főparancsnok kegyelméből először a czitadella egy kazamatájában tarthatták meg isteni tiszteleteiket;² majd, mikor III. Károly rendeletéből a czitadellát 1713-ban lerombolták, a felső külvároson, Kovács János mézsáros nagy csürét használták templomul.³ A türelmetlen kassai róm. kath. papság azonban még e miatt is panaszt emelt gróf Pálffynál; miért is 1714-től kezdve úgy a reformátusoknak, mint a lutheránusoknak vissza kellett térni alsó-külvárosi, romban heverő temető-telekeikre s itt kellett újra kezdeni szegényes eszközeikkel a tisztogatás, majd az építkezés nagy munkáját.⁴

Az 1714 szeptember 8-án megnyilt országgyűlés nem javította, de súlyosbitotta az elnyomott protestánsok helyzetét. A vallásügygyel foglalkozó 1715. XXX. törvényczikk kimondja, hogy a király, *kegyelemből és kegyességből*, a soproni és pozsonyi törvényczikkeket, igaz értelmükben *egyelőre még* (adhuc) megtartandóknak véli, s e végből királyi és országos biztosok által vizsgálattja meg és intézteti el az idevonatkozó ügyeket. Ezen törvényczikk tehát, megtagadván a protestánsok helyzetének szentesített törvényeken nyugovó jogalapját, egyesegyedül a királyi kegyelemnek szolgáltatatta ki őket.

¹ Történelmi Tár, 1884. évf. 747. l.

² Az egyházi feljegyzések az 1672. utáni évekről mondják ugyan, hogy a ref. isteni tisztelet ekkor a citadellában tartatott meg, ez azonban nyilvánvaló tévedés. A Történelmi Tár elébb idézett évfolyamának 748. lapjáról azonban tudjuk, hogy a kassai lutheránusok, gr. Pálffy kegyelméből 1712-ben a citadellában tartották isteni tiszteletüket. Bizonyára a reformátusok is ugyanitt gyűltek össze, a mit még inkább bizonyít az, hogy a következő évben a Kovács János csüre szintén mindkét felekezetnek szolgált isteni tiszteleti helyül.

³ Történelmi Tár, 1884. évf. 749. l.

⁴ A reformátusok gróf Pálffyhoz intézett, kelet nélküli folyamodványa az egyház levéltárában.

Az említett vallásügyi bizottság (commissio religionaria Pestiensis) azonban csak 1721 márczius 15-én ült össze Pesten, öt hó múlva (augusztus 10.) királyi rendelettel elnapoltatott; ugyanazon év decemberében ismét megkezdte működését, de már Pozsonyban, s azt az 1722. év márczius havában fejezte be végleg.¹ Ezen vallásügyi bizottságnak eredménye, a több métermázsányi jegyzőkönyv és irományok leszámításával, a semmivel egyenértékű. Igen találóan mondja Tormási János,² hogy „*a pesti commissio nem egyéb volt szembekötésnél*“. Valósággal lázzadoz az ember vére, ha olvassa ezen bizottság irataiból, hogy a protestánsok legtisztább és legtörvényesebb kivánalmait is, mily rettenetes furfanggal és agyafurtsággal hiúsította meg a másik fél. Erre nézve csak egyetlen példát idézek, mely épen a kassai templomra is vonatkozással van. Az 1681: XXV. törvénycikk tudvalevőleg azt rendeli, hogy *a róm. kath. szertartással még fel nem szentelt (nondum reconciliata) templomok a protestánsoknak visszaadassanak*. A „nondumot“ a klérus úgy magyarázta, hogy „*sem ad tempus ante, sem ad tempus post diaetam Soproniensem nem, hanem ad ipsam restitutionem usque, tamquam terminum ad quem vitesék*; és így, mivel a soproni országgyűlés által czélzott templomok még a commissio idejéig sem restituáltak, a nondum-nak szükségkép minden erejének el kell veszni és a templomok *nec in praeterito, nec in futuro restituentur*“.

Méltán mondta erre az agyafurt okoskodásra a protestánsok replicája: „*Vulpinationum vulpinatio!* . . . Az ilyen emberekkel más valami, de nem emberi nyelven lehet beszélni“.³

Hiábavaló volt tehát az a nagy fáradság, melyet ezen bizottság működése alkalmával, elrabolt jogaik és birtokaik

¹ Ezen, általánosan „Pesti commissio“ néven ismert bizottság munkálatait (Acta) lásd Bod Péter: Hist. Hung. Eccl. III. k. 8—204. lap. Kivonatban, Tormási János dolgozata után, Révész Imre: Figyelmező. 1878. évf. 16, 93, 201, 387, 459. l.

² Figyelmező, id. évf. 466. l.

³ U. o. 400, 401. l.

visszaszerzése végett, a többi hitrokonokkal együtt, a kassai reformátusok is kifejtettek. Alig hogy megkezdődött a bizottság működése. Abauj vármegyének két szolgabirája és egy esküdtje törvényes vizsgálatot tartott Kassán, az apácák által birtokolt ref. templom tárgyában. 1721 április 18-án. A kihallgatott kilencz tanú egyhangúlag vallotta, hogy a templom 1681-ig r. kath. szertartással felszentelve nem volt s ez évben királyi élelemraktárul használtatott, tehát nem volt r. kath. templom; ¹ hiába volt mindez; hiába a protestánsok idevonatkozó temérdek replicája és duplicája, ² a vallásügyi bizottságnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a kassai reformátusoknak templomukat és egyéb javaikat visszaadja.

Maradt tehát minden a régiben. De azért a r. katolikusok még ekkor sem érezték magukat teljesen biztosoknak a templom birtokában. Az apácák nem a ref. iskolaépületben, de a II. Rákóczi Ferencz által szerzett klostromban laktak, s az iskolaépületet és a parochiát bérbe adták; ³ a templom újonnan való felszentelése is (az 1706—1711. évi profanatio után!) évről-évre elmaradt. Volt ugyanis ekkor Kassán egy hatalmas református pap, *Gyöngyösi Pál*, a theologia doktora, az angol püspöki egyház bekebelezett lelkésze, kinek erélyétől és tudományától egyaránt rettegetek a kassai jezsuiták. Bizonyára nem kevés részt vett Gyöngyösi a vallásügyi bizottság alkalmával kifejtett munkálkodásban is; elébb tehát őt kellett láb alól eltenni, hogy ne veszélyeztethesse többé az elvesztett templomnak és tartozékainak birtoklását. Az a hajsza, melyet a jezsuiták Gyöngyösi ellen 1723 végén indítottak, s mely

¹ Egykorú másolata az egyház levéltárában.

² Több egykorú másolat a commissió irataiból, kassai vonatkozással az egyház levéltárában. Érdekes megjegyezni, hogy mikor a kassai reformátusok követelték templomuk s egyéb javaik visszaadatását, a róm. katolikusok viszont azzal a követeléssel állottak elő, hogy adják vissza nekik a kassai reformátusok azokat az általok elrabolt clenodiumokat, melyeket Lorántffy Zsuzsánna a római kath. szent Mihály templomnak ajándékozott! Ex uno disce omnes. Többnyire ilyenek voltak a római katolikus klérus követelései!

³ Bod Péter, i. m. III. k. 109. l.

az ő számfizetésével végződött,¹ és a melynek folyamán mindent elkövetett a r. kath. klérus, hogy a kassai református egyházat teljesen megsemmisítse:² mindez egyenes összekötésben van a pesti commisió tárgyalásaival, illetőleg azzal a szándékkal, hogy a ref. templom és a hozzávalók a római katolikusok részére teljesen biztosíttassanak.

Mikor aztán Gyöngyösi Pál már oderai Frankfurtban ette a hontalanság keserű kenyerét s mikor 1731 ápril 6-án kihirdettetett a protestánsok jogait még jobban korlátozó úgynevezett Carolina Resolutio: ekkor látta eljönni az időt Máriássy Sándor kassai plébános és cz. püspök, hogy az elfoglalt ref. templomot 1731 június hó 24-én, immár másodízben, szent Mihály nevére felszentelje.³

A kassai reformátusoknak azonban olyan erős volt a törvények és a jog szentségébe vetett bizodalomuk, hogy annyi csalódás és keserű tapasztalat után is, még mindig remélték, hogy igaz jószágaikat elvalahára visszakapják s háborítlanul bírhatják. Egyik derék kassai református lelkész, Lisznyai Damó Mihály, 1774-ben azt jegyzi fel az elvett ref. templomról, hogy az „*még most is az apáczáké, de mi is várjuk a harmadik izbeli visszaadatását*“. Nem kevésbé éleszthette e reménységet II. József császár ismeretes álláspontja, mely az addig elnyomott protestánsokra a jobb jövőnek hajnalát derítette fel. Ez a nagy uralkodó még édes anyja, Mária Terézia életében megfordult Kassán, 1770 júniusában, s nem lehetetlen, hogy már ekkor is folyamodtak hozzá a kassai reformátusok elragadt javaik visszaadásáért. Pár év múlva, 1773-ban bekövetkezett a jezsuita rend eltöröltetése s így Kassáról is távozni kellett a protestantismus legnagyobb ellenségeinek. Újabb ok

¹ Gyöngyösi Pál életére v. ö. Bod Péter: Magyar Athenas, 96—99. l. Paikos Endre: A kassai helv. hitv. egyház megalakulásának története. 101—115. l. Gyöngyösi pörének iratai meg vannak Kassa város levéltárában. Ha az Úr akarandja és élek, egykor ezeket is szándékszem feldolgozni.

² Máriássy Sándor plébánosnak Kassán 1724 február 8-án a városi tanácshoz intézett levele (ma is látható a városi levéltárban) nyilván bevallja azt a célt, hogy a kassai ref. egyház teljesen megsimisíttessék.

³ Cassovia v. ac. nova. 89. l.

volt ez az öröme és reménységre a kassai protestáns hiveknél, kik most már, akkori feljegyzéseik tanúsága szerint, teljes bizalommal néztek a jövő elé. Mária Terézia halála után II. József lépett Magyarország trónjára s csakhamar kiadta a türelmi rendeletet, mely nem mindenben felelt meg ugyan a protestánsok törvényeken alapuló jogos várakozásának, de mindenesetre egy új korszakot nyit meg rájuk nézve. Újra éled a kassai reformátusok reménysége is, hogy templomukat visszakapják. Midőn II. József 1783-ban két ízben is megfordult Kassán, a református hivek személyesen adták át neki templomuk visszadatását kérő folyamodványukat.¹ Majd az 1786. és 1787. években újra esedeztek ez ügyben a Kassán átutazó uralkodónál;² de fájdalom minden eredmény nélkül.

¹ 1783. 3-tia julii. Estvéli 5 órakor érkezett a felséges római császár és magyarországi király II. József, Kassára. Szállása volt a „Fekete Sas” czimerű vendégfogadóba. Másnap reggel 5 órakor elment. A Forgács-utcai kapút megnézte, és a katona-gyermekek szállását. Valamely memorialist nyújtott be ő felségének a templom iránt ezen ref. ekklézsia is, melyet beadott a városon kívül Győri Péter kalapos. (Egyházi évkönyvi feljegyzés). A folyamodvány eredeti fogalmazványa, latin nyelven, az egyház levéltárában. József császár ezen kassai látogatásáról érdekes és jellemző dolgot beszél a hagyomány, melynek bizonyára történeti alapja van. A belvárosi mindkét felekezeti protestánsoknak a Forgács-utcai kapun át lett volna egyenes és legközelebbi útjuk külvárosi templomaikhoz; azonban a vakbuzgó róm. katolikusokból álló városi tanács, csupa bosszantásból elzáratta ezt a kaput, úgy hogy a protestánsoknak e miatt az alsó kapun át, igen rossz úton és nagy kerüléssel lehetett templomaikba eljutni. Ezért panaszt tettek II. József előtt, ki azonnal el is rendelte a Forgács-utcai kapu megnyitását. Alig ment el azonban Kassáról a császár, a bíró ismét elzáratta a Forgács-utcai kaput; ennélfogva a körútjából rövid idő múlva váratlanul visszatérő császár elébe újra panaszszal járultak a kassai protestánsok. Ekkor történt volna, hogy az engedetlenségen és vallásgyűlölségen felbosszankodott császár, aranygombos nádbotjával párszor végig vágott a kassai birón, Klestinszky Józsefen. Annyi kétségtelen tény, hogy József császár ezen kassai látogatásakor nyitvatott meg a Forgács-utcai kapu, mely ez alkalommal József-kapu nevet nyert.

² A császárhoz 1786 auguszt. 12-én benyújtott folyamodvány. latin eredetiben s német kivonatban az egyház levéltárában. A latin eredetiben fordul elő az általam fentebb érintett következő nevezetes pont: „In aedificationem praemissorum (templi, scholae, parochiae) concurrebant, prout majores nostri in scriptis reliquerunt, potentiae maritimae, credi par est, rex Angliae et potentissimi ordines Foederati Belgii, et Marchio Brandenburgiae“.

A nagy tervekkel elfoglalt uralkodó bizonyára igen csekély fontosságúnak tartotta a kassai református templom ügyét, a folyamodványokat bővebb figyelemre nem méltatta, hanem kiadta azokat a helytartótanácsnak, mely aztán sietett az ügyet a reformátusok folyamodványának visszautasításával az apácák javára elintézni.

II. Józseffel eltemették a kassai reformátusok utolsó reményességét is. Az 1790/91. XXVI. törvényczikk, mely máskülönb a protestánsok örök hálájára érdemes, 12-ik §-ának rendelkezésével, a mely szerint tudniillik úgy az alapítványokra, mint a templomok, iskolák és paplakokra nézve „*a jelen birtokállapot vétetett zsinórmértékül*“, egyúttal pedig mindenféle *visszakövetelés* megtiltatott: véglegesen biztosította az elfoglalt kassai ref. templomot és tartozékait az Orsolya apácák számára.¹

Ekkép a reformátusok is kénytelenek voltak a belvárosban alkalmas templomhely után nézni, melyet 1804 aug. hó 29-én vétel útján meg is szereztek. Itt épült fel aztán 1811 szeptember 22-én felszentelt mostani templomunk.

Révész Kálmán.

¹ Kassa századok óta katonai központ. Már II. József császár idejében említik a reformátusok, hogy a vallásukon levő sok katona miatt nem férnek külvárosi templomukban. Mióta a prot. tábori lelkészség felállított, az illető ref. tábori pap évenként egyszer vagy kétszer Kassán is megfordul, hogy itt a ref. katonaság részére úrvacsorával egybekötött isteni tiszteletet tartson. Jelenleg templomunkat mindig átengedjük ezen isteni tiszteletek számára; boldogult Meskó Sándor idejében azonban, ki 32 éven át volt egyházunknak kiváló buzgóságú főgondnoka, végrendeletében pedig legnagyobb jóltevője, Meskó idejében, mondom, kénytelenek voltak a szegény ref. katonák valamelyik kaszárnya udvarán tartani meg ref. isteni tiszteleteiket, mert a főgondnok nem eresztette őket a templomba, azt mondván: „Adják vissza nekünk az apácza templomot, majd akkor járhatnak bele a katonák is!“ Különb az apácza templom mindkét ajtaja, még mai napig is, a legerősebb vaspléhvel van borítva s kettős zárossal ellátva. Ez is jellemző emléke a multnak!

DANTE VISZONYA A REFORMÁCZIÓHOZ.

Egyszer a kegyes francia érsek, *Fénélon* egy erős hitű evangélikus parasztot a róm. kath. hitre akarván téríteni, ehhez azon kérdést intézte: „Mondd meg nekem, hol volt a te egyházad Luther előtt?” Erre azt a meglepő feleletet nyerte: Oly szivekben, mint az Öné! Mély igazság rejlik e válaszban. Mert habár idővel, főleg a középkorban, az őseredeti keresztényen egyház vére és teste, idegen, zsidó és pogány elemek befogadása által és emberi fogyatkozások és szenvedélyek befolyása alatt eredeti épségében és égi tisztaságában nagyon megcsorbult és elfajult, de a Szentlélek időről-időre oly férfiakat támasztott, kik az evangéliumi hitet hirdették, az egyház megújhodását létesíteni törekedtek és így a XVI. századbeli reformácziónak útegyengetői és előfutárai voltak.

Ily viszonyban áll a reformáczióhoz *Dante* a halhatatlan olasz költői is. Mert ha van is némi igaza Petrarcának az emberi nagyságokról mondott eme szavaiban: „Hiretek kétes tavaszodás, mint a változó derült ég, melyet kevés köd megront; a nagy idő a nagy neveknek nagy mérge“: de azért a *Dante* nagysága mind e mai napig kimagasló. Közel hat század ömlött bele már *Dante* halála óta az örökkévalóság tengerébe; de *Comediája* még ma is nagy vonzerővel bír, mely szünet nélkül vonza magához a nemzetek nagy elméit és a művelt világ minden nemzetéből toborza olvasóit, bámulóit és tisztelőit. A művelt népeknél óriási kiterjedésű *Dante*-irodalom képződött ki, mely a nagy költő művének fordításával és magyarázásával foglalkozik. Még királyi fordítója és magyarázója is akadt *Dantenak Philaethes* név alatt *János* szász király személyében.

Ámde *Dante* nemcsak mint költő nagy, eredeti és érdekes, hanem vallás erkölcsi szempontból is rendkívül tanulságos. Művei közül a legismertebbet és örökbecsűt, a híres „*Comedia*“-t „isteni“ színjátéknak nevezték el honfitársai, s ez az elnevezés nemcsak a mű művészi tökéletességének szól;

hanem szól a költemény tárgyának s „annak vallásos nagy jelentőségét s isteni tartalmát akarja jelezni“. Érdemes és hálás munka tehát Danteval valláserkölcsei szempontból s abból a tekintetből is foglalkozni, minő viszonyban áll az ő vallási nézlete a reformációhoz. Ezt a kérdést annyival inkább érdemes nálunk is szellőztetni, mert Dante *iratainak hittani jellege* fölött megoszlanak a vélemények. „De monarchia“ című műve miatt már korán gyanuba fogta a szerzőt, később a tiltott könyvek „Index“-ébe juttatta a művet a pápás katolicismus. A reformátorok elismerték, hogy Dante azok közül való, a kik évszázadokon át szakadatlan láncolatban bizonyosságot tettek az evangéliumi igazságról. Flacius Mátyás 1556-ban tényleg beiktatta Dantet az előreformátorok névsorába (*Catalogus testium veritatis evangelicae*“, 1556.). Három évtizeddel később Perot de Mezieres F. és Mornay du Plessis hasonlóképen a protestantismusnak vindikálták a nagy olasz költőt, mely eljárás ellen Bellarmin bibornok és Coeffeteau püspök a romanismus részéről hevesen tiltakoztak.

A kérdés tárgyilagos megítéléséhez főként két dolog szükséges. Először a megítélés elvének helyes megállapítása; másodsor az ítéletmondás alapjának helyes kijelölése. Az elsőre nézve a mily kétségtelen, hogy Dante nem volt czéhbeli szaktheologus a szónak sem pápás scholasticus, sem hitvallásos protestáns értelmében: ép oly bizonyos, hogy a pápás katolicismus egyházi és valláserkölcsei visszaélései ellen öntudatosan protestált és azok ellen az evangéliumi protestantismus bibliai elveit következetesen hangoztatta és érvényesítette. Másfelől meg azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Dante egyházi és valláserkölcsei elveinek megítélésénél nemcsak arra kell tekintettel lennünk, a mit róla akár a római kath., akár a protestáns theologusok mondtak vagy írtak: hanem és főleg azt kell megnéznünk, mit vallott és írt meg ő maga a saját műveiben a valláserkölcsei és egyházi dolgokról. Ilyen elv szerint és ezen az alapon vizsgálódva, előre is kimondhatjuk azt az eredményt, hogy *Dante nem a római katolikus dogmáknak hódolt, hanem azokat az evangéliumi keresztyén elveket vallotta, melyek később a XVI. századbeli reformációban diadalra jutottak s a római egyház türelmetlensége miatt külön egyházzá szervezkedtek.*

Dante vallási elvei s közelebbről a reformációhoz való viszonya leghatározottabban a „De monarchia“ című politikai művében és főművében a „Divina Commedia“-ban domborodik ki. Amabból közelebbről egyházpolitikai, emeből inkább valláserkölcsei elveit lehet megismerni. Vallással és egyházzal e

művek egyike sem ex thesi foglalkozik, de mind a kettő teljesen át van szöve ama vallási és egyházi szálakkal, melyek nélkül Dante idejében, a középkorban nagy dolgot alkotni sem irodalmi, sem politikai téren nem lehetett.

A „De monarchia“ című politikai művében az egyetemes császárság eszméjét fejtette ki, még pedig oly elvi tisztasággal, szabatossággal és határozottsággal, hogy hozzá hasonlót keveset találni az irodalmakban. Nyíltan hirdeti, hogy a világi hatalom elve ép oly jogosult az állam ügyeiben, mint az egyházé a lelkiekben. És ez egészen keresztyén, még pedig evangéliumi keresztyén tanítás, mert Jézus Krisztus ama kijelentésének: adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és az Istennek, a mi az Istené, egészen természetes folyománya; csakhogy ez a római pápasággal, mely az államok és a fejedelmek felett a világiakban is uralkodni akart, homlok egyenest ellenkező tanítás. Igaz, hogy ez csak elméleti tanítás volt, de Dante oly nagy erélylyel csüngött rajta, hogy Isteni színjátékában is többször visszatér rá, a mint azt később látni fogjuk.

„Divina Commediá“-jában azonban még inkább kidomborodik Dantenak különösen a valláserkölcsei tudata. E halhatatlan művének már a kerete, három főrésze is egészen vallási fogalomkörbe vezet: Pokol, Purgatorium, Paradicsom. Színezete, eszméi, tanulságai, fogalom világa, a lelke pedig egészen a keresztyénség vallási és erkölcsi légkörében mozognak. Mélyen vallásosak mindjárt a pokol feliratán olvasható classicus szavak, melyek Szász Károly kitünő fordításában így hangzanak:

Én rajtam át a jaj-városba léphetsz ;
Én rajtam át az örök gyötrelembe ;
Én rajtam át a kín-sújtotta néphez.

Nagy alkotóm igazságból teremte ;
Boltom' Isten *hatalma* emelé fel.
Fő-bölcsesége és örök *szerelme*.

Teremtett lény előttem nem bírt léttel,
Csak öröklétű — s én is az vagyok.
KI ITT BELÉPSZ: HAGYJ FÜL MINDEN REMÉNYNYEL.¹

Ám Dante nemcsak vallásos, de nagyon buzgó, sőt rajongóan vallásos, valóságos *mystikus* lélek volt. Lelkes követője a keresztyénség legnagyobb mystikusainak, egy Augus-

¹ Szász Károly: A Pokol. III. ének 1—9. v. 101. l.

tinusnak, St. Victori Richardnak s. mindenek felett szent Bernátnak. Danteban, mint Szász Károly oly találóan mondja, a mystika elérte a legfőbb fokát, az extasist, s ő erre egyaránt bírta az anyagot lelkében, mely kora ifjúságától a rajongásra, az eszményiségre hajlandó volt; élményeiben, melyek oly mélyen rázkódtatták meg belvilágát s annyira táplálták szenvedélyét, mint csak keveseknek; és végre tanulmányaiban, melyek őt az ó- és középkor összes eruditiójával bíró, mélyen tudományos és beható szellemet. kiválóan a mystikus vallásbölcészeti iskolához vezették“. „Mert ha tényleges tudományossága anyagának nagy részét a scholastikusokból merítette is, de tagadhatatlan, hogy kedélyére mélyebben hatottak a mystikusok“. ¹ A Dante „költeményének alapeszméjét, mondja Delff Hugó, Dante magyarázói közt a legszellemesebbek egyike, St. Victor Richard, a középkor egyik nagy mystikusának eme szavaival fejezhetnők ki: A szemlélődő a tények egész rendjét lássa Istenben; lássa mikép mennek némelyek a pokolba, mások egyenest a mennybe, meg mások a tisztító tűzön át a mennybe; lássa mindezt a magok nemeik és fajaik szerint, sajátosságos minőségökben. Oly elragadtatás állapota ez, mint szent Pálé, a kiről tudjuk, hogy testben, testi érzékkel a „harmadik égbe“ ragadtatott. Költőnk is ily állapotban teszi meg utazását; maga elmondja a Pokol II. 18. és a Paradicsom I. 73. s köv. verseiben . . . A mélyen magába merült és saját belvilágát közvetlenül szemlélő vallásosság, kegyesség gyümölcse ez; nem képleges előállítás, nem mesterséges tükröződése külső tapasztalatoknak, hanem közvetlen érintkezés a látbatatlan dolgok belső lényegével. Valódi élmény . . . A szintér, a helyzetek, az alakok, mindez lehet a költő képzeletének terméke; de a mit ábrázol, a szellemi igazság, a lelki élet belső fejleménye, annak fokozatai, élményei: az nem rege, nem képzelet, nem csinálmány“. ²

Dantenak ez a mély, benső, mystikus vallásossága, miként általában a legtöbb mystikusé, ha külső formáiban a római katholicismussal igen sokban egyezik is, de lényegben, de lélekben egész más, mint a pápás egyház vallása és erkölcsisége. Valóságos hitelvi különbség, nem egyszer homlokegyenes ellentét van Dante hittudata és a római egyház dogmatikai tanítása és erkölcsi praxisa között. A hierarchia, pápaság, hit, Szentírás, egyház stb. kérdéseiben, tehát a *római egyház legsajátabb hitelveiben Dante nemcsak nem hódol a pápista dogmák-*

¹ Ugyanott a 40. és 41. lapon.

² Idézve Szász Károly által a Pokol 39—40. lap.

nak, hanem egyenesen evangéliumi keresztyén és protestáns elveket vall s ezeket adja a Div. Commedia legkiválóbb alakjainak szívébe és a szájába.

Lássunk e végből néhány hitelvet részletesen.

Dante mindenek előtt a *papi rend kizárólagossága helyébe a keresztyének egyetemes papságát* állítja, mint ezt Péter apostol tanítja. „Ti pedig választott nemzetiség, királyi papság, szent nép vagytok!” (I. Pét. II. 9.) Igaz, hogy a klerust és ennek az Istentől szerzett és adott szent hivatalát, így a pápaságot is oly intézménynek ismeri el, mely kalauz és tanító az üdv elnyerése céljából; azért főleg a Purgatoriumban, az angyalok a papság képviselői, ezek kezelik a kettős kulcs hatalmát, végzik a gyónási és bűnbocsánat cselekményt, azonban mindig csak mint Isten szolgái. De hogy az egyes keresztyén embernek feladata, saját hite és erénye által az üdvöt magának elsajátítani az Istentől adott erő és az isteni intézkedés segélyével: ez az evangéliumi keresztyén elv az egész költeményen átvonul, sőt annak egy helyéből még az is kitűnik, hogy Dante az egyházat pápa nélkül is tudja gondolni. Midőn t. i. Virgil a költő útmutatója a földi paradicsomhoz érkezik, Dantéhoz így szól:

Ne várd többé sem szómat, sem intésemet: szabad, jó, ép a te akaratod s hiba volna, nem cselekedni ennek értelmében; azért most fejedre teszem a koronát és a *pápasüveget*. (Purg. XXVII. 139—142.)

Megjegyzendő még, hogy a miséről, mint a római áldozárságot kizárólagosan megillető s a papságot a laikusok fölé helyező jellemzéses cselekményről *szó nincs a Commediában*.

Az *egyetemes keresztyén papság kiemelésére és érvényesítésére* szolgál továbbá a költemény nemzeti nyelve is. Reformatori tény, hisz Luther és Kálvin és a mi Károli Gáspárunk is ez úton jártak, hogy *Dante teremtette meg az olasz költői nyelvet*, ő tette irodalmi nyelvvé az addig kizárólagosan használt latin nyelv helyett, mely az egyház nyelve is volt. Mint Isten a világot, mondja Szász Károly a Pokol fordításához írt előszavában, Dante az olasz nyelvet teremtette s midőn azt a classicus latinnal szemben köznépinek, volgarenak nevezte, egyszersmind a legdicsőbb zengzetű nyelv magas polczára tudta fölemelni, az *első modern nyelvvé* tevén azt, akkor, mikor Európa többi modern nyelvei, nemcsak a germánok: az angol és a német, de a románok is: a francia és a spanyol, még a fejlődésök pólyáiban feküdtek“ S a nemzeti nyelvnek egyházi szempontból is mélyreható jelentőségbe van. „Az a

nép“, mondja helyesen *Dalton*,¹ „mely anyanyelvén végzi imáit, szent énekeit és hallgatja igehirdetését, lassanként elszokik az idegen dajkálkodástól, kalauztól, s idővel megtanulja, hogy hitét önállóan magának kell kivívnia és nem mint valami kész dolgot papi kézből elfogadnia“. Mily édesen hangzik az olasz *Miatyánk* a *Purgatorium* XI. énekének kezdetén! Mily szép a *Mária*hymnus olasz nyelven szent Bernát ajkain a *Paradicsom* XXXIII. énekének elején. A ki ezeket olvasta, az valóban nem érezhetett többé vágyat a latin imák és hymnusok után.

Hasonló eredményt szülhetett azon *katechizáció* is, melyet szent Péter apostol az egekben végez Danteval a keresztyén hit, szent Jakab a keresztyén remény és szent János a keresztyén szeretet tana fölött. *Paradicsom* XXIV., XXV. és XXVI. Bőven használva, sikerülten és szellemdúsan. Krisztus és az apostolok tanával összhangzásban, találjuk alkalmazva a költemény összes részeiben a *Szentírásból* merített helyeket, kifejezéseket és képeket annyira, hogy bátran elmondhatjuk: *Dante a bibliában teljesen otthonos volt, sőt ez képezte hite és élete talpkövét és iránytűjét.* Szintúgy sok egyházi énekkel diszité művét, mi az áhitat emelésére, de egyszersmind a vallás dolgában a papi gyámkodástól és járszalagtól függetlenített önállóságra szolgált, miben megint reformátori jellem mutatkozik.

A *purgatoriumról való tan* ugyan nem evangéliumi, mert nincs neki gyökere a *Szentírásban*; de Dante *Purgatoriuma*, összhangzólag a régi keresztyén tannal, lényegileg különbözik a későbbi római egyház *purgatoriumától*. Ez a földön túl levőnek gondolja a kínzó tisztító tüzet; a költő *purgatoriuma* ellenben *itt a földön van*, de ennek tőlünk tulsó oldalán és *Jézus hegyi prédikációja kezdetének alapján*, melyből az egyes versek idéztetnek és felhasználtnak, *szellemileg fokozatosan átalakítólag és nemesítőleg finomító hét boldogsággá válik*, mely *mint engesztelés a földmagasztalást megelőzi*, legfelsőbb részét pedig a földi paradicsom képezi a természet minden bájaival. *Dante purgatoriuma* a láthatlan, de tetteleges *szellemi egységre* is utal, mely a lent és fent levő keresztyén egyházakat összefűzi, a *megváltottak közösségére*, valamint azon közösségre is, mely az elhaltak és élők kölcsönös megemlékezésében s az utóbbiak imáiban nyilatkozik.

Dante evangéliumi hittudatának egyik legjellemzőbb vonása a *hitről való tanítása*. A biblia szerint a *keresztyén hit*

¹ *Dalton Hermann*: Dante und sein Bezug zur Reformation und zur modernen Bewegung in Italien. St. Petersburg, 1870. 20. l.

főtartalmát a *szenháromság*, azaz a teremtő, megváltó és megszentelő Istenben való hit képezi. Ezt a költő határozottan mondja:

„És hiszek egy lényben és három örök személyben és hiszem, hogy ez az egy lény annyira egy és három, hogy elbirja összesen a *sunt* (vannak) és *este* (van) szót“. (Paradicsom XXIV. 139—141.) És Dantenál ez a *hit az üdv alapelve*. Mert az a nap, melyet a költő a Pokol I. 16 s köv. verseiben a hegy fölött lát, nem más, mint Krisztus és az ő evangéliuma. E hit szerez a mennyországnak polgárokat; (Parad. XXIV. 43—44.), ez vezeti az embert bizton minden ösvényen (Pokol I. 18.) és ez győzi meg a világot (Pokol IV. 48.). Hit által lesz a lélek Istennek barátja (Paradicsom XXV. 10: 11.). Dante tanrendszerében még különösen kiemelendő, a mi Pál apostolnak és az evangélikus egyházaknak is főtanua, hogy az üdvösség nem a *jó cselekedetektől származik, hanem a kegyelemben való hit által*. Virgil határozottan vallja:

„Más bűn által nem vesztettem el az eget, hanem csak az által, hogy hitem nem volt.“ (Purg. VII. 7. 8.) Szintúgy mondatik: „A mely (t. i. hit) nélkül a jó cselekedet nem elegendő“ (Purg. XXII. 60.). Az égben még két pogány is, Rhipeus és Traján találatik, de ők nem mint pogányok, hanem mint keresztyének haltak meg, mert amaz erős hitet helyezte a még ezután szenvedő, emez a már szenvedett lábakba, t. i. Krisztus kínszenvedéseibe (Parad. XX. 103—105.). A keresztség a hitnek kapuja (Pokol IV. 36), a lélek eljegyzése a hittel (Parad. XII. 61—62).

Dante bár a hitet egészen evangéliumi szellemben veszi, azért mint a római egyház fia, meghajlik annak némely nem-evangéliumi dogmái előtt is; hódol pl. a szenteknek, főleg a paradicsom doktorainak, sz. Ferencznek és sz. Domokosnak, de leginkább meghajol szűz Mária, az ég királynéja előtt, kihez reggeli és esti imáit szokta intézni (Parad. XXIII. 88. 89.). Mindamellett, bár hite szerint Mária a rózsa, melyben az isteni ige testté lett (Parad. XXIII. 72. 73.), ki teremtőjének az anyja; mégis csak fiának, a Krisztusnak leányát, tehát Isten teremtményét, Ádám magzatját látja benne (Paradicsom XXXIII. 1—6.).

Am azért Dante teljességgel nem huny szemet kora egyházának hibái előtt, ellenkezőleg reformátori bátorsággal s mintegy szent haraggal támadja meg annak *romlottságait*, ostromozván ezeket kimélet és személyválogatás nélkül és fölöttük pálczát törvén a Szentírás alapján Isten nevében. Azt az elvet, mely a „De monarchia“ című munkájának alapgondo-

latja, t. i., hogy az Isten egy sorba, egyenlő méltóságba és hatalomba helyezte a császárságot a pápasággal, tehát mindkettő Isten kegyelméből van, a Commediában következetesen alkalmazza, sőt eleitől fogva végig vörös fonálként átviszi azon. A Purgatoriumban (XVI. 106—111.) azt írja: Rómának, mely a jó világot alkotta, két napja szokott lenni, mely az egyik és a másik utat mutatja, mind a világnak, mind az Istennek útját. Az egyik a másikat eloltotta és a kard a pásztorbottal egyesített és az egyik a másikkal együtt szükség-szerűleg rosszul jár! De leginkább kiemeli a pápaság és császárság egyenjogúságát a Jupiter-csillagkörben (Paradicsom 6-ik köre, hol az igazságos uralkodók vannak), a hol az üdvözöltek lelkei fénylő sasalakot képeznek, mely a császárság jelképe, Parad. XVIII—XX. Itt mondja Dante, hogy az emberi igazság az ég műve (Parad. XVIII. 116. 117.), és kéri Krisztust („mente“ = az isteni Igét), hogy még egyszer gerjedjen haragra azok ellen, kik a templomban, mely csudák és vértanuk által épült föl, vásárolnak és üzérkednek. (Parad. VIII. 118—123). Ellenben dicsőíti Justinian császárt, a római birodalom ez igazságos és bölcs törvényadóját. Parad. VI. 9. 10. Annál keményebben bánik el azokkal a pápákkal, a kik szent hivatalukkal rútol visszaéltek. A pokol pitvarába helyezi Cölestin pápát (Inf. III. 50., 60.), a Dio városában égő koporsóban bűnhődik eretneksége miatt *II. Anastasius* (Pokol XI. 8. 9.), a purgatoriumban a fősvények körében van *V. Adorján* (Purg. XIX. 99.), míg *IV. Márton* a torkosok körében (Purg. XXIV. 22.) vezeklik; a simonisták pokoli tömlöcze zárja magába *IV. Incze, IV. Sándor, IV. Orbán, IV. Kelemen, III. Miklós* pápákat, kikhez még *III. Bonifác és V. Kelemen* fog jönni. Ezek bűne ellen Dante oly éles szavakra fakad, hogy Luther 1517-dik évi tételei ezekhez képest bársony simák, mert azt mondja: „Fukarságtok oka annak, hogy a világ beteg, mivel földre tiporjátok a jókat és felmagasztaljátok a rosszakat. Aranyból és ezüstből csináltátok Istenteket; és a különbség köztetek és a bálványimádó közt csupán az, hogy ez egyet, ti pedig százat imádtok. Pokol XIX. 104., 105., 112—114.). De a legkeményebb *VIII. Bonifácziusszal* szemben, kit szent Péter szájával így dorgál:

„Az, a ki a földön törvényellenesen ül helyemen, mely az Isten Fia szeme előtt üres, az én temetőmből vér és bűzpocsétát alkotott, miben vigaszt lel lent a gonosz, ki innen fölülről lehullott“. Kiemelendő ellentétképen, hogy Dante a sok bűnhődő pápa mellett csak az egy *XXI. János* pápát találja a Napkörében az üdvözöltek seregében. (Parad. XII. 134., 135.)

De nem éri be csupán a pápák bűneinek ostromozásával, hanem a Paradicsom XXI. énekében a 127—135. versekben kiméletlenül korbácsolja az alsóbb papság *dözsölő, fényűző életét és tudatlanságát* is, mert a fukarság és sodomitaság mellett ily bűnökben is sokan leledznek a klérusból; éles kardját szegzi a *bűnbocsánattal való kereskedés és bűnengedmény*, valamint a *szentek hamis tisztelete* (Parad. XXIX. 109—125.) és az olyan pápai *decretumok* ellen, melyek a Szentírás fölé helyezkednek. (Parad. IX. 133—138.)

Mindez világosan mutatja, hogy *Dante* nyíltan elvetette úgy a pápák, mint az egész papság üdvközvetítéséről és magasabb erkölcsiségéről tanított római dogmát; nem hitt az egyház csalódhatatlanságában s általában azokban a hierarchiai érdekből gyártott dogmákban, melyeket a XVI. századbeli reformáció, mint emberi találmányokat elvetett, mert azok nincsenek benne az Isten igéjében. De viszont az a mély és erős vallásos hit, mely lelkét áthatotta, reménnyel töltötte el az iránt, hogy az *egyház gyökeresen reformáltatni fog fejében és tagjaiban*, de nem a pápák, hanem mások által az isteni törvény alapján, p. o. Pokol I. 101—111. Purg. XXXIII. 34—54. Parad. XXVII. 61—63. Azért elfordulva Róma városától azon Rómára utal, melyben Krisztus szerint él a polgár és a császár (Purg. XXXII. 101—102.).

Valóban *Dante* éles *lángkard* abban a szellemi harcban, mely az evangéliumi elvek érdekében századok óta foly Isten dicsőségére és a megváltottak üdvére, s mely valószínűleg csak akkor fog véget érni, ha majd a feltámadás napjának hajnalpirja megaranyozza a föld kerekességét.

Késmárk.

Linberger István.

KERESZTYÉN IFJÚSÁGI EGYESÜLETEK.

A belmissió hitszilárdító munkássága a maga óriási szervezetével a fejlettebb keresztyén egyházakban átöleli az embert életének minden korszakában s mindennemű viszonyai között. Karjára veszi a csecsemőt, istápolja a gyermeket, kalauzolja az ifjút, erősíti az erejében lankadó férfit s támogatja a roskadozó aggot. Segítő és védangyalként ott áll a nyomorék, a beteg, az elesett, a fogoly, az árva, a szegény mellett. hogy úgy a testi, mint a lelki nyomorban sinylődők gondját felvegye és a hitben ingadozókat erősítse.

Az ősi Germánia regevilágából maradt ránk egy egyszerű kis mese, mely azt beszéli el, hogy egy királyleány keresztelői ünnepélye alkalmával egy gonosz tündér szerencsétlenséget és korai halált jósolt az újonnan született leánynak, mire aztán egy jó tündér lépett elő. ki, bár a megjósolt szerencsétlenséget egészen elhárítani nem volt is képes, de a halált százéves álomra változtatta át. Így történik ez ezer és sok ezer emberrel a földön, kik mihelyt megszülettek, bölcsőjükhöz lép a nyomor és a bűn s fájdalmat és átkot akaszt a gyermek nyakába. Ámde, mint ama jó tündér, itt meg a belmissió lép elő. hogy a testi és lelki nyomor sorsán enyhítsen, s a szerencsétlen ember életpályáját megkönnyítse.

Az ifjúságot gondozó belmissiói tevékenységnek egyik legnemesebb és legsikeresebb ága a *keresztyén ifjúsági egyesületek*, melyek „keresztyén“ jellemüknél fogva első sorban is különböznek az újabb kor mindazon, úgynevezett „képző egyesületeitől“. melyek pusztán az illető tagok szellemi képességeinek továbbfejlesztését s a társas érintkezés előmozdítását tűzik célul. A keresztyén ifjúsági egyesületek a képzés és szórakoztatás mellett főleg arra törekednek, hogy tagjaikat az evangélium alapján a keresztyén vallási és erkölcsi életben irányozzák, tovább építsék és nemesítsék.

Első szüksége az ifjúnak abban áll, hogy munkaszabad óráit hozzávaló társaskörben töltsse. Az ifjú szeret is, tud is

akar is vidám lenni, és mivel ezt egymagában nem érheti el, mások társaságát keresi. A *társas érintkezésnek* ezen szükségét a keresztyén ifjúsági egyesületek figyelembe is veszik. Zene és ének, közös séták és tornázás, olvasás és szórakozás, és még sok más egyéb, a mi csak egy ifjú szívet felvidámítani képes, a nélkül, hogy a belső embernek ártalmára volna, mindezek arra szolgálnak ez egyesületekben, hogy az ifjakra nézve a világ örömeit inger- és veszélynélküliekké tegyék.

Második szüksége az ifjúnak, hogy bármely téren mozogjon is, *képezze és taníttassa* magát. Ezért a keresztyén ifjúsági egyesületekben mindenféle tanórákat is adnak; a történelemből és földrajzból, a természettanból és vegytanból előadásokat tartanak s általában minden lehető módon gondoskodnak arról, hogy az illető ifjak képzésének hiányai kipótoltsanak, és hogy magok jobban képesekké tétessenek állásuk és hivatásuk betöltésére. Némely egyesületekben az ifjak munkáiból időről-időre kisebb kiállításokat rendeznek, a mivel őket szorgalomra és csínra ösztönzik. A legtöbb egyesület aztán kisebb könyvtárral is rendelkezik, melynek szórakoztató, tanító és építő irányú művei a tagok rendelkezésére állanak.

Harmadik és legfőbb szüksége az ifjúságnak az *épülés*, melyről ezen egyesületek a legkülönbözőbb módon gondoskodnak. Minden intézkedés arra van számítva, hogy, ha szinte indirekt úton is, az egy szükséges dolognak előmozdítására szolgáljon. Sőt ezenkívül külön bibliai órák tartása s a minden összejövotelt berekesztő esteli áldás elmondása által, direkt úton is igyekeznek az ifjakat Isten igéjéhez közelebb vinni. Szemben a mai kor hitgyengítő és erkölcslazító áramlatával, az ifjúsági egyesületek bevezetik az ifjakat a Szentírás és az evangéliumi hit összefüggésébe és nekik az egész életet Isten igéjének világosságában mutatják be.

A keresztyén ifjúsági egyesületek története nem valami nagyon régi időre vihető vissza. Első otthonuk az evangélikus Németország volt, hol azt az ifjú emberekből alakult társas kört nevezték először e néven, mely *Döring* elberfeldi lelkész köré estvénként szokott egybegyülni s a melyből 1824-ben egy külmissiót pártoló egylet alakult. Az első szervezett ifjúsági egyesület az Erlangenben *Raumer Károly* tanár által 1835-ben alakított iparosegylet volt, melyet azonban a kormány, rövid idei fennállása után, mint politikailag gyanusnak talált intézményt, feloszlattott. Németországon azután több ilyen egyesület létesült mindenfelé, de egészen 1847-ig meglehetősen ingatag alapon állottak; ekkor azonban több északnémetországi egyesületből nyilvános felhívás indult ki arra nézve, hogy

szabadon, egymás erősítésére és kölcsönös támogatására egyesüljön valamennyi meglevő ifjúsági egyesület. Ezen felhívás alapján jött létre Németországon az „Ifjúsági Szövetség“, mely ma mint a belmissió fájának egyik hatalmas ága, erőteljesen virágzik s áldással és sikerrel működik nagy- és kisvárosokban s falusi helyeken egyiránt. Ezóta nemcsak Németországon, hanem Franciaországban, Svájcban és Hollandiában is igen nagy számmal és virágzó állapotban található ilyen egyesületek; de legnagyobb szerű fejlődésre Nagy-Britanniában és Észak-Amerikában jutottak, hol valóságos egyházi és erkölcsi nevelő és megtartó hatalmat képviselnek.

A különböző országokban meglehetősen különböző a keresztyén ifjúsági egyesületek irányzata. A svájci egyesületek csak olyan ifjakat vesznek föl tagok gyanánt, kik határozott megtérésre jutottak, úgy hogy azokban az ifjak nem objectumai, hanem subjectumai a missiói tevékenységnek, mint a kik magok is személyesen működnek a keresztyénség terjesztése és a hitetlenség leküzdése érdekében. Lényegileg ugyanezen irányzat jellemzi a francia, az angol és az amerikai egyesületeket is. A német keresztyén ifjúsági egyesületek nem követelnek előre a magok tagjaitól határozottan keresztyén jellemet. Meg vannak elégedve azzal, ha a belépő a felől tesz ígéretet, hogy meg fogja tartani az egyesület külső rendelkezéseit, mert abban bizakodnak, hogy az egyesületben uralkodó szellem meg fogja magának nyerni és meg is tartja a tagokat. A német egyesületek munkája főként magokra az ifjakra való hatásban nyilvánul, bár az épen nincsen kizárva, hogy tagjai más missiói munkákban is részt vehessenek. Csakhamar belátták ezen német egyletek azt is, hogy maga a keresztyén irányzat még nem elég, ha tagjaiknak meg nem adják mindazt, a mi őket polgári pályájukon ügyesebbekké, képzetebbekké teszi, tehát a mit a képző-, munkás- és iparos-egyletek ezen irányban tagjaiknak nyújtanak. E mellett azonban ápolják a német ifjúsági egyesületek a keresztyén társasélet követelményeit is, úgy hogy azok tényleg a társasélet, a művelődés és a keresztyén épülés hármasszolgálatában állanak. Ugyanezen jellemet hordozzák magukon a holland keresztyén ifjúsági egyesületek is, melyek teljesen német mintára képződtek.

A különböző országokban működő keresztyén ifjúsági egyesületek erejük fokozása végett nemzetközi szövetségbe is összeállottak és időről-időre nemzetközi konferenciákat is tartanak, melyek közül az első 1855-ben Párisban jött össze. Azóta már összesen 13 konferencia tartatott, és pedig körül-

belül minden három évben egy, ú. m.: a második Genfben 1858-ban, a harmadik Londonban 1862-ben, a negyedik Elberfelden 1865-ben, az ötödik Párisban 1867-ben, a hatodik Amsterdamban 1872-ben, a hetedik Strassburgban 1875-ben, a nyolczadik Genfben 1878-ban, a kilencedik Londonban 1881-ben, a tizedik Berlinben 1884-ben, a tizenegyedik Stockholmban 1888-ban, a tizenkettedik Amsterdamban 1891-ben s végre a tizenharmadik Londonban 1894-ben. A tizenegyedik a jövő esztendőben az eddigi tervezetek szerint Bázelen fog tartatni.

A keresztyén ifjak egyesületének nemzetközi szövetségét Genfből egy *Nemzetközi Központi Bizottság* irányozza, melyet az 1878-ban Genfben tartott nemzetközi konferencia akként szervezett, hogy székhelyéül Genfet tette és két külön szakosztályra osztotta, melyek egyikét, a végrehajtó bizottságot, a Genfben és Genfhez közel lakó, a másikat, a tanácsadó bizottságot a Svájczon kívüli országok keresztyén ifjúsági egyesületeinek képviselőiből beválasztott tagok alkotják. A nemzetközi központi bizottság a hazánkban is ismert nevű, nálunk többször járt *Fermaud Károly* elnöklete alatt alakult meg. Midőn azonban csakhamar belátta a bizottság, hogy hivatását nem töltheti be, ha nem lesz egy embere, ki mint *egyetemes titkár*, egész életét, minden munkásságát a keresztyén ifjúsági egyesületek szép és nagy szolgálatára nem szenteli: ezen nemzetközi, vagy egyetemes titkárt könnyű szerrel megtalálták nevezett *Fermaud Károly* személyében, ki szellemi képzettségével, társadalmi könnyed modorával, nagy nyelvismeretével (folyékonyan beszél francziául, olaszul, németül és angolul), mozgékonyásával mintegy Isten által van arra teremtve, hogy országról-országra járva, térítő, terjesztő apostola legyen az általa oly igen méltólag képviselt szent ügynek.

Nem rendelkezik a nemzetközi központi bizottság semmiféle törvényadó, felsőségi hatalommal; olyan az csak, mint egy szerény alkalmazott valamely telefon-vállalatnál, kinek az a feladata, hogy a távbeszélőket összeköttetésbe hozza egymással. Így ezen bizottság sem akar más lenni, mint a földi világ legkülönbözőbb részein levő keresztyén ifjúsági egyesületek egyesülésének allandó és látható kifejezése. Mint a hogy az alpesi tavakban, a hegyi folyók ezen természetes tartályaiban, összevegyülnek és megtisztulnak a hegyekről alárohánó vizek: úgy ezen bizottság is magába szedi mindazon eszméket, gondolatokat és tapasztalatokat, melyek a keresztyén ifjúsági egyesületek körében széles e föld kerekén keletkeznek s megszűrven, megtisztítván azokat, ismét érté-

kesíti a közegész javára. Mint a villanyosság központi állomása, mindenekelőtt arra törekszik, hogy egy megtisztult szellemi és hitélet erőteljes gócpontja legyen. S ezt a szép nemzetközi hivatást a genfi Nemzetközi Központi Bizottság általános megelégedésre teljesíti.

Rendkívül fontos munkát végez a nemzetközi központi bizottság hivatalában az ú. n. *útbaigazítási iroda*, melynek hasznáról, az általa végzendő szolgálatok minőségéről a legjobb magyarázatot a következő három példa fogja szolgáltatni. Itt van egy fiatal ember, ki eddig közönyös, ha ugyan nem ellenséges érzületet mutatott az evangélium iránt, és a kinek eddig, saját hibájából, semmi sem sikerült. Családja utolsó kísérletképen a genfi irodához fordul, mely neki sok fáradsággal munkát szerez az Óczeánon túl, gondoskodik arról, hogy ott keresztyéni szeretettel fogadják, a mivel pedig őt esetleg Istenhez vezeti vissza. Egy másik esetben valamelyik egyesületi tag ajánló iratot kér és kap azon hely keresztyén ifjúsági egyesületéhez, hol megállapodni vagy letelepedni szándékozik. Vagy a harmadik esetben egy család, mely fiáról régóta semmi hírt sem kapott, hall a genfi irodáról s hozzá fordul közbenjárásért; egy távirat repül a jelzett város keresztyén ifjúsági egyesületéhez, melyre az a válasz: „a kért ifjú nehéz betegen kórházban fekszik”. Az újabb kérdésre: „menjen-e valaki?” igenlő válasz érkezvén, a család egy tagja elutazik s a kérdéses helyen az egyesületi titkár által a legszeretetreméltóbb módon fogadtatván, a beteg ifjú teljes felgyógyulása után, Isten és a keresztyén szereteti munkát oly nemes egyszerűséggel végzett egyesület iránti hálatelt szívvel tér vissza otthonába.

A mondottakból látnivaló, hogy a keresztyén ifjúsági egyesületek nagy és fontos belmissiói munkát végeznek. Az a céljuk, hogy az ifjakat fölkeressék és megmentsek, és a mennyiben ezt a bibliára támaszkodva teszik, arra törnek, hogy az Istentől való eltávolodásra annyi kísértésnek kitett ifjakat ne engedjék az anyagi, erkölcsi, szellemi és lelki nyomorban elsülyedni; teszik pedig ezt úgy, hogy midőn élesztik az ifjakban a bel- és külmissió munkái iránti érdeklődést, esetleg az azokban tényleges részt venni akaró hajlamot, tökéletesíteni igyekeznek egyszersmind világi hivatásuk dolgiban is.

A mi a nemzetközi szövetségben levő keresztyén ifjúsági egyesületek létszámát illeti, erről a kezünk alatti adatok szerint — és pedig minden fontosabb adat kezünkben van — az egész föld kerektségére kihatólag az Amsterdamban 1891-ben

tartott nemzetközi konferencián számolt be a nemzetközi központi bizottság.

1. *Európa.*

Németországban van 820 keresztyén ifjúsági egyesület 40,353 taggal, 23 titkárral vagy ügynökkel. A 820 egyesület 8 külön német szövetségben egyesül, melyek közül csak a nyugati szövetség 433 embert adott a belmissió hivatásos munkásai közé.

Ausztria-Magyarország. Magyarországon, a jelentés szerint, hanyatlóban van az ügy; Bécsben is kevesebb annak barátainak száma, mint volt; Csehországban ellenkezőleg terjed az ezen egyesületek iránti érdeklődés, a mennyiben a prágai egyesület 249 tagot számlál, melyek az ország más részeiben új ágakat igyekeznek hajtani.

Dániában van 110 egyesület 2600 taggal.

Belgiumban van 18 egyesület 665 taggal.

Nagy-Britanniában Irlanddal együtt van 615 egyesület és 141 kisegítő, vagy levelező egyesület, összesen 78,695 taggal. Az egyesületek által tulajdonjoggal birt épületek értéke 3.661,060 arany forintra megy; 66 intéző és egyetemés titkár áll, a segédmunkások, jegyzők stb. mellett, az ügy szolgálatában.

Hollandiában van 449 egyesület 7942 taggal.

Franciaországban van 82 egyesület; csak magában Párisban három titkár működik.

Oroszországban van 9 egyesület 571 taggal.

Svédországban van 36 egyesület 2927 taggal; ezenkívül van még 49 más ilyen egyesület 638 taggal, de ezek még nem léptek be a keresztyén ifjúsági egyesületek nemzetközi szövetségébe.

Spanyolországban öt városában van keresztyén ifjúsági egyesület.

Olaszországban öt, nemzeti szövetségben egyesült keresztyén ifjúsági egyesület van.

Svájcban van összesen 361 egyesület kilencz fizetett titkárral.

Amerika.

Délamerikában 12 vagy 13 keresztyén ifjúsági egyesület áll fenn.

Északamerikában virágzik ezen ügy legjobban. 1385 egyesületben 225,000 tag szerepel s 1100 ügynök működik; két külön iskolában embereket képeznek, kik ezen belmissiói ágnak lesznek hivatásos munkásai; ezen egyesületek nagyobb városokban ragyogó palotákkal hírnak s összes jövedelmük

csaknem négy millió dollárra ment; 345 északamerikai egyetemen van ilyen társulat 22,240 tanulóval, kik közül csak egy év alatt csaknem 1000 adta magát a külmissió munkájára, sokkal több pedig lelkeszsé lett; külön szakosztályokkal benne vannak ezen egyesületekben a vasúti alkalmazottak, a kereskedelmi utazók, az indiánok, valamint a németek, svédek, francziák s bizonyára több más nemzet képviselői is.

Ázsia.

Indiában van 37, Ceylonban 14, Chinában 8, Japánban 18, Persiában 3, Szíriában 5, ázsiai törökországban 11, összesen Ázsiában 96 keresztyén ifjúsági egyesület.

Afrika.

Ezen nagy kontinensen 12 vagy 13 keresztyén ifjúsági egyesület van, és pedig kettő Madagaskárban, tíz a Fokföldön, egy pedig Afrika bensőbb részeiben.

Oceánia.

A szigetvilágon 18 keresztyén ifjúsági egyesület van, és pedig tíz Ausztráliában, kettő Tasmaniában, kettő Új-Zélandban, négy a Havai szigeteken.

Ezen kimutatás szerint, mely a dolog természetéből kifolyólag teljesen pontos aligha lehet,

Európából	2657
Amerikából	1394
Ázsiából	96
Afrikából	13
Oceániából	18
együtt.	<u>4178</u>

keresztyén ifjúsági egyesület van ezen szövetségben.

Íme, a közös célra együttesen törekvő erők hatalma!
Íme, egy belmissiói munka óriásilag nagy ereje!

Még csak három mozzanatot!

A genfi nemzetközi központi bizottság évek óta három nyelven, ú. m.: francziául, németül és angolul egy évnegyedés folyóiratot ad ki, mely a szövetség haladásáról, ügyi állásáról folyton tájékoztatja az érdeklődőket. E folyóirat ingyen megküldetik mindazoknak, kik érte Genfbe fordulnak. (Az angol kiadás címe: *The Messenger* = A Hírnök, kiadói hely címzése: Case Strand 4416, Genf, in der Schweiz).

A nemzetközi központi bizottság irodájában felszaporodott rengeteg munka és a sok utazás már régóta szükségessé teszik, hogy a *Fermaid Károly* által betöltött nemzetközi egyetemes titkári állomás mellé még egy másik, ugyanolyan hatáskörrel felruházott, tehát szintén nemzetközi, egyetemes

titkári állomás létesíttessék, a mi, a dolognak pénzügyi oldalát nem is véve tekintetbe, épen nem volt könnyű dolog, miután ezen titkárnak, mint láttuk, sok oknál fogva, mintegy külön kell Isten által teremtetnie ezen munkára. Éveken át tartó keresés, tárgyalás után megállapodott végre a nemzetközi központi bizottság *Phildins Keresztély*, a berlini keresztyén ifjúsági egyesületek titkárának személyében, kit mult évi augusztus 11 s következő napjain tartott gyűlésében 7500 frank fizetéssel meg is hívott a nagy munkájú, rendkívül fontos állomás betöltésére.

A nemzetközi központi bizottság a különböző országokból részére befolyó adományokból fedezi a maga költségeit, melyek az utolsó kimutatások szerint 30—36 ezer franknál többre mentek.

És hogy áll hazánkban, vagyis közelebbről hazai protestáns egyházainkban a keresztyén ifjúsági egyesületek ügye?

Fontosabb kérdés ez ma, mint a hogy sokan gondolják. Az idők jelei szerfölött gonoszak. Vajjon nem kellene-e épen azoknak, kikből még ezentúl lesznek egyházunk épületének fentartó oszlopai, vajjon nem kellene-e azoknak szövetkezniök olyan munkára s életre, mely a saját vallás szeretete, a hitbűség mellett az egyetemes keresztyénség igazainak megismerésére, a Krisztus személye és munkái iránti meleg odaadásra is vezet?!

Tudvalevő dolog, hogy *Fermaud Károly*, a keresztyén ifjúsági egyesületek nemzetközi központi bizottságának egyetemes titkára, többször is megfordult már hazánkban, sőt a mult évi október 30—november 10. napjain vele együtt itt voltak a nemzetközi központi bizottság elnöke, *Barde Eduárd*, és az ügynek egy meglelelkű, nagynevű barátja is Berlinből, *Bernstorff gróf*. Itt jártak pedig ők azért, hogy az általuk képviselt ügynek hazánkban is propagandát szerezzenek.

A nemzetközi központi bizottság tanácsadó osztályában Magyarországot először *Szilassy Aladár* budapesti közigazg. bíró, majd *Szabó Aladár* theologiai tanár képviselte, ki megjelent az 1894-ben Londonban tartott egyetemes konferencián s kétszer részt vett a nemzetközi központi bizottság genfi gyűlésén is. Mint a „*Messenger*“ 1896. évi márcziusi számában olvashatjuk, *Szabó Aladár* lemondván ezen állásáról, helyét újra *Szilassy Aladár*, ez a magas állású, lelkes világi úr foglalta el, kinek vallásos buzgósága, meleg egyháziassága bennünket mindig a külföld nagy világi férfainak hitbuzgóságára, lángoló egyháziasságára szokott emlékeztetni.

Az ő vezetése alatt áll a budapesti magyar ifjúsági

egyesület, melynek rövid alapszabályzatából, útmutatóul, jó lesz kiemelnünk a következő pontokat:

Czím: „Református ifjúsági egyesület“. *Az egyesület alapja:* Istennek a Jézus Krisztusban kijelentett szeretete. *Az egyesület célja:* A valláserkölcsei élet ápolása. *A cél elérésére szolgáló eszközök:* a) a Szentírás, különösen az új-szövetség olvasása; b) önképzés vallásos szellemben; c) könyvtár és lapok; d) a keresztyén szeretet gyakorlása vallási és nemzetiségi különbség nélkül; e) tagsági díjak és önkéntes adományok. Az egyesület a budapesti református egyház oltalma alatt áll, mely azt erkölcsi támogatásban részesíti. Az egyesület a keresztyén ifjúsági egyesületek genfi központi bizottságával testvéri viszonyt tart fenn stb. stb.“

Ezen egyesület 1892. márczius havában alakult meg s alapszabályait a közoktatásügyi miniszter ugyanazon év őszén, november 4-én erősítette meg. Elnöke *Szilassy Aladár*, al-elnöke *Szöts Farkas*, titkára *Szabó Aladár* lett.

És lássuk, mit végzett eddig ezen, határozottan keresztyén alapon nyugvó egyesület? Csütörtök esténként a biblia egy-egy részlete fölött elmélkedik, hétfőn esténként egy-egy tanulságos és érdekes felolvasást, utána egy-egy szép szavaltot hallgat meg s ezen utóbbi összejöveleteket is rövid bibliai elmélkedéssel és imádsággal zárja be. Ezen kisebb összejöveletek mellett a nagy közönség részére felolvasó- és zeneestélyeket rendez; a keresztyén ifjúsági társulatok ünnepi hetében, több összejövetelen nagy keresztyén gondolatokról elmélkedik; az ifjak között dúló erkölcsi betegségek, főként pedig a paráznaság leküzdése végett egy szövetséget létesített, mely a külföldi ilyenmű szövetségekhez hasonlóan fehér kereszt-szövetségnek nevezi magát; „Keresztyén Hiradó“ cz. a. egy kis közlönyt is ad ki; tagjai között, a pártfogói szerepet vivő önálló férfiakon kívül, hittanhallgatókat, joghallgatókat, orvostanulókat, bölcsészettanhallgatókat, technikusokat s nagyszámú iparosokat is találunk. Első jelentése szerint, mely az 1896. április 1-ig való időre terjed, a tagok száma örvendően gyarapodott s bár az 1895. évi 240 tag közül 102 nevet törölni kellett, 1896. április végén mégis 180 rendes és 19 pártfogó tagja volt az egyesületnek, míg egy év múlva meg 165 rendes és 21 pártfogó taggal számolt. Összeköttetésben állott a budapesti református theologiai önképző társulattal s az utolsó évben a budapesti ref. gymnasium ifjúságával együtt az ifjak részére biblia-olvasó kalauzt, a Lorántffy Zsuzsanna-egylettel együtt pedig bibliai útmutatót adott ki. Az előbbi az új-testamentomból és a zsoltárokból néhány verset, az

utóbbi az egész bibliából egy rövid fejezetet jelöl ki minden napra. Felolvasásokat, részben szabad előadásokat tartottak az egyesület estélyein 1893-ban 10-en, 1894-ben 14-en, 1895-ben 33-an, 1896-ban 34-en. Megjelent kiadásában „Komoly szó a magyar ifjakhoz“ cím alatt egy három kros füzetke is, melyben az egyesület egy orvosnövendék tagjának a prostitutio átkáról írt rövid értekezése foglaltatik.

Íme tehát magyar földön, magyar ifjak között is lehet keresztyén szellemű egyesületet létesíteni. Íme a példa arra nézve, hogy egy elvetett mag mint szökkenhet sudar fába s mint hajthat újabb és újabb, virágokkal díszlő ágakat.

Hazai protestáns egyházunk theologiai intézeteinek nemes ifjúsága, vezérlő férfaival élén, önképző társulatainak egy-egy szakosztályában oly igen könnyen átalakulhat keresztyén ifjúsági egyesületbe. Nekik kell ezen munkát megkezdeniök, utánok majd jönnek a többiek. A keresztyén ifjúsági egyesületek általános alapelve a legszélesebb körű szabadságot engedi meg a szervezkedésre, — csak szervezkedjenek már a nagy munkára mindazon mi ifjaink, kik az Úr Jézus Krisztust Istenöknek és Megváltójuknak tekintik és az ő tanítványai óhajtanak lenni.

Ott látjuk az ifjúsági szövetség soraiban a legnagyobb és legműveltebb nemzetek ifjait épen úgy, mint a velünk egyenarányú, vagy a messze utánunk következő nemzetek ifjúságát is. Semmisem menthet tehát, ha mi elmaradunk.

Kezdjünk e téren is munkához: szervezkedjünk minél több ponton; azután alkosson a magyar ifjúság egy magyar nemzeti keresztyén ifjúsági szövetkezetet, mely belépven testvérként az egyetemes szövetség nagy családjába, építse a maga erejével Istennek országát s járuljon hozzája a szenteknek ama kívánatos egyességéhez.

Debreczen.

Csiky Lajos.

Jegyzet. A keresztyén ifjúsági egyesületek angol évkönyvének (English Year Book) f. évi folyamában, mely a fenti ismertetés után jelent meg, következő magyarországi ker. ifjúsági egyesületekről számol be: «Békes 124 taggal, Budapest magyar 180, német 107 t., Felső-Eőr 78, Magyar-Soók 40. Nagy-Kálló 81, Pinkafő 12, Révkomárom 100, Székes-Fehérvár 48, Szólád 28, Török-Szentmiklós 147, Türkös 66, Új-Verbác 48, Paks 80 taggal, összesen 14 egyesület 1145 taggal. A munka egészben véve lassan halad előre, a tevékenységnek legfőbb akadálya az, hogy nincsenek alkalmas helyiségek, hol az egyesületek a magok összejövetelü tarthassák».

T Á R C Z A.

SZEPESSÉGI PROTESTÁNS ÍRÓK AZ ELLENREFORMATIÓIG.

Alig volt megye, melyben a hitjavítás oly gyorsan fejlődött volna, mint a Szepességben. A német nyelven megjelenő hitjavítási iratok, melyeket a Szepességben is terjesztettek és mindenütt megértettek, az élénk kereskedelmi összeköttetések Németországgal és a szepesi vezérférfiak bizalmas viszonya a reformatio németországi oszlopembereivel, mind megannyi tényezője, a reformatio gyors terjedésének a Szepességen, úgy, hogy Preiszner Tamás már 1520-ban a wittenbergiek szellemében hirdette az Isten igéjét. A hitjavítás azonban nemcsak ez országok evangéliumi átalakulását eredményezte, hanem a tudományszomj is felébredt és az irodalom iránti kedv és vágy új tápot nyert úgy hazánkban, mint Németországban. Úgy a németországi, mint az itteni ifjak ugyanazon egyetemeken, ugyanazon nyelven és ugyanazon tudományos eredménynyel tanultak és haladtak. A szepesi ifjak a német ifjakkal sikeresen vetélkedtek a pálmáért a német egyetemeken. Az egyetemi tudományos élet aztán a nemzet irodalmára is gyümölcsözőleg hatott.

Nem lesz talán érdektelen, ha figyelemmel kísérjük a szepesi ifjakat és férfiakat tudományos pályafutásukon és irodalmi sikerökben reformatio kezdetétől az ellenreformatio időszakáig.

A reformatio legelső és legnyomatékosabb híveihez tartozott *Henkel János*, kit mint lőcsei születésű embert különösen Thurzó Elek vezérelt az új hitre. Mint Máriának II. Lajos özvegyének a lelkésze, Grynaeus Simon és Winsheim Vitus budai tanárok és Cordatus Konrád ottani lelkész barátja, sok jó magot elhintett az új hit terjesztésére. 1530-ban Ágostában találjuk Melanchton társaságában, ki Lutherrel együtt nagyra

becsülte Henkel tudományát és szelíd természetét; theologiai kéziratáról azt mondván: Vajha ez és a többi irata kiadásra kerülne. (Vtinam haec et alia ejus scripta lucem tandem viderent publicam.) Erasmussal is élénk összeköttetésben állott. Meghalt 1539-ik évi nov. 5-én Boroszlóban. Klein azt mondja, hogy nyomtatott művet nem hagyott hátra; de ez tévedés, mert nyomtatásban megjelent tőle: „Soliloquium, sive precatio pia ad Deum patrem, cum peccatorum confessione, atque malorum, quibus in hac vita subinde affligimur enumeratione venie gratiarumque Dei imploratione, ex canonicis scripturis decerpta per Joannem Henkel Canon. Vratislaviensem. Excudebat Cracovie Florianus Vnglerus, anno a Cristonato 1535^a“. A többiek között a krakkói egyetemi és a vilnai nyilvános könyvtárban található a mű.¹

Alig gyökeresedett meg a hitjavítás, a Szepességen már 1582-ben kitört a pártviszály azok között, kik Kratzer késmárki várlelkész utánindulva, a Formula Concordiae mellett kardoskodtak és az úrvacsorában Luther hitelveire támaszkodtak, szemben azokkal, kik Melancton enyhébb felfogását osztották s e miatt a cryptocalvinismus gyanuját vonták magukra. A két párt közti tusakodás nemcsak a kedélyeket ingerelte, de az irodalomban is csaknem kizárólagosan uralkodott, mióta a békés kiegyezkedési kísérletek és hitviták 1595-ik évi decz. 5-én és 1596-ik évi jan. 29-én a késmárki várban teljesen meghiúsultak.

A merev igazhitűek élén nagy tudományos és irodalmi apparatussal *Geadecki Stánsith Horváth Gergely* buzgólkodott Nagy Eöörn. Fia volt Horváth Márk Szigetvár hős védelmezőjének, kitől szintén jelent meg ily című mű: „Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Vngaria a Marco Horváth loci illius Capitaneo ad Regiae Majestatis mandatum descripta et transmissa XXIII. die Augusti MDLVI. Wittenbergae excudebant haeredes Petri Seitzij MDLVII^a“. Megvan a nemzeti múzeum, a kalocsai, késmárki lyceum és upsalai egyetem könyvtárában. Fia Gergely hét évig külföldön tanult, a hires nagy-eöri főiskolát 1584-ben megalapította, saját költségén föntartotta és tudós előadásaiival 1597-ik évi jan. 4-én bekövetkezett haláláig, diszítette, ráérvén a hitvitákban Luther tana védelmezése végett a következő iratok kiadására:

¹ Nachr. von den Lebensumständen u. Schriften ev. Prediger, Leipzig u. Ofen 1789. n. Joh. Sam. Klein, ev. Prediger zu Kaschau, S. 110. Régi magy. könyvtár III. k. a magy. szerzőktől a külföldön 1480—1711. írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád . . . Budapest, 1896. 97. l. A többi alább következő írók művei 1711-ig többnyire itt találhatók fel.

a) „*De coena Domini*“. Theologiai szakmunka 1588-ban aug. 9-ről Nagy-Eörről kelezve. Ebben a műben kifejtette Luther úrvacsorai tanát, hogy az élvező szent vacsorában. sub, cum et in pane egyesül Krisztussal.

b) Jelen volt 1591-ben a csepreghi zsinaton, mely a Luther és Zwingli követőit szándékozott egyesíteni, de sikertelenül. Ugyanazon évben megírta e zsinat történetét, melynek kézírata Eperjes város levéltárában található.

c) Hogy tanát védelmezhesse, megjelent: „*Responsionis pars prima et altera de veritate doctrinae coelestis . . . oppositae Sebastiano Lam, Calvinistae Keismarcensi. Bartfae 1592*“ és: „*Admonitio qua Sebastianum Lam Keismarcensem captum ac irretitum, ex propria illius confessione breviter ostendit. Bartfae 1593.*“

d) Még halála után is jelent meg tőle e tárgyban egy kötet: „*Liber posthumus, h. e. pars tertia responsionis ibidem 1597.*“

e) Érdekes műve az a napló, melyet mindenütt magával vitt, a hova utazott és melybe kora vezérfiainak emlékmondásait beleírta. A mű négyzetelakú, vaskos kötet és mint kézirat drága ereklyeként őriztetik a családi könyvtárban Nagy-Eörről.¹

Lam, alias Ambrosius Sebestyén született Késmárkon 1548-ban, a szepesi iskolákat és azután két évig a wittenbergi egyetemet látogatta. Mint késmárki lelkész Klein szerint 1600-ban a pestisben meghalt. De miután, mint később látni fogjuk, még 1602-ben is jelent meg egy műve, halála ezen év előtt nem következhetett be. Horváth ellen következő művekkel védekezett:

a) „*Anthitesis Ubiquitatis et orthodoxae doctrinae de persona Christi, illam propugnante Gregorio Horvath, aliter Stansith de Gradecz, domino in Neerer, aliter Sztrázsa . . . hanc defendente Sebastiano Ambrosio, servo Christi in ecclesia Keismarcensi, Siracidae 4. v. 33 usque ad mortem decerta pro veritate et dominus deus pro se pugnabit . . . Servestae excudebat Bonaventura Faber anno MDXCI. 488 lap. Található: a Múzeum, az Akadémia, a debreczeni ref. collegium, Ráth György és Frankfurt városa könyvtáraiban.*

b) Ugyanazon a czéllal jelent meg Zerbst 1591: „*Defensio orthodoxae doctrinae tum de aliis quibusdam christianae religionis capitibus tum etiam de persona Christi totiusque socio-*

¹ Gradeczi Stansith Horváth Gergely és családja. Írta Weber Samu. Késmárk, 4896. L. 45., 71., 72., 78. l.

sanctae Trinitatis una ac individua essentia. corruptelis Gregorii Horvath. aliter Stansith de Gradecz, domini in Neerer, aliter Sztrázsa opposita a Sebastiano Ambrosio servo Christi in ecclesia Keismarcensi Zachar 8, ver. 19: Veritatem tantum et pacem diligite“, 136 lap. Található a Múzeum, az Akadémia és Simor könyvtárában. Ebből a vitából Lámnak még két irata ismeretes:

c) Zerbst 1598: „*Declaratio circumstantiarum gemini colloquii, alterius 5. Dec. anni 1595, alterius 29. Jan. anni 1596 in arce Keismarcensi habiti et aliarum quorundam actionum, e quibus, qua fide charta in titulo argumenta in iisdem colloquiis proposita promittens, edita sit haud obscure perspicui potest: ad magnificum dnum Sebastianum Thököli. dominum in Keismark in comitiis Posoniensibus versantem missa et jam necessariae defensionis ergo in lucem data a Sebastiano Ambrosio pastore ecclesiae Keismarcensis MDXCVIII.*“ 73 lap. E művét késmárki Tököli Sebestyénnek ajánlja és Grawer Albert neerei tanárnak „*Argumenta de persona Christi*“ . . . Bártfán 1596-ban megjelent munkája ellen írja Ambrosius, vagy Lam ezen munkája ellen írta Grawer „*Confutatio declarationis circumstantiarum gemini colloquii Bartfae, 1598 czimű czáfolatát.*“ Található a Múzeum és Ráth György könyvtárában.

d) Még egy német nyelvű hitvitázó könyv is jelent meg Ambrosiustól: Zerbst 1598 „*Kurze Wiederholung der reinen und gesunden Lehr, wie dieselbige in der Kirchen und Schul der Stadt Keismark geführt wird, von den dreyen unterschiedenen Personen in dem einigen urgetheilten göttlichen Wesen: von den zweyen unterschiedenen Naturen in der einigen zertrennten Person vnseres Herrn und Heiland Jesu Christi: sowohl auch vom h. Nachtmahl, zur nothwendigen Widerlegung einer nemlich ausgesprengten neerischen Schmähekarten gestellt und an Tag gegeben durch Sebastianum Ambrosium. Pastorem und Seelsorger der Kirchen daselbst, gedruckt zu Zerbst, bey Bonaventura Schmidts Erben MDXCVIII.*“ 127 lap. Található a Múzeum és Podmaniczkyak könyvtárában Kiskartalon.

Ezek voltak, Ambrosy vagy Lam hitvitázó iratai. De mielőtt a cryptocalvinismus gyanujába keveredett, általános theologiai és épületes tartalmú iratokat is adott ki, melyek alapos tudományáról tanuskodnak. Ilyenek:

e) „*Metaphrasis graecae psalmi primi et ex eodem elegia ad illustrem et magnificum, dnum, dnum Joannes Ruberum liberum baronem in Büchsendorf et Grauenwerth, sacrae Caesareae*

Regiaque Majestatis in Hungaria superiore supremum belli Ducem et Capitaneum et Heroem rerum fortiter feliciterque gestarum, gloria clarissimum et de ecclesia Christi et studiis bonarum artium optime meritum, dnum ac mecenatem suum pia observantiae studio colendissimum, scripta a Sebastiano Lammio, Tyropolitano, Wittenbergae excudebant Clemens Scleich et Antonius Schöne anno MDLXXVI.“ hét levél. Megvan a debreczeni ref. collegium könyvtárában.

f) Szerkesztett egy igen érdekes Énekeskönyvet is, kotákkal és imákkal ellátva. Az első rész: 28 geistliche Lieder aus der h. Schrift genommen . . . durch Sebastianum Ambrosium, Diener des göttlichen Wortes in der Stadt Keyszmark, Zips, zu Wittenberg gedruckt bey Math. Wallach 1588“. Második rész: „14 geistliche Lieder aus schönen Lehr u. Troststücken Heliger Schrift genommen zum Theil zu sonderlicher Übung seiner Hauskirchen, zum Theil auf freundliches Begehren guter Freunde gemacht und mit hingesetzten von fürtrefflichen Meistern gestellten Melodeyen in Druck verfertigt durch Sebastianum Ambrosium, Diener des göttl. Wortes in der Stadt Keysmark in Zips, gedruckt zu Görlitz durch Ambrosium Fritsch 1588“. Harmadik rész: „Zwey geistl. Lieder das erste von der Eitelkeit welcher der Mensch von seiner Empfängnisz und Geburt an bis zum Abschied aus diesem Jammerthal unterworfen ist. Das andere wie sich ein Christ in solcher Eitelkeit zu trösten habe. Zu Liegnitz, Druck des Michael Schneider A. C. 1600.“

A felette érdekes kis 8-adrétű könyv tudtommal csak Hradszky József kanonoknál található Szepes-Váralján. Bővebben ismertettem, az „Ev. Egyház és Iskola“. 21—22. számában 1887.

Ezenkívül két emlékbeszédet is birunk Ambrosiustól.

g) „*Oratio funebris*: memoriae generosae ac magnificae Dnae Susunnae Dóczy, Generosi ac Magnifici Dni Dni Sebastiani Theököli, Dni in Kesmark . . . fidelissimae conjugis. quae in 9. Junii veteris Anni 1596. vitam preclare in his terris actam pie placideque clausit. consecrata a Sebastiano Ambrosio, pastore ecclesia Keysmarcensis; adjectum est fragmentum epistolae, qua eadem Generosa ac Magnifica Deo marito suo absenti valedicere coeperat. Hendeca syllabis expressum. Heidelbergae Typis Christophori Leonis, anno MDC.; 14 levél. És végül

h) „Ad solennem miraculose recuperati Javrini recordationem, quae quotannis in schola Gorlicensi celebrari et grata memoria repeti solet carmen Sebastiani Ambrosi Hungaro

Scepsusii, publice recitatum die 29 Martii 1602. Cui adjecta supplicatio ad Deum Optimum, Maximum pro defendenda contra immanitatem Turcicam Vngaria. Excussum Görlicii Typis Johannis Rhambae“. 14 levél 3 $\frac{1}{2}$ iv. E hazafias mű Markusfalvi Mariássy Ferencz, András, Zsigmond és Pál testvéreknek van ajánlva. Versekkel üdvözölték a szerzőt a késmárki báró Tökölyi Miklós s a strassburgi akadémiából többen. A mű a Múzeum és az Akadémia könyvtáraiban található.

A hitviták, melyek az 1591 évi csepreghi colloquiumon és az 1595/96. évi késmárki disputatiókban egyházzsakadásra vezettek, mint a Horváth és Lam példáiban láttuk, az irodalmat is annyira befolyásolták, hogy a szepesi tanulók és papok külföldön is nagyban úzták a hitvitázást és ily szellemben szerkesztették kisebb-nagyobb műveiket. E tekintetben különösen Pilcius Gáspár szepes-váraljai, Marcellides Dániel lublói és Xylander István lőcsei hitbajnokok a figyelemre méltóbbak, a kik mindannyian heves hitvitázók voltak.

Pilcius Gáspár szintén Lám szellemében működött, eleinte mint nagysárosi, azután mint markusfalvi és végre mint dob-sinai lelkész.

a) Első könyve megjelent 1585-ben Bártfán ily czímmel: „*Regulae breviter et simpliciter coenae dominicae sententiam complectentes*“. A könyvet megvizsgálták és cryptocalvinismussal vádolták Bártfán Wágner Márton lelkész, Faber Tamás rektor, Skulteti Severin conrektor. E miatt felháborodván Pilcius, következő könyvvel felelt és védekezett.

b) Basiliae 1591: *Assertio regularum breviter et simpliciter coenae dominicae sententiam complectentium, adversus examen earundem nomine ecclesiae et scholae Bartphensis per Martinum Wagnerum pastorem, Thomam Fabrum ludirectorem et Severinum Skulteti lectorem scholae typis ibidem editam, a Caspate Pilcio Waralensi „pastore ecclesiae Marcivillanae in Scepusio, conscripta. Psalm 119: propemodum consumsissent me in terra: ego autem non dereliqui mandata tua*“. 68 levél. Megvan a Múzeum, a kassai jogakadémia, a boroszlói egyetem és a Boroszló város könyvtárában.

c) Még erősebb hangon tiltakozott Pilcius igazhitű ellenei ellen ily czimű iratában: „*Basiliae 1591: Brevis et perspicua responsio ad maledicam et fulem apologiam Martini Wagneri testamentariam, Bartphae editam opera Jacobi Wagneri ministri ecclesiae Bartphensis, Thomae Fabri ludirectoris Bartphensis, Severini Skulteti ludirectoris Eperiensis, instituta a Casparo Pilcio Warliensi, ecclesiae Marcivillanae in Scepusio*

pastore, Psalm 119: „Tunc non confundar cum respexero ad omnia mandata tua MDXCI“ 62 lap. Kelte Marcivillae in Scepusi ultimo Januarii anno 1591. Található a Múzeum, az Akadémia, Ráth György és a boroszlói egyetem könyvtáraiban.

Marcellides Dániel Heidelbergában vitázott a sz. vacsoráról s dolgozatát ki is adta ugyanott ily czímmel: „*De coena Domini repetitio doctrinae orthodoxae, de qua deo volente in celeberrima Heidelbergensi Academia publice disputabitur, ad XII nov. hora et loco consuetis, praeside Petro Calamino D. et professore ordinario. Respondente Daniele Marcellide Lubloviensi Scepusio. Heidelbergae, typis Christophori Leonis CIO IO XCVII. 21 lap. Ajánltatik Tökölyi Istvánnak. Egy példánya a Múzeum, egy a hallei magyar könyvtár tulajdona.*

Xylander-Holzmann István született Lőcsén 1572-ben. Tanult Wittenbergában 1595-ig. Lőcsén, Krompachon, Kis-Szebenben és Szepesváralján lelkészkedett, hol 1619. ápril 19-én halt meg. Ő volt Sáros- és Szepesmegye első superintendense. Kálvin tana terjedésének hatása alatt megjelent tőle Wittenbergában:

a) „*Disputatio ethica de voluntate ceterisque facultatibus animae quatenus ad moralem spectant philosophum, ad cujus theses σὺν θεῷ discutendas, in celeberrima et florenti prima academia Wittenbergensi, praeside M. Petro Strärmontio Varmiensi Borusso, respondebit Steph. Xylander ex Hungariae Scepusio Leutschoviensis, ad diem martii horis matutinis, loco consveto, Wittebergae typis M. Georgii Mosseri anno 1598. Ajánlja Plattner Antal lőcsei, Schnell Tamás olaszi, Sturm Márton lőcsei, Wagner Jakab váraljai és Cocus Bálint Svedléri lelkészeknek. Egy példánya a Múzeum könyvtárában. Megjelentek még tőle:*

b) *Die Bekehrungsgeschichte des Grafen Christoph Thurzó. Ezt a Pomárius Sámuel eperjesi tanár a maga „Dissertatio de peccato originali“ czímű Kassán megjelent művében említi.*

c) *Carmina Sepulchria super funus D. Christophori Thurzó de Bethlenfalva, Leutschoviae sepulti. Lőcsén 1614-ben.*

d) Ritka becsű két kézirat is maradt utána: 1. *Miscelliana ad rem ecclesiasticam pertinentia* 12 kötet, melynek egy részét dr. Schwarz knitelni tanár Xylander nővérének kezéből a megsemmisüléstől mentette meg és 2. *Matricula 24 regalium civitatum seu registrum fraternitatis 23 plebanorum regalium in Comitatu Scepusiensi, melyet wagendrüsseli Hyllbrand iglói*

pap és senior kezdett és Xylander folytatott. A késmárki ev. egyház tulajdona.¹

Mikor a Szepesség prot. irodalmáról szólunk, nem szabad mellőznünk a Spilenberger és Brewer családokat, melyek kiváló érdemeket szereztek e téren. *Spielenberger Sámuel* Bázelen 1597. orvosi tudorságot szerzett „De morbo hungarico“ című értekezésével, mely az Akadémia és az Egyetem könyvtáraiban feltalálható. Mint Lőcse városának és Thurzó György nádornak tiszti orvosa 1622-ben adott ki egy német iratot: „Zur Zeit der Infection soll man vor allen Dingen nachfolgende Mittel brauchen“, mely könyvecske a debreczeni kollégium tulajdonát képezi. De legnagyobb szolgálatot tett az irodalom fejlesztésének papirmalma által, melyet 1615-ben Teplitz, lőcsei faluban saját költségén alapított és tartott fenn. Lőcsén 1655-ben bekövetkezett halála után öccse Spielenberger Márton mint tudós tanár növelte a család hírnevét. Első műve:

„*Promptuarii distinctionum sententiarumque theologorum in lobros novi testamenti repositorium.* 1661-ben Steitlinben jelent meg 747 lapón. Megvan a góthai hercegi könyvtárban. Második műve, 264 lap latin és német nyelven hasábosan jelent meg Stralsundban 1664-ben „*Loci theologici*“ címmel található a hamburgi városi könyvtárban.

Mit Spielenberger kezdeményezett a papirmalom megalapításával, azt *Brewer János* kiegészítette Lőcsén egy híres könyvnyomda megalapításával, mely már atyja Lőrincz alatt 1630 óta fennállott és mely nemcsak honunkban a legnagyobb kitüntetésekben részesült, de a külföldi legjobb nyomdákkal vetélkedett. Halála után öccse Sámuel folytatta az üzletét. Az itt megjelent művek száma majdnem két század tartama alatt egész légió. A XVII. és XVIII. században az ismerős családok a szokásos részvénytílvánításokat örömben és búban, házasságra és halálesetre itt készítették, mely alkalommal rendszeren versekkel üdvözölték egymást. Például álljon itt egy latin és egy német vers: „*Felicitati Perpetuae Florentium Conjugii M. Jobi Zableri quem Virtus et Eruditio clarum, Gymnasii Leutsov. Rectura industrium ostendit, itemque Margaretæ, Eximiae Virginum splendentis et honore Paterno Georgii Milletrii XIII Regalium Oppidorum nunc Comitum. egregie conspicue . . . Leutschoviae, typis Breveri 4-r. 8 levél*“ A múzeum és Ráth György sajátja. A német üdvözlés így hangzik: „*Fröhliche, Seelige, Glückl. Ahnungen. Bey Hochzeit-*

¹ Az ev. tiszakerület püspökei . . . írta Hörk József, Kassa 1888. 11. l.

licher Ehrenfreude Wohlweisen, Umsichtigen, Ehrenhaften . . . Rectoris Herrn Casparis Hain, des löbl. Gymnasiums zu Leutschau und der Frau Agnetta Serpilin den 9 Tag des Wintermonats 1672. Aufgesetzt aus schuldiger Ehrenpflicht treuer Freunde . . . Leutschau, gedruckt bei Laurenz Brewern, 4-r. 4 levél. A Múzeum sajátja. Ilyen üdvözetek ezereként jelentek Brewer könyvnyomdájában.¹ De bármely nyelvű nagyobb művek is nagy számmal kerültek ki Brewer könyvnyomdájából. Nagy feltűnést keltett pl. egy német díszbiblia, mely a nyomda első műveként jelent meg és párját ritkította.² Brewer János, a könyvnyomda fejlesztője különben maga is mély tudományú irodalmi ember volt. 1640-ben Lőcsén született a hazai legjobb intézetekben neveltetett és azután Wittenbergában befejezte orvosi tanulmányait, hol 3 műve nyomtatásban is megjelent. Első 1661-ben: „*De Vita Hominis Disputationem VI Anti Placentianam*“; második 1663-ban: „*Disputatio Medica De Athride*“ s feltalálható az akadémia és egyetem könyvtáraiban, és a harmadik 1664-ben: „*Auctoritate et Consensu Amplissimi Collegii Medici in Cel. Akad. Wittenbergae Pro Licentia Summos in Arte Medica Honores atque Privilegia*“; doktori disputatio, mely 8 íven kinyomatott és most a Múzeum, a debreczeni kollégium és a körmöczbányai ev. egyház könyvtáraiban őriztetik.

Am azért daczára a tepliczi papirmalomnak és a lőcsei hírneves könyvnyomdának, az irodalmi termékek a Szepeségből még mindég legnagyobb részt a külföldi egyetemek nyomdáiból kerültek ki, mert az ifjak, világiak úgy mint egyháziak, tömegesen és nagy előszeretettel, mondhatni, áhítattal zárandokoltak ki tanulmányaik folytatására. Heidelberga, Prága, Siegen, Basel, Marburg, Altdorf, Jena, Padua, Frankfurt, Königsberg, de különösen Wittenberga voltak azok az egyetemek, hol a szepesi ifjak tanultak, disputáltak és értekezéseiket, valamint nagyobb műveiket is kinyomtatták.

Heidelbergában 1604-ben megjelent *Tökölyi Miklós* beszéde: „*Theököli* (Nicolai L. Baronis Ungari in Kesmark) oratio de nobilitate, scripta et publice habita in Solenni illustris et antiquae Heidelbergensis Academiae conventu V. Sept. anno Da ChrIste nobIs saplentla M = 1604. typis Lanceolloli. Ajánltatik atyjá-

¹ Ilyenfajta nyomtatvány sok található: *Szabó* Károly, régi magyar könyvtár . . . II. kötet és *Weber* Samu: Szepesvármegye történelmi irodalmának bibliographiája, millenniumi kiadványok I. kötet.

² Biographien berühmter Zipser von Jakob Meltzer, Kassau 1832. 731. lap.

nak, Tökölyi Sebestyénnek. Megvan M.-Vásárhelyi ref. kollégium, Ráth György és a Múzeum könyvtárában.

Filiczky János de Filefalva született 1580 körül Farkasfalván. Különösen Tökölyi Sebestyén áldozatkészségének köszönhető, hogy 1603-ban Prágában és azután Marburg, Heidelberg, Basel és Altdorf egyetemeken folytathatta tanulmányait, főleg a költészet és szépirodalom terén. Hazajövén, Tökölyi ajánlatára Sáros-Patakon igazgató-tanárnak alkalmaztatott. Meghalt élete virágában.¹ Prágában 1604 adott ki „*Xenia natalitia . . . typis Schumanianis-féle verseket, melyekben a Szepesség akkori meczenásait, Tökölyi Sebestyént, Hunfalvi Székely Boldizsárt, Palocsai Horváth Györgyöt, Görgei Kristófot, Máriássy Ferenczet stb. üdvözli. Könyve a Múzeumban található. Siegenben megjelent tőle 1608-an „Disputatio theologica, de ecclesia quaestiones continens“ . . . Hallei Franke intézet könyvtárában. Baselben 1614-ben adta ki: „*Carminum liber primus*“. A műhöz Goclenius Rezső, marburgi tanár és esperes bevezetést írt és a művet ily szavakkal ajánlotta:*

..Quaeris Joannis, carmen sit quale Filiczky?
Et nitidum verbis et grave rebus habes!“

Thurzó Imre, mint a wittenbergi akadémia rectora ugyanott 1615-ben adott ki beszédek: „*Horae primae exercitationum oratorium, quas comes Emericus Thurzo . . . rector academiae Wittenbergensis . . . habuit*“. Ajánlja atyjának Bethlenfalvi Thurzó György nádornak. Megvan a Múzeumban. A másik beszédgyűjteménye 1615-ben ugyanott látott napvilágot ily czímmel: „*Thurzo Emericus, Comes rectoratus academicus, idest orationes, quas comes de Thurzo . . . rector hactenus . . . officiis causa publice habuit*“. Megint atyjának és János György szász választófejedelemnek ajánlatnak eme 7 $\frac{1}{2}$ ívet tartalmazó beszédek.

Nemcsak a Szepesség, de az egész művelt világ tudósai között kiváló helyet foglalt el *Frölich Dávid*, ki Késmárkon 1600-ban született és az Odera melletti Frankfurt egyetemén végezte tanulmányait. Haza érkezvén, 1631-ben a késmárkji lyceum igazgatója lett és a matematikai és történeti tudományokban annyira kitűnt, hogy III. Ferdinánd által cs. k. matematikusnak neveztetett ki, kiváló nagy jogokkal és járulékokkal. Kár hogy már 46. évében bevégezte a tudományok szentelt életét. Nagyobb művei következők:

a) „*Medulla geographiae practicae, peregrinantium impri-*

¹ Meltzer J. Biographien berühmter Zipser . . . 60.

mis usui, deinde historiarum et rerum hoc tempore bellicosissimo gestorum gerendarumque plenariae cognitioni accommodata Bartfae 1699.“ A késmárki lyceumban.

b) „Der uralte deutsch-ungarisch-zipserische und siebenbürgische Landsmann. d. i. Vorläufer der neuen ungrischen Chronik, Leutschau 1641.“

c) „*Hemerologium* in Computum Ecclesiasticum sive Calendarium perpetuum, reductum tam stylo novo quam veteri et coelo Pannoniae adcommodatum principaliter pro privatis cujusvis necessitatibus destinatum, Bartfae, 1644.“

d) „*Collectio Calendariorum* per annos facile 20 continue editorum. manu Dav. Fröhlichii correcta“. Felváltva Frankfurtban a O. és Boroszlóban jelentek meg.

e) „*Bibliotheca* seu Cynosura peregrinantium h. e. viatorium, omnium hactenus editorum absolutissimum jucundissimum utilissimumque in duas partes digestum Ulma 1644.“

Számos kéziratok közül legbecsesebbek a „*Chronologia Pannoniae*“ című.¹

A Szepességen a reformatio oly rohamosan terjedt, hogy maga a prépost Lomniczai Horváth János 1544-ben lemondott állásáról, mint nyáj nélküli pásztor, megnősült és lelkésztársainak ugyanazt a tanácsot adta. A nedeczi vár birtokába jutván utódjai erős támaszai lettek a protestantizmusnak. Horváth György de Palocsay 1589-ben mint nedeczi és palocsai várúr tünt ki. A családtagok a külföldi egyetemeken szívták magukba tudományon alapuló rokonszenvet és lelkesedést a Luther tanai iránt. 1629-ben Paduában is találunk egy *Horváth János de Palocsa* nevűt, ki ugyanott „*Mnemosyne historica de quatuor imperiis*“ című művet is adott ki, melyet a hithű Bethlen Gábor Istvánnak, Hunyad és Máramaros vármegye főispánjának ajánl. Megvan a gr. Bathiány könyvtárban.

Wittenberg egyetemének kebelén gomba-módra keletkeztek a szepcsi ifjak értekezései. *Alauda József* lőcsei ifjú 1629-ben háromszor kinyomatta ezen egyetemen nyilvánosan tartott előadásait: „*Decas Quoestionum Patrim Metaphysicarum Partim Logicarum*“ (Erlangi egyetemi könyvtár); „*Colegii Logici Disputatio VII. De forma Argumentandi et Discurrendi*“. (Múzeum. késmárki ev. lyceum, Körmöczbánya ev. egyház könyvtárai) „*Dissertatio Astronomica de maculis lunae*“ (Szi-nyei, Magyar írók I. k. 101 hasáb).

¹ Meltzer Jak.: *Biographica berühmter Zipzer* ... Weber S.: „*Ein gelehrter Kalendermacher Karpathenpost* nro. 44. 1896.

Igy látjuk azt *Erythraeus Joakimnál*, ki 1637-ben Szepes-Bélán mint az ottani lelkész fia már 22 éves korában 1659-ben Wittenbergában háromszor disputált és disputatióit ki is nyomatta: „Decas quaestionum illustrium metaphysicarum“ (Múzeum, Akadémia és sárospataki főiskola könyvtárai); „Disputatio pneumatica de attributis divinis;“ az ő elnöklete alatt értekezett a szepes-iglóói Zarevucius: „Triga quaestionum illustrium metaphysicarum de causis“ (A Múzeum, Akadémia, készmárki lyceum és a Sárospataki kollégium sajtója). Magától Erythraeustól még megjelentek: „Biga disputationum Anti-Makovianarum de predestinatione Wittenbergae 1659“ és „Methodica Augustane confessionis repetitio . . . ibid. 1558“.

E korszak termékenyebb íróihoz tartoztak még bethlenfalvi *Gruber Ádám*, kitől megjelentek: „Dissertatio moralis de ludis Lipsiae 1678“; „Dissertatio de bibliothecis ibidem 1678“; „Abschiedsrede Pauli und eines getreuen Seelsorgers an seine Gemeinde aus Acta 20, als Joh. Conrad Barth, Prediger zu Oedenburg begraben wurde Begenspurg 1692;“ „Das sehnliche Verlangen einer gläubigen Seele nach dem Hause des Herrn, über Psalm 84, 2—3“ . . . „Regenspurg 1702.“ Az iglóói születésű *Klein Clemens* mint sztrázssai lelkész és a 24 szepesi város esperese szintén hagyott maga után több becses kéziratot kívül nyomtatásban is: „Matriculam, hoc est librum continentem juramentum, leges, seriem seniorum, conseniorum et fratrum, res item gestas in fraternitate, pastorum ad superiorem fluvium Poprad“ ezen nagy fontosságú könyv Wittenberga magyar könyvtárába került.¹ Ide tartoznak még a szepesbélai *Poprádi Ádám* „Physicam disputationem de meteoris emphaticis . . . Wittenberga 1660.“ — Múzeum, egyetem és erlangeni egyetem könyvtára; Grosz Pál Késmárkról: „Disputatio theologica, de redemptione et in specie de redemptoris nominibus Wittebergae 1667.“ Múzeum és Körmöczbánya ev. egyház könyvtárában;² leibitzi *Marci János* 1669 Wittebergában, 1669-ben két disputatiót adott ki: „Disputatio passionalis ex Cap. 26. Mathaei — Múzeum — és „Disputatio theologica philologica demana filiorum Israel in deserto,“ (Múzeum, Körmöczbánya ev. egyház könyvtárában). Ugyanott és ugyanazon évben értekezett a löcsei *Fröhlich Mátyás*: „Peccatum originis“, a körmöczbányai ev. egyház tulajdona. *Günther András* 1634-ben Malduron született, hol hasonló atyja lelkész volt, Wittebergá-

¹ V. ö. Klein, Nachr . . . II. 202, 291.

² Grosz Pál élete Wéber Samutól a „Protestáns Szemlé“-ben 1896. VII. és VIII. füzet.

ban és Jenában tanult, hazajövet Káposztafalván lett alkalmazva, honnan 1671 kiűzetett és sok nyomor között Németországban bujdosott. Mint magister theologiae írt 3 művet adott ki; „Dissertatio de ministerio ecclesiastico;“ „Christus valedicens Hungariae;“ „Christianus persecutionem patiens ex II. Tim. 3. 12. Halle, 1676.“¹ A többek között megemlékezik róla Czwitinger: „Specimen historiae litterariae Hung.“ littera G. című művében.

Vannak ezen időben valóságos ároni családok a Szepességen, hol az atya, a fiú, a testvér, az unoka a theologia tudományának és a lelkészségnek szentelik életüket. Zábler Péter lőcsei lelkész-superintendentenstől származott *Zábler Jób*, ki atyja utódja lett és a wittenbergi tanulmányai alatt kiadott: „Fasciculus notabiliorum theorematum philosophicorum Wittebergae 1646“. (Múzeum.) Tőle származott még: „Leichenrede über den Tod Christoph Böhms, gedruckt zu Leutschau 1660 . . .“ Zábler Jób nagybátyja, *Zábler János* 1625-ben Wittenbergában értekezett: „Septennarius theorematum philosophicorum miscellaneorum.“ (Erlangi egyetemi könyvtár). Rokona *Zábler Jakab* Jenában 1660-ban értekezett: „Excerptum academicum de persona Xti“. Múzeum.

Buzgó támasza volt a szepességi protestantismusnak a *Quendel* család, melynek nevét Melanchton a latin *Serpilius*-ra változtatta. *Serpilius Lőrincz* Melanchton tanítványa volt és 1545-ben Szepes-Bélának első evang. papja. E család tagjai kétszáz éven át mint kiváló protestánsok az ország egyházi és világi befolyásos hivatalaiban állottak. Egyetemi dolgozataikról ránk maradtak: „Königsberg 1645 *Serpilius Johannes*: disputatio politica de incrementis rerum publicarum;“ „*Serpilius Samuelis*: Collegii theologici disputatio X de lege et evangelio Wittebergae 1653;“ ugyanott 1664: „*Serpilius Augustinus*, disputationem theologicam principem illam proponentem controversiam de absoluta romani pontificis potestate“. ²

A *Pilárik* család is az apáktól kezdve az unokáig számos apostolt szolgáltatott az iskolának és az egyháznak. A szepesi ágnek ősi fészke *Mataeócz* volt, hol 1644-ben *Pilárik István* született, kinek *Esaiás* és *András* testvérei mindannyian a protestáns irodalom művelői valának. *Pilárik András* Wittenbergában 1667-ben adta ki: „Disputatio theologica de

¹ Klein Nachr. I., 103.

² *Serpilius* családi leszármazását lásd S. Weber, Geschichte der Stadt Béla 1892. Urkunde 18. V. ö. Klein. Nachrichten I., 323. Gesch. der ev. Gemeinde Béla von. S. Weber 32. l.

variis personae Christi“ (Múzeum), Ugyanott és ugyanazon évben „*Pilarik Stephanus: De officio Christi;*“ mind a három testvér Esaiás, András és István 1669-ben Wittenbergában Quenstedt tanárukat és jóltevőjüket megfelelő iratban üdvözlük. (Múzeum). *Pilarik Istvántól* származik: „Exercitium academicum, sive de mirabili cum filio dei Jakobi lucta et post hanc reportata victoria ex Gen. 32, 24.“ (Akadémia, körmöcbányai ev. egyház, Boroszló város könyvtára). 1670-ben szorgalmasan értekeznek a Pilárik testvérek Wittenbergában, *Esaiás:* „Disputatio theol. antipapistica“ (akad. körmöcbányai ev. egyház); *Esaiás* és *András* Istvánnak külön gratulálnak irodalmi sikeréhez (Múzeum) és István értekezik „De Nestoro“ (Nürnberg városi könyvtár és oxfordi Bodleian könyvtárban). Istvánt sikeréhez üdvözlük: „*Windisch Johann und Georg, Glückwünschender Zuruf, welchen als den Ehrenfesten, Vorchtbaren und Wohlgelehrten Herrn Stephan Pilarik von Matthiasdrauff aus Ungarn der höchste Grad in der Weltweisheit öffentlich auff der weltberühmten Universität Wittenberg d. 27. April diesen 1670. Jahres zugeeignet wurde. An schuldiger Ehrenbezeugung abgelegt Johan u. Georg Windisch. ged. bey Meyerischen Schriften*“ (Múzeum).¹

A szepesség nevezetes írói és papi családjaihoz tartoznak a *Klesch* testvérek, *M. Dániel* és *M. Kristophor*. Az előbbi 1620-ban született Szepes-Iglón, tanult Prága, Wittenberg, Helmstadt, Rinteln, Marburg, Giessen és Strassburg egyetemén. 1649-ben lett magister és poeta laureatus. Alkalmaztatott Sopronban mint Conrector, Kőszegh és Szent-György községekben mint lelkész, hol 1673-ban a horvátok kipusztították és elkergették, mire Szepes-Váralján és Olaszin talált alkalmazást. Daczára esperesi állásának, az üldöztetések közben Kassán 6 hónapra bebörtönöztetett. Innen kiszabadulván, Jena, Weissenburg, Hellbrung, Halle és Berlin városaiba bujdosott, hol 1697-ben a garádicsról éjjel lebukván, nyakát szegte. Keserű sorsának daczára 35 kiadott művének a szerzője lett, melyet Klein Nachr. I. 163. lapon nevezve találunk. Az ott hiányzónak a czíme: „Wittenbergae, Daniel Kletsch, in augustanae confessionis articuli primi partem, quae agit de deo uno et trino in se considerato, disputatio XXIII. Praeside Jakobe Martini 1648.“ Viszontagságos életét leirta fia Klesch Kristophor Dániel, ki szintén pap volt ily czimű művében: „Wahrhaftige Beschreibung und Erzählung der besonderen Schicksale seines Vaters. Danzig, 1674.“ Dánielnél

¹ V. ö. Klein Nachr. I., 260., 287.

valamivel szerencsésebb volt öccse *Klesch M. Kristoph*, ki szintén Iglón 1632-ben született s Boroszló és Wittenberga egyetemén 7 évig tanult. Előbb Mathaeóczra, azután Szepes-Szombatra alkalmaztatott lelkésznek, honnan Lubomirszky lengyel helytartó által kiűzetett. Utóbb Berlin, Wittenberga és Jénában tartózkodott, hol szintén poeta laureatus fokával kitüntettetett. Több papi állomásban működött és mint erfurti lelkész 1706-ban 74 éves korában meghalt. Klein: Nachr. I. 156 10 művére emlékezik vissza. Én még kettővel meg tudom toldani, t. i. „Klesch Christophanus Wittebergae 1653 de ortu animae rationalis sub praesidio D. Joannis Sperlings disputatio“. (Múzeum) és Wittenbergáról ugyanott ez évben Klesch Dániel bátyjának nászülése alkalmából ily című üdvözlét küld: „Seine frohe Gedanken und guten Willen von dem beglückten Ehrenfeste, welches das edle höchst tugendbegabte Paar Herrn M. Daniel Klesch, kaiserlich bekränzter Poet und der Zeit der Ödenburger Stadtschulen Mittherrscher, und Elisabeth Gruberin, des wohledlen, weisen, gelehrten Herrn Daniel Grubers, der königlichen freyen Stadt Oedenburg, wohlverdientgewesenen Statt-Verwandten hinterbliebene Ehetochter, am Ascher-Mittwoch dieses 1653 Jahres fröhlich gefeiert, seinem hochgeehrten und sehrgeliebten Herrn Bruder und neuen Schwägerin zu sonderlichen Ehren entwirft und überschickt aus Wittenberg Christophori Klesch von Igló aus Vngarn. In Druck verlaght von Johan Haken“. Három német és egy latin vers

A Klesch testvérekkel elértük az első fejezet végét, mely tervünk szerint az ellenreformatio pusztításáig, 1674-ig terjed. Habár e korszakban csak a legjellemzőbb és legkiválóbb írókra voltunk tekintettel, mégis feltűnő a sok író mely mindég kiadóra és olvasóra is talál. Az egész közönség, a világiak úgy, mint az egyháziak rokonszenveznek a theologia és az egyház irodalmával, mely akkor a szellemi légkört képezi, melyben mindenki kedvvel él és mozog s melyet áldozatokkal is kész támogatni. Mily öröm lehetett akkor a protestáns irodalom szolgálatában állani, és mily hatalmas fegyver volt ez a gazdag irodalom a protestantismus kezében. Valóban méltán nevezik az irodalomtörténet eme korát „protestáns kor“-nak!

Weber Sámuel.

EGYHÁZI SZEMLE.

Hazai egyházi élet.

Ismeretes a Mátyás király udvari bolondjának az az adomája, a mely szerint a világon legtöbb a doktor. A bajban levő embernek mindenki tud valami tanácsot adni, mert mindenikünk ismer egy csomó többé vagy kevésbé csalhatatlan házi szert s mindenikünk azt hiszi, hogy teljesen ért úgy a prognosishoz mint a diagnosishoz s igen sokszor meg-
esik, hogy a valóban hivatásos és ahhoz értő orvoshoz már csak akkor fordulunk, a mikor a mi tudományunk kifogy és olyan súlyos complicatiók következnek be, a melyekben már életveszélytől lehet tartani. Vidéki orvosok azt állítják, hogy őket rendszeren már későn hívják. Lelkük rajta, ha nem így igaz.

Egyházi életünknek is annyi hivatott és nem hivatott doktora állott elő, hogy szinte azt hiszszük, hogy mégis csak van valami baja is. Igazán sajnálnánk, ha úgy volna. És tényleg nem is lehet még súlyosabb természetű a baj, hiszen az egyháznak épen egyik hivatásos őrállója mondotta, hogy „csak önmagunkat áltatnánk, ha azt reménylenénk, hogy bármiféle evangélizáció, valláserősítés és lelki gondozás folytán azon helyzetbe jövünk, hogy e téren (t. i. a vegyes házasságokkal járó reversalisok stb.) most vagy jövőben kiállhatjuk a versenyt róm. kath. vallású atyánkfiaival“. Tehát még nincs életveszély, házi szerek is jók lesznek, az igazi orvost, az evangélium erejét még nem kell segítségül hívni, különben is csak „áltatnánk magunkat, ha azt reménylenénk, hogy bármiféle evangélizáció stb. versenyképessé teszi egyházunkat. Mert ha nem tekintjük azon előnyöket, a melyek a nagy egyházi vagyonban, a pátronátusi intézmény folytán a kevesebb adózásban az ő részükön vannak, erkölcsi és hittani tekintetben sem állanak rendelkezésünkre azon eszközök; vagy ha álla-

nak is, tiltja azoknak használatát egyházunk szelleme és hittana, a melyeket ők a reversálisok szerzése céljából alkalmazásba vesznek és vehetnek“. Tökéletesen igaz, hogy mi a róm. kath. eszközöket nem használhatjuk; de attól nem tilt el sem egyházunk szelleme, sem hittana, hogy feltétlenül igénybe vegyük a Krisztus evangéliumát és annak mindenekre elégséges erejében higgyünk és bízunk. Ha csak önmagunk áttatása az evangélizációban, valláserősítésben és lelki gondozásban vetett olyatén reménységünk, hogy ezekkel az eszközökkel versenyképessé, nemcsak, de győzelmessé is tehetjük egyházunkat: akkor tökéletesen igazok van azoknak, a kik mindennek a megjavulását tisztán csak a 800 frtos minimumtól várják, vagyis az anyagi eszközöktől s csak az anyagban bíznak és az abban rejlő titkos erőben. Az alchymisták is a bölcsesség kövét nem azért keresték, hogy valóban bölcsökké tegye az őket valami titokzatos módon, hanem hogy mindent arannyá változtathassanak vele. Mózes fönn a hegyen hallgatja, figyeli az Istennek beszédét, hogy az Isten igéjének erejével szervezhesse, tarthassa meg a népet s tüzzön eléje örökkévaló feladatokat; Áron pedig azalatt aranyborjút önt nekik s a népnek ez jobban kedélyéhez szól, ez jobban megragadja őt, mint Mózes és az atyák Istene. A történet e tanulságaiba bele kell nyugodnunk s mire való világos századunk végén még a mult kísértete, az idealismus? És úgy olvassuk, hogy az aranyborjút készítő Áron sokkal népszerűbb volt, mint Mózes, vagy legalább is nem zúgtak ellene annyit, mint a léleknek ihletétől ragyogó arcú Mózes ellen.

Kétségtelenül szüksége van az egyháznak egy bizonyos anyagi erőre. Józanul ki tagadhatná ezt meg? Szüksége van annak a lelkészi karnak, mely 22—24 éves koráig tanulva, a szellemi szükségletekkel együtt egy csomó magasabb anyagi igényt is elsajátít és tökéletesen jogosan követeli meg annak legalább is a minimális kielégíttetését elnyert állásától, helyzete javítására, mert az ma nagyon sok helyen minden kritikán alul való, és feltétlenül szükséges lesz egyházi adózásunk ügyét is rendezni, mert ha nem, akkor ebbe is belenyul az állam épen a saját adó-ügye érdekében; de ez még nem minden. A pénznek csak *váltó* értéke van; de *megváltó* ereje nincs.

Feltétlenül igaza van György Endrének, mikor azt írja, hogy „ma a prot. közvélemény feltétlenül sürgeti nemcsak a budget-tétel emelését, hanem a prot. lelkészek igényeinek törvényes rendezését. Törvényes rendezést azért, mert a prot. pap az 1848-iki törvény rendelkezésének világos és félre nem

magyarázható értelmezése szerint jogot követel és nem alalmaz, biztos, évről-évre kijáró fizetés-pótlást és nem a törvényhozás évi megszavazásától függő, bármily jelentékeny ajándékot. A hozandó törvény lényege nem lehet más, mint a lelkészi fizetések kiegészítése 600 frtra azonnal és fokozatosan, legfeljebb 5—10 év alatt 800 frtra, a mennyi a többi felekezetek alapjavadalma lesz“. Az ilyen teljesen jogosult sürgetés és követelés mellé azonban pendantul oda kell tenni azt a másikat, a miről a Sárospataki Lapok 46. számában ír Vadász Pál, hogy „már az iskolában kellene megkezdeni a prot. öntudat fejlesztését s úgy folytatni a templomban. Úgyszólván az abc-vel kellene mintegy beszívni a gyermeknek a vallásához való ragaszkodás fejlődő és fejlesztő melegét“ stb., mert viszont az is feltétlenül igaz, a mit Csizmadia Lajos mond „Az egyház építése“ cz. felolvasásában, hogy „a világtörténet azt tanítja, hogy a reformátori hitelvek a hozzájuk hű és buzgó népek életében a leghatalmasabb államalkotó és fentartó erőnek bizonyultak. E népek a legszabadabbak, legműveltebbek és legboldogabbak“ s ha ellenünk látszik is nyilatkozni a reális korszellem, „a mi feladatunk épen az, hogy a korszellemet idomítsuk, megváltoztassuk. E célból adatott kezünkbe az evangélium, a melynek erejéről kétezer év története tesz tanubizonytságot“.

Anyagi viszonyaink rendezésének a kérdésénél méltán s teljes alappal sürgetik a néhány év előtt készített „jelentő-ívek“ revisióját s illetőleg azok kiegészítését, mert „a mostani összeírások csak azt mutatják — a mint helyesen jegyzi meg György Endre — hogy a létező lelkészi állásoknak a létező adóztatás mellett mennyi évi jövedelmük van. Világos, hogy ennek egyszerű kitüntetése útján a teljes hiányt megállapítani nem lehet. Kétségtelen, hogy vannak olyan egyházak is, a melyek még affiliálhatók; ámbár az utolsó tíz év alatt ebben a tekintetben úgy az egyház, mint a sok vidéken ezzel elválhatatlanul egybekötött magyar nemzetiség világos kárára nagyban és egészben a szélső határig elment a prot. egyház. De viszont vannak egyházak, a melyeknek önállósítása, szervezése már ma is égető szükséggé vált. Ez a szempont pedig lényegesen alterálja a szükséglet megállapítását s így a hiányt is“. Részünkről teljesen méltányoljuk Ferenczy Gyula debreczeni tanárnak az egyházi adózásról, a belhivatalnokok fizetéséről és az egyházfentartási alapokról a tiszántúli egyházkerület lelkészi értekezlete előtt felolvasott nagy tanulmányát, a melyben sürgeti az egységes adórendszert, a belhivatalnokok fizetésének méltányos rendezését, a jövőről a tartalék-alapok

felállítása által való gondoskodást s a szövetkezeti eszme értékesítésével a pénz- és vagyonkezelés helyesebb alapokra fektetését. De mindezen méltányosnak és tökéletesen jogosultaknak elismert kivánságok és követelések mellett mindig hangsúlyozni akarjuk azt, a mit dr. Baltik Frigyes püspök mondott a dunáninneri kerületi papi értekezlet megnyitásakor: „Mondják, hogy egyházunk rossz napjait éli. Az egyik szegénysége miatt jajgat, a másik az egyházi viszonyok ellen emel panaszt, a harmadik a régi ellenfél propagandája első árnyéka előtt is leteszi a fegyverét, vagy a szekták martalékává lesz. A reformatio korában nem így volt ez. A történelem bizonyítja, hogy az evangélikusok a legnehezebb viszonyok között is megállották helyöket. Luther az egyházi jogot tűzbe dobta, de a bibliára vonatkozólag kimondta: „Das Wort sie sollen lassen stehēn“ s a bibliával épen úgy megingatta a római pápa trónját, mint a hogy elűzte Wittenbergből a szekták vezéreit. Igen, rossz napjai vannak egyházunknak, de én ennek főokát abban keresem, hogy rossz bibliaolvasók vagyunk és a hívő néppel szemben elégtelen a bibliának magyarázata. Én *nem kérek több prédikációt, de keresek többet a bibliából a prédikációban.* S ott, a hol a prédikációnak van bibliai alapja, többet keresek annak az igének hirdetéséből, a ki ige vala és testté lett, a kiről az írás tanuskodik s ez a Jézus Krisztus“. — — — „Hogy élet legyen egyházunkban, arra nézve mindenekelőtt szükséges, hogy a bibliamagyarázati órákat hozzuk be egyházainkba. Hozzuk be a családba, a templomokba főleg vasárnap délután, a hétköznapi könyörgéseknél, vagy az esti órákban a munka után. A szekták ellen ez a legjobb eljárás, a kik azzal dicsekesznek, hogy épen ezt a fegyvert ragadták el tőlünk. De ez a fegyverek legjobbika a római propaganda ellen is, mert *Róma csakis az evangélium előtt hátrál meg,* a többiben mesternek vallja magát. Ez a legerősebb orvosság az anyagiasság ellen is, mert csak így szűnik meg az a ferde helyzet, hogy *anyagi szempontból nézzük egyházi kérdéseinket.* S végre maga a lelkész is e módon erősül a materialistikus irány elleni harcban“.

In idea mindez nagyon szép; de „ne tagadjuk — mondja a Sárospataki Lapok egyik cikkezője (40. sz.) — hogy híveink között nem annyira közönyösség, mint inkább elégedetlenség, már-már elkeseredés nyilatkozik meg, különösen ott, a hol az évi kiadást főként a pap adója miatt egyéb jövedelem hiányában kivetés útján kell fedezni. Az ilyen nép között aztán prédikálhatunk, missionálhatunk, nem fog meghallgatni, mert csak szokásból hallgatja, a mit mondunk, de esze és

szive távol jár tőlünk. De ha könnyitünk sorsán úgy, mint a magunkén, kiérzi tetteinkből a méltányos jóakaratot, önmagától hozzánk simul s zűgolódó, elégedetlen ember helyett lesz jó keresztyén, buzgó kálvinista“. Ez a cikkező azonban úgy látszik, ügyet sem vetett dr. Buday Lászlónak a „Felekezeten kívüliek“ cz. nagy gonddal irt tanulmányára, a melyben statisztikai adatokkal mutatja ki, hogy 1896-ban összesen 3990-en lettek felekezetenkívüliek s ezek között csak körülbelül 2—300 azok száma, a kik a súlyos egyházi adótól menekültek. Tolnában pl. összesen 235-en lettek felekezetenkívüliek, de közülök csak 34-en léptek ki a református egyházból az egyházi adó miatt. Magyar-Itteben összesen 76-an léptek ki és pedig mindnyáján a pappal való torzsalkodás miatt. Abból a jelenségből, hogy a 3990 felekezetenküli egyén közül 3000 nazarénus. (az ev. ref. egyházból kilépett 1540 közül 810) és 500 baptista lett, egyenesen azt igazolja, hogy — a mint azt Szilassy Aladár egyházmegyei gondnok a dunamelléki egyházkerület egyházi értekezletén tartott felolvasásában commentálta — *„a túlnyomó részszel nem a vallás iránti közöny, de inkább a vallásos-rajongó érzés hagyatja ott egyházát, hogy a felekezetenküliség czímén a szektákat jellemző élénkebb hitéletben vegyen részt. Az a feltevés, mintha a baj csak az anyagiakban gyökereznék, — folytatja Szilassy — téves, az másutt, a lelkiekben inkább keresendő. És igazolja ezt egy előttem a felekezetenküliségbe való kitérésnél sokkal aggasztóbbnak látszó másik jelenség. Hónapról-hónapra látjuk, hogy a vegyes házasságoknál a gyermekek eligérése, illetőleg elkötelezése, a mi egyházunk hátrányára történik.“*

„Ez már csak világosan mutatja, hogy *a mi egyházunk hívének a ragaszkodása gyengébb az egyházához, vallásához s ezt anyagi okokra, legalább egyházi szervezetünkben gyökerezőkre, vagy pláne adózási rendszerünk rendezetlenségére visszavezetni lehetetlen, mert hisz a jegyesek gondoskodása annyira talán még sem megy, hogy születendő gyermekeiket akarják ezzel az eligéréssel a magas egyházi adótól megszabadítani! Nem, ez és több más jelenség azt igazolja, hogy a szivekben is van hiba s ha ez egyházunkra hátrányosan visszahat: nem is mindenütt érdemetlenül éri; mert vajmi sokáig éltünk elbizakodva abban a hitben, — s élnek sokan még ma is, — hogy ha az istentiszteletek rendesen megtartatnak, az administratiója rendben folyik: egyházunkban minden jól van s nem volt elég gondunk arra, a mit a tiszántúli egyházi értekezleti meghívó igazán mond: „az apostolok cselekedetei alapították meg az első egyházat, apostoli cselekedetek által*

tartható az fenn ma is“ ; igenis, apostoli buzgóságra is és nemcsak kormányzati pontosságra van szükségünk. . . A Krisztus váltságmunkájának ténye s ennek érzete meghomályosult a hívek valóságos érzületében, pedig ha szívünkben, hitünkben megavul annak igaz és egyéni felelősséggel összekötött érzése. hogy Krisztus értünk jött és szenvedett, a mi bűneinkért halt meg és a mi váltságunkra támadott fel : akkor a mi hitünk épen oly szintelen és erőtelen, a mint szintelen és erőtelen lenne az evangélium, ha abból e centrális igazságok kivétlenének. *Ezt a positiv hitet, az egyéni üdv utáni komoly vágyat, kell egyházunknak minden eszközzel élesíteni, ébrentartani a gyermektől kezdve az ifjúságon s meglelt koron át a késő vénségig s ennek ébrentartásával marad élő a kapocs az egyháztagnak és egyház közt. A hol és a mily mérvben ezt sikerül elérni, ott és abban a mérvben szűnik meg a gyermekek eligérése, a kitérések azon nagyobb száma, a mely nem anyagi okokból ered, mert hisz' tudjuk, hogy nem egy szektánál magasabb az egyházi adó, mint abban az egyházban, a melyet az illetők elhagynak; ott s abban a mérvben szűnik meg híveink némely részénél az a felfogás, mely egyházunkban csak a hazafiság szempontjából fontos és érdemeket szerzett szervezetet látja és szereti, de mint üdvintézménnyel komolyan alig foglalkozik“.*

Egyházi életünk külsőleg egyébként igen mozgalmas. Az egyházkerületek egymás után tartottak részint egészen önczélal, részint közgyűléseik alkalmával lelkészi értekezleteket, a melyeken a világiak közül is többen élénk érdeklődéssel vettek részt. Anyagi és szellemi dolgaink, szükségseink képezték a megbeszélések tárgyát s örömmel szemlélhettük, hogy a felolvasások legnagyobb részében bizonyos magasabb felfogás érvényesült, a beszédekből lelkes hang szólt hozzánk.

A legnépesebb és a legünnepeyesebb jellegű volt a tiszántúli értekezlet Szatmáron. *Balogh* Ferencz debreczeni theol. tanár alelnöki megnyitója csak úgy fermentál a buzgóságtól, a lelkesedéstől, ifjúi tűz minden sorában s remény, hit és bizalom az evangélium örökkévaló erejében. Megvan győződve, hogy míg szószerk. iskolák, kormányzó gyűlések és sajtó a rendes keretekben működnek s szép eredményeket mutatnak fel, egyházunk sem szűnik meg. De a haladásnak új tényezője a társadalmi erő, a közös célra törekvők szabad és önkéntes tömörülése. Minden társadalmi munkának azonban az egyházból kell kiindulnia s az egyházért kell történnie. Az építésben részt kell vennie minden egyháztagnak a presbyte-

riummal az élén, mert a presbyterium volt az a bűvös eszköz, a melylyel a kálvinizmus behatolt a szabadság szerető népek közé. E csodás eszköz kimerítve nincs, fejleszthető, szélesbíthető s ennek lehet árvaügyi, szeretetügyi, jótékony egyleti bizottsága stb. A presbiterianusságban még ki nem aknázott új és nagy erők rejlenek s ha esetleg az állam sem segít az anyagi bajokon, ott lehet „az államtól nem segélt, szabad egyházak életútja: az osztályos önkéntes adózás (voluntarismus), mely bámulatos sikerre vezetett“. Garzó Gyula gyormai lelkész a diakonusi intézmény felelevenítését ajánlotta s a diakonissaképzés helyéül a debreczeni ispotály templomot jelölte meg. Ferenczy Gyula az egyházi adózásról stb. terjesztett be egy bizottsági javaslatot, a mely az adózásra nézve a fej- és vagyonaránylagos adót contemplálja és pedig úgy az egyiknél, mint a másiknál megállapított maximumokkal s azzal az elvvel, hogy a vagyonaránylagos adó emelkedésével a kivetési kulcs arányosan leszáll Gulyás Lajos kisújszállási lelkész a papképzésről szólott. Javaslatait közelebbről még nem ismerjük. Gergely Károly, nagybányai lelkész a lelkipásztori gond régi kipróbált eszközeiről értekezve, rámutatott, hogy mindek felett szükséges a gyülekezet tagjainak megismerése s ezért legalább minden 5000 léleknek külön papjának kellene lenni; továbbá az önzetlen felebaráti szeretet gyakorlása, az egyházfegyelem felelevenítése s az imádkozásra és a munkára biztatás. Míg végül Tabajdi Lajos szatmári lelkész egy Szatmárt felállítandó protestáns leánynövelde szükségességéről értekezett.

A dunántúli kerületi lelkészi értekezletet Antal Gábor püspök nyitotta meg s a lelkészi fizetések feljavítására s rendezésére vonatkozólag mondotta el nézeteit. Az államsegély — szerinte — csak úgy vehető nyugodtan igénybe, ha az általán alakjában önkormányzati testületeinknek bocsáttatik rendelkezésére. Ohajtaná, hogy a segély oly összegben szavazzassék meg, hogy annak felerésze minden évben tőkésíthetessék, felerésze a szükség fedezésére fordíthatassék. Így 20 év múlva lehetne oly megtakarított tőkénk, melynek erejével a bajok orvosolhatók lennének. Azután az értekezlet alapszabályai állapították meg, majd Szűcs Dezső csajági lelkész „Egyháztársadalmi gyakorlati kérdéstről“, Csizmadia Lajos, lepsényi lelkész „Egyházunk belső és külső építéséről“ és Demjén Márton veszprémi lelkész „Ev. ref. ifjaink vallásos oktatásáról és vallástani kézi könyveinkről“ czímeken tartottak felolvasásokat. Az első különösen azt hangsúlyozta, hogy a világi uraknak és úrnőknek élő és munkás hittel kellene

bebizonyítaniok, hogy ők szent nép és királyi papság. A második kiemeli, hogy a presbyteriumoknak nemcsak adminisztráló testületeknek, hanem a lelki dolgokban is felügyelőknek és a lelkész munkatársainak kellene lenniök. Az ifjak vallásos nevelése, vallásos estélyek tartása, építő felolvasások s jó könyvek terjesztése lehetnek a segédeszközök az evangélium lelkes hirdetése és a cura pastoralis hathatós gyakorlása mellett; míg a harmadik felolvasó a vallásos nevelés különös gondosságát sürgeti s a tankönyveket gyakorlati szempontokból bírálja.

A dunáninnyi ág. h. ev. kerületi értekezleten olvasta fel Baltik püspök azt a nagyszabású megnyitó beszédet, a melyből fentebb azt a mély tartalmú idézetet vettük Schmidt Károly pozsonyi lelkész a külmissiórról tartott felolvasást s indítványára a lipcsei missió-egylethez csatlakozott e tárgyban az értekezlet. Végül egy egyetemes lelkész-értekezleti alapszabály-tervezetet tárgyaltak; de azt nem fogadták el.

A dunántúli ág. h. ev. kerület lelkészi egylete is megalakult s az elfogadott alapszabályok szerint az egylet célja: az esperességi lelkész-egyleteknek egymással való szorosabb összekapcsolása s az összetartozás tudatának ébresztése; a hitbuzgóság és egyházas érzületnek közös erővel való ápolása; a gyakorlati lelkipásztorkodás terén felmerülő s egyházunkat is érdeklő egyéb közfontosságú kérdések tárgyalása és megvitatása; az egyházi irodalom művelése s a lelkészek erkölcsi és anyagi helyzetének illetékes egyházi úton való javítása. Az egyetemes gyűlés alkalmával egyetemes lelkészi értekezlet is tartatott, a mely azonban még csak az elvi kijelentésig jutott, hogy meg fog alakulni; sokan ugyan perhorreskálják az „egylet“-té szervezkedést, de erre helyesen jegyzi meg Szili Lénárd ev. lelkész, hogy hát nevezzék akárminek; de nagyon fontos, hogy a négy egyházkerület papsága egy szervezett testületté tömörüljön s hogy mint a Krisztusnak jó vitézei, néha-néha megtartsák a hadi tanácsot, megbeszéljék teendőiket, éleszsék egymásban az összetartozandóság és együttartás ama megnyugtató érzetét, a mely egyikőjük lelkére sem engedi az elhagyatottság csüggesztő gondolatát borulni, hanem azzal a felemelő, bátorító tudattal lelkesít a további küzdelemre, hogy mint közös örömöknek és szenvedéseknek, közös törekvéseknek és reménységeknek osztályosai, egymás erejére nemcsak utalva vannak, hanem egymás támogatására bizvást is számíthatnak stb. A gondolat szép, csak meg kell valósítani s vajjon ugyanez nem állana-e az ev. ref. egyházra is?

Végül a dunamelléki kerület lelkészi értekezletén Szilassy Aladár szólott egyházfentartásunk bajairól és gyógyszereiről egy kiváló értékű tanulmányban, a melyben konstatálja, hogy azok a bajok, melyeket egyházunk érdekében leküzdenünk kell, két forrásból erednek: először az egyéni hitéletnek átlagosan ki nem elégítő voltából s ezt az erőteljesebb hitélettel küzdhetjük le; másodsor némely anyagi okokból, melyeket helyesebb adózási rendszer behozatalával minél előbb megszüntetni elodázhatatlan kötelességünk. Azután Haypál Benő budai lelkész mutatott rá a presbyteriumok valláserkölcsei hivatására s rámutat a genfi első presbyterium nagyszabású munkásságára, mely a társadalmi téren is kiváló fontosságú volt. „Ápolja — úgy mond — a presbyterium az erényeket a hivekkel közvetlen érintkezés, a betegeknek látogatása és a szegények gondozása által s akkor oly jó és igaz bizonyosságot szerez magának, hogy a gyülekezet önként és jó szívvel adja kezébe a bűnök irtására legghatalmasabb eszközt, a fegyelem gyakorlásának jogát is.“ Szól felolvasó e fegyelem gyakorlásának multjáról az ős egyházban és Genfben. Az értekezlet egy szűkebb körű bizottságot küldött ki, hogy ez az egyházi fegyelemnek a presbyteriumok által miként leendő gyakorlására nézve a jövő gyűlésre egy javaslatot dolgozzék ki. Szóts Farkas titkári jelentése pedig hű képét adja azoknak a kisebb-nagyobb körű egyház-építő munkáknak, a melyek az egyházkerület különböző vidékein folynak s a melyek az ébredő életről tesznek bizonyosságot.

Az ág. h. ev. egyház egyetemes konventje megalkotta a lelkészi nyugdíjintézetet, a melyet ugyan Famler G. torzsai lelkész azon a már nem ismeretlen alapon, hogy sokkal jobb a mostani állapot, mikor a lelkész administrátort, vagy segédlelkész tarthat (persze, hogy neki jobb; de nem a segédlelkésznek és nem a gyülekezetnek, hanem hát az első személy az „én“), erősen ellenzett; de a konvent szerencsére magasabb szempontokat és érdekeket tartott szem előtt s ez alkotásával jelentékenyen megelőzte az ev. ref. egyházat. A nyugdíj egyenlően minden egyes tag részére 10 tagsági év betöltésétől feltételezetten a tag elöregedése, munkaképtelensége esetében 400 frt. A nyugdíjintézet jövedelmei: a közalaphól egyszersmindenkorra 25.000; a lelkészek járuléka egyszersmindenkorra fizetendő 60 frt és évenként 12 frt. „Szerény, csekély nyugdíj ugyan — mondja az Ev. Egyh. és Isk. — sokkal kisebb, mint a tanítóké, tanároké, csak annyi, mint a szolgálaké más pályákon; de mégis lehetőség van arra, hogy szükség esetén a lelkész megpihenhet, új erőknél helyet ad-

hat. — — Ez a mi ezredévi alkotásunk, ajándékunk és örö-
münk!”

Az ev. ref. egyház épen két zsinaton s egy csomó kon-
venten bajlódott már a nyugdíjintézettel és azért még maig
sem csinálta meg. Nehéz volna erről a tárgyról keserűség
nélkül írni; azért csak várjuk a jobb időket, a mikor talán
több lesz az altruismus is. A fődolog, hogy az evangélium
szelleme hassa át egyénenként az embereket, akkor majd a
közttestületeket és a közdolgokat is ez fogja áthatni, vezetni
s minden diadalmatoknál feljebb valókká tenni. Az által, a
ki meggyőzte e világot!

* * *

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A nemzeti államalkotás kora. 1815—1848. Írta *Ballagi Géza*. Budapest, 1897. a Szilágyi Sándor szerkesztette Magyar Nemzet Történetének IX-ik kötete. Kiadja az Athenaeum. 724 lap, ára fűzve 6 frt. díszes félbőr-kötésben 8 frt.

Hazánk történetének egyik legtanulságosabb és legfényesebb korszaka az a közel félszáz esztendő, mely 1815 és 1848 közé esik. Ballagi Géza, e korszak kitűnő historikusa, a nemzeti államalkotás korának nevezi ezt az időszakot, és méltán. Magyarország ekkor lett valójában állammá, midőn a demokráciával szorosan összeforrott nemzeti eszmék csaknem félszázados küzdelem után lebontják a régi rendi alkotmány válaszfalait s a föld népe is bejut a népképviselői alkotmány sánczai közé s ez úton egygyé lesz a nemességgel, osztozik vele jogokban és terhekben egyaránt. Dicső, fenséges harcz volt ez, melyet a szó és toll fegyvereivel vívtak ki hazánk újkori hősei: Széchenyi, Kossuth, Deák s az ő elvtársaik.

Ballagi öt könyvben öt részre osztja e kor történetét. Az első könyv a rendi alkotmány kitatarozását rajzolja az 1825—27. évi országgyűlés kísérletezéseiben. A második, mely a nemzeti állam eszméje címét viseli, Széchenyi politikai, irodalmi és társadalmi hatalmas actióját ecseteli. A harmadik könyv az 1832—36 iki országgyűlés működését ismerteti. A negyedik könyv az 1839—40-ik évi országgyűlésen megindult szabadelvű irány hódítását s az ennek alapján létesült új intézményeket és a megindult nemzetiségi mozgalmakat írja le. Az ötödik könyvben az új állam alapjául szolgáló reformokat ismerteti, a mint azok az 1843—44. évi országgyűlésen minden irányban nagy erővel megindultak s részben diadalra jutottak.

A modern Magyarország megalkotásának fényes korszaka ez, melynek hősei óriási küzdelmek után az elvénült, elszegényedett régi Magyarországból egy nagyra törő, lelkes ifjú Magyarországot alkottak.

Egyfelől egy alvó népet kellett fölébreszteni, nehéz álomból; egy bizalmát vesztett, csüggeteg s a magasabb nemzeti czélok iránt közönyös népet kellett hivatásának, erejének és igaz mivoltának öntudatára emelni. Másfelől elkeseredett harczot kellett folytatni az idegen érdekeket istápoló osztrák absolutizmussal és a rendi jogokhoz görcsösen ragaszkodó nemesség rövidlátóságával és osztály érdekével. Tudatlanság, elfogultság, szegénység, továbbá hatalmi és osztályérdekek s ármányos fondorlatok mint megannyi sziklavarak állják útját a nemzet napszámosai önzetlen munkásságának, kik megható lelkesedéssel, csüggedést nem ismerő kitartással rombolták le a haladás kulturális, anyagi, politikai és közjogi akadályait s kelték életre e haza fiaiban a szunnyadó nemzeti őserőket. A rombolás és építés eme kettős munkájával szülik mintegy újra nemzetünket s vezetik be hazánkat a nyugaturópai kulturállamok sorába.

Ennek a fényes kornak és nemzetujjászülő munkának tanulmányos történetét Ballagi alapos tudással ismeri, teljes történeti tárgyilagossággal ismerteti, higgadt elmével, részrehajtatlanul ítéli meg s írói virtuositással tárja elénk. Hatalmas alkotása mély benyomást, rendkívüli hatást tesz az olvasóra, a miben a kiváló történetíró mellett bizonyára része van magának a tárgynak is, mely ellenállhatatlan erővel vonz s ragad magával. Nemcsak politikai történetet ír, nem is csupán művelődésünk, irodalmunk, alkotmányunk avagy gazdasági és anyagi életünk történetét vázolja; hanem felöleli a forrongó kor összes küzdelmeit, a vajudó és kialakuló nemzetélet minden oldalú megnyilatkozásának összes mozzanatait, s ezekből szövi össze hatalmas összefoglaló elmével és írói virtuositással akkori közéletünk egész történetét.

Messzi túllépné a Szemle szűk keretét, ha a nagy munka tartalmának részletes ismertetését akarnánk adni; elég legyen csak általában megjegyeznünk azt, hogy a fentebb említett öt könyv keretében megtalálja az olvasó a «nemzeti államalkotás» összes tényezőit, küzdő munkásait, irányzó eszmeit, fényes sikereit. Először a politikai élet viszontagságos történetét, a maga összes szereplőivel, irányeszméivel, meddő s majd sikeres küzdelmeivel. Azután azt az emberfeletti kultur-munkát, melyet Széchenyi és kortársai az ósdi, elsatnyult és elszegényedett magyarságnak művelt, erős és vagyonos nemzetté növelése érdekében a szó, a toll és a tett fegyvereivel kifejtének s lassanként diadalra juttatnak. Majd azt a nagyszabású liberális elv- és eszmeharczot, azt az óriási szellemi lendületet, mely «oly sok küzdés után, örvény s habok között» a negyvenes években elementaris erővel ragadja magával a megújult fiatal Magyarországot. Azt a hatalmas társadalmi forrongást, az egyéni és közéletnek azt a csudás átalakulását, mely a nemzet újjáteremtő apostolát, a «legnagyobb magyar»-t először nem érti meg, azután lel-

kesen követi, utóbb túlzó rajongásában kevesli s végre elhagyja, hogy a még gyökeresebb politikai reformátor csábos zászlaja köré sorakozzék. Azt a világra szóló anyagi, gazdasági, ipari és kereskedelmi átalakulást, mely ezt a félkultur nemzetet, ezt az elmaradott «kelet népe»-t egy emberöltő alatt az ipar, kereskedelem és gazdaság európai eszközeinek és áldásainak birtokába juttatta. Azt a nagyjelentőségű államszerkezeti átformálódást, mely a középkori rendi alkotmányú Magyarországot a század közepére teljes jogegyenlőség alapján nyugvó demokratikus államszervezetté alakította át. És megtalálja az olvasó a nemzeti államalkotás fővezéreinek: Széchenyinek, Kossuthnak s Deáknak, valamint a velők küzdő többi munkahősnek kitűnő jellemzését, pártatlan méltatását.

Olyan könyv ez, melyet minden magyar embernek nemcsak egyszer kellene elolvasnia, hanem gyakran olvasnia, forgatnia; hogy részletesen ismerje azt a fényes, azt az alapvető korszakot, mely a jelenkori magyar nemzet és állam alapjait lerakta; hogy ne csak ismerje, de szeresse és kövesse is azokat a termékeny eszméket, melyek az újkori Magyarországot megteremtették; hogy tanuljon hazát szeretni és érte kitartóan dolgozni azoknak a dicső hazafiaknak példájából, kikkel a megújult Magyarországot a negyvenes években megáldotta a gondviselés.

Ballagi könyve nemcsak nagy történeti tudással s helyes kritikával, hanem igazi nemzeti érzéssel, tiszta hazafias lelkülettel van megírva. A nemzetnek a nemzettel érző hű fia ismerteti, magyarázza az eseményeket, azzal az okos hazafisággal, mely nem bizeleg fel felé, de nem túloz lefelé sem. A leglényegesebb politikai, a legérzékenyebb vallási kérdéseket is teljes elfogulatlansággal, minden részre hajlás nélkül ítéli meg. De azért nem színtelen, nem szürke történetíró, kinek kezében az egyének elmosódnak vagy az események és viszonyok gépies alakjaivá törpülnek. Ballagi kezéből színdúsan, egyéni sajátágaik plasticus kidomborodásával kerülnek ki az alakok s jellemzetes képviselői az általok vallott eszméknek és törekvéseknek. Ez a jellemzetesség és plasticitas teszi a könyvét oly vonzóvá és hatásossá az olvasóra nézve.

A könyv kiállítása olyan diszes, olyan szép, mint a «Magyar Nemzet Történeté»-nek többi köteteié, melyek fényes kiállításával az Athenaeum újabb jelét adta kiadói áldozatkészségének és ízlésének. Mintegy 40 művészi kivitelű műmelléklet s vagy 200 szövegkép disziti a tartalmában és alakjában egyaránt kiváló művet, melynek egyetlen magasabb közművelődési intézet s egyetlen művelt magyar ember könyvtárából sem volna szabad hiányoznia.

Sz—s.

A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadta *gróf Károlyi Tibor*, sajtó alá rendezte *Géresi Kalmán*. Oklevelek és levelezések 1253—1707. I—V. kötet. Ára kötetenként 5 frt, az egész munkáé 25 frt. Néhai Kocsi Sándor és Franklin-Társulat nyomdája.

A gróf Károlyi nemzetség tagjai még 1881 nyarán közös megegyezéssel elhatározták, hogy családi levéltáruk azon részét, mely a család életét és történetét tárgyalja, a magyar történetírás használatára nyomtatásban közrebocsátják. A kiadást gróf Károlyi Tiborra, a szerkesztést és sajtó alá rendezést Géresi Kalmánra bízták, kik e megbízatásuknak öt vaskos kötet oklevél és levelezés kiadásával feleltek meg. Az I-ső kötet 1882-ben, a II-dik 1883-ban, a III-dik 1885-ben, a IV-dik 1887-ben, az V-dik 1897-ben hagyta el a sajtót, a két első még néhai Kocsi Sándor, a három utolsó a Franklin-Társulat nyomdájában.

A gróf Károlyi család budapesti levéltára, melyből e testes kötetek kikerültek, az elsőrendű családi levéltárak közé tartozik. Ez az első családi levéltár, mely még a múlt század végén Pestre került, szakavatott levéltárnokok (Thalabér, a két Waltherr, Bártfay, Éble G.) gondjai alá helyeztetett és a tulajdonos családnak a nemzeti tudományos törekvések iránt mindig tanúsított jóindulatánál fogva részint búvárlatokra, részint publicatiókra a történettudomány nem egy munkása előtt nyitvatott meg eddig is. A múlt században *Szirmay* Antal, Szatmármegye történetírója használta a levéltárt; a jelen században *Fejér* György Codex Diplomaticusába egész halmaz oklevél került a Károlyi-levéltárból; *Döbrentey* Gábor Régi Magyar nyelvemlékeiben néhány magyar és latin-magyar levelet publikált; *Szalay* László a Magyar Történelmi Emlékek 4-dik kötetében gróf Károlyi Sándor önéletírását és napló-jegyzeteit, *Thaly* Kalmán pedig Bercsényinek gróf Károlyi Sándorhoz írott leveleit (Rákóczy-tár 2. köt.) és gróf Károlyi Sándor hadi előterjesztését és észrevételeit adta ki (a Századok I-ső évi folyamában) az 1717. évi tatárjárásról; végül báró Radvánszky Bélának Magyar Családelet és Háztartás című művében, továbbá Wenzel Árpádkori Új Okmánytárában, a Hazai Okmánytárban, az Anjoukori Okmánytárban és a Századokban is vannak egyes közlések a gróf Károlyi levéltárból. E közlések helyét a gondos szerkesztő az illető oklevélnél mindenütt pontosan megjegyezte.

A gróf Károlyi levéltár négy osztályból áll, ú. m.: a tulajdonképeni Károlyi-, a Bosnyák-, a Harruckern-levéltárból és a Pelejtei Mortunus-féle oklevél-gyűjteményből. A Károlyi-levéltár a Károlyi és a Károlyi családdal egy nemből (a Kaplyon) származott családok, a Csomaköziek, Vadaiak, Bagosiak, Rettegeiek, Vetésiek okleveleit tartalmazza, közel 10 ezer darabban s ezen kívül mintegy 20—25 ezer

Rákóczy-féle levelet. A Bosnyák-levéltár a Bajomi, Ohati, Kenderesi, Körtvélyesi, Cselényi Saági, Csapi és Bosnyák családok leveleit foglalja magában, melyek gróf Károlyi Sándor felesége (b. Barkóczy Juliánna) révén jutottak a Károlyi család birtokába. A jelen publicatio legnagyobb részben a Károlyi- és Bosnyák-levéltárból való okleveleket közöl, a Pelejtei Mortunus-félék kevesebb számmal fordulnak elő, a b. Harruckern-féle levéltár okmányai, mint újabb korból valók, a kiadásba nincsenek felvéve.

A Géresi által szerkesztett Oklevéltár I-ső kötete a legrégebb okleveleket foglalja magában 1253-tól 1413-ig. időrendben, oly módon, hogy 1380-ig minden oklevél közölve van, 1380-tól azonban némely érdektelenebbek vagy a nagyon csonkák mellőzettek. Ehhez a kötethez a tudós szerkesztő érdekes előszót írt, mely a levéltár és a publicatiók történetét mondja el, s a saját szerkesztői eljárásáról számol be, melyet az oklevelek szövegének közlésében követett. Ez röviden abból áll, hogy az oklevelek időrendi sorban római számmal jelezve, a tartalmat jelző felirattal ellátva közli s a végén röviden leírja az oklevél külsejét és megjegyzi eddigi közlése helyét. Magában a kötetben nagyszámú általános történeti érdekű oklevél van, a mit az is sejtet, hogy az I—XXX. számig Árpád-kori, XXXI-től CCLXXXIV. számig Anjou-kori, innen a CCCLXX-ig Zsigmond-kori oklevelek vannak közölve. A 620 lapra terjedő kötethez betűrendes név- és tárgymutató van csatolva, mely a mű használatát nagyban könnyíti. Végül fölemlítjük, hogy ezt a kötetet öt darab phototypicus műmelléklet díszíti, mely egyszersmind a kiadó grófi család áldozatkészségét dicséri.

A II-dik kötet az 1414—1489 évekből való okleveleket közöl. Ezek közül az I—CXIII. számúak a Zsigmond korából valók, a CXIV—CXLVI. számúak Albert-Ulászló-kori oklevelek, a CXLVII—CCCXXIII. számúak pedig a Hunyady-kori oklevelek. Ehhez a kötethez is kimerítő név- és tárgymutató, továbbá két színes és két phototypicus műmelléklet s végül a Károlyiak leszármazását feltűnő genealogiai tábla van csatolva. De legbecsesebb része a kötetnek az a harmincz lapra terjedő értekezés, melyet Péresi a Kaplyon nemzetségről és a régi Károlyiakról írt. A gróf Károlyi és gróf Sztáray családok, tudvalevőleg, a Kaplyon nemzetségből származtak, mely egyenes leszármazottja a honfoglaló ősök közt említett Cupian nemzetségnek. A nemzetség központja a monostorral bírt Kaplyon község (Szatmármegyében), melynek első uraül az oklevelek már 1264-ben Kaplyon András fiát, Simont, említik; ez használta először a Károlyi nevet s ő alapította Karult, illetve Károlyt s ő adta a birtok nevét egyszersmind családjának is nevéül. De jellemzőleg vonul végig a Károlyi család történetén egész a XVII-dik századig az a vonás, hogy a polgári pályán országos hivatalokra soha sem törekedtek,

még azok a családtagok sem, a kik egyik-másik királynak különös kegyével dicsekedhettek, mint pl. K. Bertalan a Zsigmondéval, László és János a Hunyady Mátyáséval; sőt még megyei tisztségekben sem forogtak, a minek oka Géresi szerint az volt, hogy «pöreiket kényelmesebben folytathassák». Mert a Károlyi családról a XIV. és XV-dik században bátran elmondhatjuk, hogy élete narczból és pörlekedésből állott. Azt lehet mondani, a család oklevelein végig tekintve, hogy vagy személyesen vagy procuratoraik által rendes vendégei voltak Váradnak, Visegrádnak és különösen Budának, s alig folyt le törvénykezési octava e két utóbbi helyen a nélkül, hogy valamelyik Károlyinak pöre legalább egy halasztással ne szerepelt volna benne. Ám azért a Károlyiak azokat az ősi birtokokat, melyeket a Kaplyon nemzetség révén birtak, mindez idő alatt nemcsak megőrizték, hanem kezdettől fogva újakkal is szaporították s Szatmármegye autochton családjai között egész idő alatt ők voltak a legvagyonosabbak. Ez a vagyonmegőrző és vagyonszerző családi vonás leginkább kidomborul a XIV. és XV. században, s részben ez, részben a levéltár a XVII. században ért viszontagságok az okai annak a sajnos körülménynek, hogy az érdekes család házi életéről, belső viszonyairól, műveltségéről ebből az időből majdnem semmi tudósítás sem maradt ránk.

A III-dik kötetben a levéltár 1491—1600. évbéli oklevelei tételnek közzé, még pedig I—XC. Jagelló-kori, XC—CXXXIV. a János és I. Ferdinand király, CXXXV—CCVI. az I. Ferdinand, CCVIII—CCXXXVIII. a Maximillián király, CCXXXIX—CCCXXI. számúak a Rudolf király korából való oklevelek, melyek már nem vonatkoznak olyan nagy részben a család birtokjogi viszonyaira, hanem van közöttük több becses nyelvemlék (pl. a XLIV., LI.), számos művelődéstörténeti stb. adat is; további jellemzője e kötetnek, hogy ebben már magyar nyelvű oklevelek is számosan vannak. Index itt is van, és van három színes és három phototypicus műmelléklet csatolva a kötethez. Az Oklevéltár szerkesztője a kötet elején érdekes értekezést írt a Bajony család krónikája címmel, mely hatalmas család leányágon a Bosnyák család útján szintén rokonságba lépett a Károlyi családdal, s melynek utolsó férfi sarja Zrinyi Miklós oldalán Szigetvár ostromában halt hősi halált. E Bajony-család révén jutottak a XVI. századnál régiebb oklevelek előbb a Bosnyák, azután a gróf Károlyi család levéltárába.

A IV-dik kötet az 1600—1700 évekből való okleveleket közli, melyeket a szerkesztő a birtokviszonyokra vonatkozó iratok közül válogatott össze. Első sorban az ezen században mindig emelkedő történelmi szerepet vivő Károlyi család életére és viszonyaira világot vető oklevelek jönnek, köztük az is, melylyel II. Mátyás király az ország bárói sorába emeli a Károlyi családot. Azután a Bethlen

Gábor és Károlyi Zsuzsánna házasságára tartozó levelek, továbbá Báthory Gáborra, Sennyei Miklóstra, mindenekfelett pedig híres füleki kapitány, Bosnyák Tamásra vonatkozó becses levelek jönek. Általában, mint a szerkesztő is mondja az előszóban, a XVII. századból alig van nevezetesebb történelmi alak, a kinek legalább egy-két levele közölve ne volna e kötetben, habár nem mindenik politikai fontosságú. Magából a Károlyi családból e században báró K. László, K. Sándor atyja a legkimagaslóbb alak, kinek két vitéz fia esett el csatában s az ádáz harcokban vagyonát is annyi romlás érte, hogy egy időben nem volt hova biztosan lehajtani a fejét.

E kötetben a XVII. század történelmi szövetének alapszine, a protestantismus és katholicismus közti vallási és politikai ellentét is több levél által van világításba helyezve, bár egészben véve az egyháztörténelemre vonatkozó oklevelek kevesebb számúak, mint az ember várná. A Károlyiak a tiszántúli nagy nemesi családok között az elsők, egyideig majdnem az egyedüliek voltak, a kik Károlyi Mihály és felesége személyében a protestantismusról visszatértek római kath. hitre, a protestantismus életében tehát jelentős szerepök nem volt. A két felekezet közötti ellentét legérdekesebb világításban a Károlyi Mihály és Rozsályi Kun István végrendeletében jelenik meg; míg K. Mihály végrendeletileg meghagyja, hogy gyermekeit «az igaz catholica religióban neveljék, mely kívül nincs idvösség», addig Rozsályi K. J. «in hoc deploranda casu, ha a felesége pápista emberhez menne férjhez», meghagyja, hogy minden jószágát és gyermekei tutorságát is elveszítse. Néhány oklevélben megelevenednek a jezsuiták, Sámbar Mátyás, Tyukodi György és mások, kik nemcsak mint udvari papok, hanem mint a gyermekek nevelésének vezetői és a család barátai, sok fontos vagyoni és politikai kérdésben tesznek hasznos szolgálatokat a Károlyi családnak. A kötet leveleinek és okleveleinek nagyobb része magyar nyelvű.

Az V-dik kötetben a II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli (1700—1707) okleveleket és levelezéseket közli a sajtó alá rendező. A Károlyi levéltárban K. Sándor hagyatékából nem külsőleg kiválasztva, hanem belsőleg külön elemet képezve válnak ki azok az oklevelek és levelezések, a melyek a II. Rákóczi Ferencz korában folyt hadakozásokra vonatkoznak. Ezekből II. Rákóczi Ferencznek az 1707. év végéig terjedőleg mintegy 380 darab eredeti levele, továbbá 238 más olyan levél van közölve, melyek szintén a Rákóczi-korra vonatkoznak. Az V-dik kötet tehát az úgynevezett kuruczleveleket tartalmazza, melyek között helyet foglal Károlyi Sándor «Csekély elmélkedése» (364—374. l) és ugyancsak a híres kurucz fővezér «Mustra-könyve» is, mely név szerint feltünteti az összes harcoló kuruczságot. Ezek a kuruczlevelek nagyobb részben most először kerülnek nyilvánosságra s a hadjáraton kívül a művelődési

és társadalmi viszonyokra deritenek fényt. Néhány levélben az egykorú vezérférfiak: Széchenyi Pál kalocsai érsek, Eszterházy Antal, Andrassy István, Pekry Lőrincz és mások vannak bemutatva.

A gróf Károlyi oklevéltár eddig megjelent öt testes kötete, mint e rövid ismertetésből is látható, nemcsak a család, de a nemzet története szempontjából is érdekes és becses publicatio, a minek valóban díszes kiadásáért méltó elismerés illeti a család tagjait. De elismerést és köszönetet érdemel a nagy munka sajtó alá rendező szerkesztője is, ki ez oklevelek gondos és fáradságos közzétételével mind a Károlyi családnak, mind a hazai történelemnek hasznos szolgálatot tett.

V. F.

A magyar nép multja és jelene. Irta *Benedek Elek*, kiadja az Athenaeum irod. és nyomdai r. társaság. I. kötet: a szolgaságtól a szabadságig. Nagy illusztrált mű negyven füzetben. Számos képpel és műmelléklettel. Ára füzetenként 30 kr.

Az Athenaeum, mely mostanság oly kiváló diszművekkel gazdagította irodalmunkat (pl. a Beöthy-féle magyar irodalomtörténet, a Szilágyi szerkesztette magyar történet stb.), ismét egy szép diszművet indított meg a fentebbi czim alatt. Alkalmi műnek készül, mert a jövő évben lesz félszázados évfordulója annak a lélekemelő eseménynek, mely a magyar föld népét egyenlővé tette a kiváltságos osztálylyal, mely szabaddá tette a magyar földet és annak népét. Ekkor lett a magyar igazán nemzetté, mert jogokban és terhekben ekkor osztozkodott a földesúr és a jobbágy.

Az Athenaeum áldozatkész irodalmi vállalata erre az alkalomra iratta meg Benedek Elekkel, a magyar nép fiával és kedvelt írójával, a magyar föld népének történetét. A könyv prospektusából ide írjuk a következőket:

Nagy és nevezetes alkalom szülte e könyvet: a szegény, sokat szenvedett nép felszabadulásának ötvenéves fordulója. Annak a népnek történetét írom — mondja Benedek az előszóban — melynek «egyik kezében ekeszarva, másik kezében kard»; mely ezer esztendőn át hullatta véré a honért, a melynek ő nem volt szabad gyermeke; hulatta véres verejtékét a földre, mely nem volt az övé s melyhez mégis megható hűséggel ragaszkodék. A nép történetét írom, annak a népnek történetét, mely ezer esztendő óta dereka ennek az országnak; ereje s tápláló vére a nemzetnek; híven megőrizte a régi jó erkölcsöket, jellemző szokásokat; megőrizte a viséletet és megőrizte a szép magyar nyelvet, akkor, — — — — — a főnemesség már-már elvesztette nyelvét, nemzeti karakterét . . .

A könyvnek célja végig vezetni az olvasót a magyar történelem kevésbé ismert, járatlan ösvényein. Eléje teríteni a magyar

népnek, a föld népének ezer esztendő történetét; hol jobbra, hol rosszabbra forduló állapotát; végig vezetni a törekvések küzdelmek ezer esztendő útján, a mely törekvéseknek, küzdelmeknek hol nyílt, hol rejtegetett célja ez volt: szabadság, egyenlőség, testvériség.

A föld népének története, állapotának, életének rajza e könyv: a szolgaságtól a szabadságig. A honfoglaló magyar nép élete módjának s műveltségi állapotának rövid rajzával kezdődik, úgy megy át annak a megrajzolására, miként alakulnak a különböző rendek, osztályok s mint súlyed a tiszta magyar faj egy része jobbágygá. A föld népének a nemességgel való viszonya, a népének állapota s küzdelme a szabadulásért: ez húzódik végig a munka első kötetén. A parasztlázadások egész sorával találkozik az olvasó. Kezdve az erdélyi parasztság 1437-iki lázadásán, jön a Dózsa-lázadás, ez a nagy paraszt dráma; a Péro-féle lázadás; a Hóra- és a Kloska-lázadás; nem is említve itt a kisebb paraszt lázadásokat. Aránylag legnagyobb részét teszi ki e kötetnek a jelen század első felének története, mikor a nemességnek színe-java hatalmas akcióba kezd a nép felszabadításáért. A magyar nemzet történetének legszebb lapjai ezek: a Széchenyiek, Kossuthok, Bezerédjek stb. kora. Nagy szerep jut a költőknek, kik többnyire a nép fiai.

Ez a munkának nagy vonásokban rajzolt első kötete.

S az eddig megjelent füzetek teljesen beváltják, a mit a szerző ígért. A nagy melegséggel megírt bevezetés után, a első füzet három fejezetet tartalmaz. Az elsőben a honfoglaló magyarság életét rajzolja meg, a másodikban a különböző rendek és osztályok alakulását ismerteti s úgy tér át a szerző a kereszt és a bálvány küzdelmének eleve rajzára. A másik füzetben külön fejezet van szentelve Szent Lászlónak, kimutatva róla, hogy bár az ő törvényei kegyetlenül szigorúak voltak, mégis Szent László emléke, a Mátyásét kivéve, a legszebben maradt meg a nép lelkében. Igen érdekes itt az a fejezet is, mely a csirájában levő megyei és községi életet rajzolja megkapóan írván le az elnyomott nép küzdelmeinek történetét. A harmadik füzet főcíkke a királyi hatalom s azt írja meg ebben Benedek, hogy Kálmán király miként állítja helyre a királyi hatalmat, miként védi meg a népet a főurak hatalmaskodása ellen, majd meg II-ik Endre szomorú uralkodását festi nagy történeti hűséggel.

Az egyes füzeteket a szép szövegképeken kívül művészi kivitelű műmellékletek is díszítik. Így az 1-ső füzetben két műmelléklet (A szerzők szántani tanítják a népet, s II. Rákóczy Ferencz bucsúja a neptől, színezett kép) található, a 2-dikban szintén két műmelléklet látható (A magyarok bejövetele, s a székesvári népgyűlés, mikor a táltosok izgatják a népet a kereszttyenség ellen); a

3-ik füzetet két nagyon hatásos képmelléklet díszíti, az egyik, mikor Gellért püspök megdorgálja Aba Sámuel, a másik a középkori kegyetlen tűzpróbát ábrázolja. A szövegképek között is sok szép van pl. az, a melynek aláírása: «A föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel» s «Kihallgatás egy tölgyfa alatt», mely azt a jelenetet ábrázolja, midőn III. Béla egy tölgyfa alatt ülve hallgatja meg egy ember panaszát.

«A magyar nép multja és jelene» oly műnek ígérkezik, mely méltán kelthet közérdeklődést s teljes mértékben megérdemli a minél szélesebb körű pártolást. Írója Benedek Elek, maga is a nép fia, komoly tudásánál, együttérző szívével s tősgyökeres magyar stylusánál fogva egyik leghivatottabb írónk arra, hogy a magyar nép ezeréves történetét híven, elevenen és színdúsan élénk állítsa. Az eddigi füzetekben kiváló érzéssel és ügyességgel választja s domborítja ki az ország történetéből a nép küzdelmeit s nemzetünk történetének azt a jellemző tanulságát, hogy a népnek mindig akkor javul a helyzete, mikor a királyi hatalom szilárdul.

A kiállítás díszes, izléses. Kéthetenként egy füzet jelenik meg s postán küldetik meg az előfizetőknek. Az egész mű (40 füzet) előfizetési ára 12 frt, 20 füzetre 6 frt, 10 füzetre 3 frt, 5 füzetre 1 frt 50 kr. Nemcsak egyeseknek, de iskolai-, nép- és parochiális könyvtáraknak is melegen ajánlható közérdekű munka. *F.*

A lélektan alapvonalai. Írta *Wundt* Vilmos, a második kiadás után fordította *Rácz Lajos*. Budapest, 1897. Franklin-Társulat, 312 lap, ára fűzve 2 frt.

Magyar filosofniai irodalmunk szegényes mezején nemcsak számottevő, de kiváló jelentőségű a Wundt lélektanának magyar kiadása, mely a Franklin-társulat áldozatkészségéből a napokban hagyta el a sajtót. Mert tény, hogy ama néhány gimnáziumi kézikönyvön kívül magyar nyelvünkön eddig nem volt részletesebb lélektan, mely tudomány pedig az utóbbi néhány évtized alatt rohamos haladást tett s azt lehet mondani, hogy egészen új álláspontra, nevezetesen a physiologiai psychologia álláspontjára helyezkedett, mi által a modern lélektan valóságos tapasztalati tudomány lett. Ennek a physiologiai kísérletekkel kapcsolatos lélektanak európai híré képviselője Wundt lipcsei egyetemi tanár, kinek physiologiai psychologiai laboratoriuma legelső volt e nemben, melynek példájára ma már mintegy 40 ilyenmű intézet áll fenn a különböző művelt államokban.

Wundt kézalatti könyve nem kezdők számára való, tehát nem propaedeutikai kézikönyv. A ki érteni akarja, szükséges, hogy már némileg ismerős legyen a lélektan alapfogalmaival, s még inkább bírnia kell bizonyos természettudományi képzettséggel, mert ezek

nélkül nem fogja élvezni «A lélektan alapvonalai»-t. Maga a szerző is megmondja az előszóban, hogy műve írásánál első sorban az az óhajlás vezette, hogy egyetemi hallgatóinak adjon vezérfonalat a kezökbe; azután pedig az, hogy a tudományosan művelt olvasóknak, kik a lélektan iránt érdeklődnek, rendszeres áttekintést nyujtson az újabb lélektan fontosabb eredményeiről.

Wundt pszichologiai alapfelfogását eme három tételből lehet megismerni:

1. A belső vagy pszichologiai tapasztalat nem külön tapasztalat-mező a többiek mellett, hanem a *közvetlen tapasztalat* általában.

2. Ez a közvetlen tapasztalat nem nyugvó tartalom, hanem *folyamatok összefüggő soru*; nem tárgyakkól, hanem *processusokból*, t. i. *általános érvényű emberi élményekből* s ezek törvényszerű vonatkozásaiból áll.

3. E folyamatok mindenike egyfelől *objectiv* tartalommal bír, s másfelől viszont *subjectiv* természetű.

Ezek alapján a pszichologia helyzete a többi tudományágakkal szemben szintén hármassal, nevezetesen:

1. A pszichologia, mint a közvetlen tapasztalat tudománya, a *természettudománynyal* szemben *kiegészítő* tudomány. Az az alanytól elvonatkozva mindenütt csak az objectiv, tehát a *közvetett* tapasztalat-tartalmat veszi tárgyául; ez úgy az objectiv, mint a subjectiv, tehát *közvetlen* tapasztalat-tartalmat is megfigyelés tárgyává teszi.

2. A pszichologia a *szellemi tudományokkal* szemben *alapotvető tudomány*. A szellemi tudományok tartalma mindig a közvetlen emberi élmények, ezeknek alaptörvényeit pedig a pszichologia állapítja meg.

3. A *bölcsészettel* szemben a pszichologia *előkészítő* tapasztalati tudomány, mert úgy az elméleti megismerésnek, mint a gyakorlati cselekvésnek alapjául szolgáló objectiv és subjectiv ismeret-tartalmat egyedül ő veszi egyaránt figyelembe.

A lélektan módszerül (3. §.) Wundt a kísérletet és a megfigyelést jelöli ki. De azért a lélektan soha sem lehet tiszta megfigyelő tudomány, mint az exact tudományok, mert a lélektan tárgyát kizárólag folyamatok képezik, míg az exact tudományokét túlnyomólag tárgyak alkotják.

A lélektan feladatát Wundt a következő öt pontba foglalja össze s ennek megfelelőleg könyvét is öt fejezetre osztja: 1. a psychikai elemek, 2. a psychikai képletek, 3. a psychikai képletek összefüggése, 4. a psychikai fejlődések, 5. a psychikai causalitás és törvényei.

A psychikai vagy *lelki elemeknek* két fajtája van, ú. m. az objectiv tapasztalat-tartalom elemei, melyeket *érzeteknek* nevezünk, s a tapasztalat subjectiv elemei, melyek egyszerű *érzelmek* neve alatt ismeretesek. A lelki elemeknek közös tulajdonságuk is kétféle ú. m. a minőség és a belterjesség. Ezekről az érzetokről és érzelmekről, azoknak különös tulajdonságairól szólnak a psychikai elemek című fejezet többi pontjai.

A *lelki képletek*, melyekről a második fejezet tanít (8—14. §.), a közvetlen tapasztalat összetett alkotórészei. Így pl. a képzetek, indulatok, akarat-cselekvények stb. a lelki képletek általános osztályait jelölik, a látóképzetek, öröm, harag, remény stb. az amaz osztályokban foglalt egyes fajokat.

A *lelki képletek összefüggése*, mi a harmadik fejezetben tárgyalatik (15—18. §.), a lélektan nyelvén tudatnak nevezetik. Itt van szó az apperceptióról, a figyelemről, az öntudatról, a társulásról (associatio), az assimilatióról és a complicatióról, az emlékezésről stb.

A *lelki fejlődések* című fejezet (19—21. §.) szól az állatok szellemi tulajdonságairól, a gyermek szellemi fejlődéséről, s a szellemi közösségek fejlődéséről (a nyelv, a mythosz, az erkölcs fejlődés-tana).

A *szellemi causilitas és törvényei* című ötödik fejezet (22—24. §.) a lélek fogalmát, a lélektani vonatkozástörvényeket és a lélektani fejlődéstörvényeket ismerteti. A lélek fogalmában elveti úgy a materialismus, mint a spiritualismus substantialis lélekfogalmát, s a léleknek actualitás fogalmában állapodik meg.

Ez «A lélektan alapvonalai»-nak gondolattan-tartalma, mely mint e rövid ismertetésből is látható, felöleli a lelki élet összes jelenségeit. Az álláspont fundamentalis tétele az, hogy a lélektan tárgyául szolgáló tapasztalatok nem tárgyakból, hanem folyamatokból állnak, s így az egyes lélektani elnevezések, pl. érzet, képzet, érzelem, figyelem, tudat, értelem, akarat stb. nem tárgyakat vagy állapotokat jelölnek, hanem folyamatokat vagy általános érvényű emberi élményeket. Azt mondja pl. a 252. lapon: Emlékezet, képzelem, értelem, ezek «nem egységes erőket vagy tehetségeket jelölnek, hanem elemi lelki folyamatoknak complex megjelenési alakjait. Miként az emlékezőtehetség általános fogalom az emlékezetfolyamok számára, úgy a képzelem és értelem általános fogalmak az apperceptiv functiók határozott irányai számára. Gyakorlati hasznuk nekik is csak annyiban van, a mennyiben kényelmes segédeszközöket szolgáltatnak arra nézve, hogy az egyéni hajlamok és képességek végtelenül változó különbségeit az értelmi folyamatokra nézve bizonyos osztályokba rendezzük.» A tehetségelméletnek eme következetes elvetésével elveti azt a faji akarat-fogalmat is, melyet a metaphysikai

lélektan eddig oly első ok gyanánt fogott fel, a melyből mint a metaphysikai akarat-tehetségből minden egyes akarat-cselekvény származik. Wundt szerint az akarat nem külön tehetség, hanem oly complex lelki folyamat, melynek eleje az indulat, vége a képzet- és érzelem-tartalom hirteleni megváltozása.

Látnivaló, hogy a Wundt lélektana a hagyományos pszichológiának úgy szólván minden lényegesebb tételét gyökeresen megváltoztatja. Rendszerében a tudomány műszavai új jelentést, jóformán egészen más tartalmat nyernek. S ezt első sorban a következetes módszernek, a kísérleti megfigyelés vívmányainak lehet tulajdonítani. Emmez újdonságai által a könyv különös vonzó erőt nyer, főként azokra nézve, kik a régi pszichologia emlőin növekedve, egyszerre lépnek a kísérleti lélektan új világába.

A nagyérdekű könyvet Rácz Lajos sárospataki ref. főiskolai tanár fordította magyarra, s fordításával derekas munkát végzett. Mert a Wundt nehézkes és hosszadalmas s a mellett elvont stylusát élvezhetővé tenni nem kis feladat, kivált a mi szegényes és a lélektani műnyelvben kezdetleges nyelvünkben. Rácz azonban elég sikeresen küzdött meg a nehéz munkával. Nem használ ismeretlen vagy rossz alkotású műszavakat, inkább megmarad a görög-latin nemzetközi mesterszóknál. A hosszadalmas és nehézkes mondatokat felbontás által egyszerűsíteni igyekezik. Ám azért a magyar Wundt is nehézkes és elvont, távolról sem könnyű, de szakembernek érthető olvasmány.

Sóváradi.

b) Külföldi irodalom.

Kaftan: Das Christenthum und die Philosophie. Leipzig, 1896. 126. l. Ára?

Justin apologeta volt az első, ki a keresztyén tant philosophiai eszközökkel védelmezte, s «a keresztyénséget philosophiának, sőt az igaz, s mindenkit kielégítő philosophiának» mondotta. Jusztin szerint tehát a philosophia egészben véve egyrészt «a bölcsesség szeretete s a tudományos ismeret megszerzéseért való törekvés», másrészt »arról szóló tan, hogyan kell élnünk s a dolgokat helyesen megítélnünk», vagyis összefoglalása annak, a mit mi ma vallásnak nevezünk. A miért is a keresztyén hit «Istenismeret s a világnak legfőbb ismerete», tehát a hit lényegileg rokon a jó philosophiával. A keresztyénség Justin szerint a valódi philosophia, mivel Istentől adatott közvetlen bizonyosság s az örök élet záloga. A «keresztyénség verbindet uns mit Gott und lehrt uns unser Leben auf Gott richten und die Welt aus Gott verstehen», mondja kiegészítőleg egészen helyesen Kaftan.

De hát mi már most közelebbről a philosophia? E kérdésre Aristoteles azt feleli, hogy a philosophia «a lét utolsó alapjainak vagy első okainak tudománya». míg Kant szerint «a legfőbb jóról szóló tudomány». A bölcséleti rendszerek gazdag ismeretével s éles kritikai érzéssel kimutatja szerző, hogy a philosophiának eme két definitiója épen nem zárja ki, sőt inkább feltételezi egymást, a mennyiben az istenfogalom életünknek legfőbb elméleti és gyakorlati gondolata. «A dialektikai gondolkodás s az ismeret köt össze bennünket az Istennel, s egyedül ez vezet bennünket a legfőbb jóról való legbensőbb meggyőződésre.»

A philosophia s a keresztyénség organikus egygyéképését a reformáció s a modern tudomány szüntette meg. Közelebbről a modern empirikus természettudomány tagadta azt, mintha az ismeret volna a legfőbb jó s mintha a tudás mint olyan vezetne az Istenhez. Szerző mindennek daczára vitatja a keresztyénség és a philosophia benső összefüggését, s fejtegetéseinek eredményét e tételekbe foglalja össze: «A philosophia nem centrális tudomány, hanem a legfőbb jóról szóló tan, mivel természettudomány és psychologia még nem vezet philosophiára» s «az erkölcsi cselekvés felette áll az igazság megismerését illetőleg a gondolkodásnak, s csak e cselekvéssel való szoros összefüggésben fogjuk fel a legfőbb jónak

eszméjét», a miért is «a valódi philosophia a keresztyén hit lépcsőjére vezet». A hit és tudomány közötti egység nem holmi spekulatív theoriák, hanem az erkölcsi czélok terén keresendő. Megismerni az igazságot és cselekedni a mennyei atya akaratát, ez az igazi philosophia. A keresztyénség tehát a valódi philosophia, mivel az isteni kijelentésen alapuló közvetlen bizonyosságot nyújtja s az örök életről biztosít, tehát Istenben gyökerezik s az örökkévalóság jellegét viseli magán. S tényleg a sok philosophiai rendszernek tanulságokban gazdag története csak megerősíti e magasabb értelemben vett keresztyén philosophia örökkévalóságát. Kár, hogy szerző ez alapvető gondolatok mellett feledte azt, hogy a keresztyénség örök történeti üdvtényekre alapítja hitét, míg a philosophia, ha mindjárt a legfőbb jóról szóló tannak is definiáljuk, csak a természetes emberből indul ki s annak véges értelmi erejéből és képességeiből él és táplálkozik. S éppen abban van a keresztyénség előnye és fölénye a philosophia fölött.

Ss. M.

Ecke: Die theologische Schule Albrecht Ritschl's und die evang. Kirche der Gegenwart. I. Band Die theologische Schule Ritschl's. Berlin, 1897. XII. 318. lap. Ára 5 márka.

A Ritschl-féle theologiának, a melynek főbb elveivel a «Prot. Szemle» egyik tanulmánya már régebben foglalkozott, ma már nemcsak iskolája, hanem egész irodalma van. Úgy a liberális, mint a positiv körök gyakrabban írtak és értekeztek e theologiáról, s a 80-as években állandó tárgyát képezte a lelkészi értekezleteknek. A Ritschl elleni polemia élessége olykor-olykor a Hesshusius és Flacius-féle dogmatikus vitákra emlékeztetett.

Kétszeresen szükségesek tehát azok az objektív ismertetések, a melyek mint régebben *Thikötter* és ma *Ecke* műve, igaz valójában s a tudományra s az egyháziasságra vonatkozó jelentőségében méltányolják a legújabb göttingai theologiai iskolát. Tanulhatnak azokból a liberális s a positiv theol. körök egyaránt.

A Ritschl-féle iskolában, tudvalevőleg ma már több árnyalat van, sőt a mester alapgondolataitól való többrendbeli eltérés észlelhető. Követői közül többen a modern orthodoxia nyelvén szólnak ott, a hol maga Ritschl a szigorúan tudományos fogalom-meghatározásokkal és kifejezőmódokkal élt, sőt vannak, a kik az ő alapgondolatnak az egyházi tanalakokkal való összeegyeztetésére is törekednek. S bár Ritschl követői a legnagyobb pietással csüngenek mesterükön, alapgondolatainak tovább fejlesztésére és megtisztítására vonatkozó theol. privilegiumukra mégis méltán tartanak igényt.

A protestáns theologia az evangéliumi alapgondolatok intensivebb megértése céljából nemcsak megengedi, de sőt követeli a különböző theol. iskolák létjogosultságát, a melyek a kritika és a polemica tudományos fegyvereivel kölcsönösen javítják és kiegészítik egymást. A kívánatos csak

az. hogy a különböző iskolák a közös munkára s a közös célra tekintve szolgálják az egyházat, tisztán világítsák meg és fejtsék ki a hittartalmat ismertessék a theologia történetét, helyesen értelmezzék a hit forrásait s tovább fejleszszék a tanformulázást, a cultust s az egyházszervezetet, szóval, hogy mindannyian az egyház legfőbb céljának, az Istenországának szolgálatába álljanak. A miért is ki van zárva az óprotestáns orthodoxia türelmetlen korszakára emlékeztető kölcsönös gyalázkodás, fanatikus pártmozgalom. a személyeknek gyanúsítása s az ellenfél módszerének és positióinak fölületes és könnyelmű megítélése, a mire a theologia történetének eddigi szomorú tanulságai szerint a «rabies theologorum» vezetett. A kritikai-históriai iskola bátran megállhat a spekulatív vagy tisztán bibliai iskola mellett, s a conservatív traditionális pártárnyalat a reformatori alap gondolatokat tovább fejlesztő és következetesebben alkalmazó irányzat mellett. csak hasznára és ne kárára váljanak a közegyháznak!

A Ritschl-féle iskola sem törekszik a többiek elnyomására vagy pláne egyeduralomra, csak részt kér magának a prot. egyházban a maga charismáinak lehető megvalósítására, a reformáció nagy örökségének megvédése, kifejtése és gazdagítása tekintetében. Többet maga Ritschl sem kívánt. A pietismus, az unió mystica s a dogmatika orthodox methodusa elleni polemiáját, nemkülönbön egyéb sajátos positióit, a melyek annyi félreértést és elkeseredést szültek mindenfelé, csak az méltányolja és érti meg igazán, a ki Ritschl prolegomenáit «a pietismus történetéhez» ismeri és belátja, hogy mennyi veszedelmet hártott el az ev. egyháztól és annak theológiájától az ő polemikája, s milyen reformatori ősjavakat mentett meg és biztosított Rómával szemben. Hisz a Ritschl rendszere a «sola fide s a clara et sufficiens sacra scriptura» szilárd alapjaira és erősségeire helyezkedve ítél meg mindent a prot. theológiában. S közelebbről a «certitudo salutis» evang. alaptanának biztosítása és helyes megértése tekintetében bárki is aligha tett és fáradott többet napjaink bármely irányú theologusai közül, mint Ritschl, a mennyiben a ker. Istenfogalom köréből s annak hivatalos egyházi formulázásából kérlelhetlenül eltávolította a neoplatonikus, thomistikus és skotistikus tisztátalan gondolatelemeket, s kimondotta, hogy üdvéről csak az a keresztyén lehet bizonyos, a ki hitében megtalálta a mi urunk Jézus Krisztusnak atyját és Istenét.

A theol. pártok kölcsönös megértésének és békés együttműködésének szolgálatában áll Ecke ismertető műve Ritschl theológiájáról, mely a theol. pártokat arra a Pál-féle intésre emlékezteti, hogy »mindeneket meg vizsgáljatok s a mi jó, azt megtartsátok». Mert Istenországában békének kell honolnia, s aztán: non pro schola, sed pro regno Domini laboremus!

Sz. M.

Hollensteiner: Das Weltelend und Welterlösung. Versuch einer Pneumatik. Gütersloh, 1896. 676 l. Ára?

Szokatlan a mű címe, a mennyiben a poétikus világfájdalom kultuszára, Werther-idejére s napjainkban a Shopenhauer—Hartmann és Mailänder-féle philos. pessimismusra emlékeztet. s hozzátehetjük, hogy még a «pneumatika» czfjében sincs valami biztató. Annál kellemesebben csalódunk, ha a mű tartalmával közelebbről megismerkedünk. Az Isten igéjének s az emberi szellemnek mélységes kutatása, a ker. élet fejlődésének és czéljának komoly átérzése, a személyes vallásos tapasztalat véghetetlen gazdagságának alapos feldolgozása, a gondolatok tisztasága s a nyelvezet világossága jellemzik a művet összes lapjaiban.

Vizsgálódásai a rendszeres theológia, a hit- és erkölcstan körébe vágnak. Különösen két forrásból merít, ú. m. az Isten igéjéből s az ember önismeretéből. Fejtegetéseinek kizárólagos tárgya az ember, és pedig a bűn nyomorúságából újjászületett és megújult ember. Vonzó, meggyőző és fölemelő gondolatait követve arra a meggyőződésre jut az olvasó, hogy szerző művét bátran lehetett volna. az igaz keresztyénség czfjével ellátni. A műnek építő eleme karöltve jár tudományos jellegével és tanító czélzatával. S a mennyiben vizsgálódásai az Isten igéjét követik s a hit benső világát érintik, fogva tartják az egész embert s emelik annak egész benső életét.

Az újabb theologusok közül legtöbbször idézi a tübingai Becket, míg a modern philosophusok közül apologéta alakban gyakran utal Feuerbachra és Schopenhauerre. Szereti a trias használatát. Szellem, lélek és test; értelem, akarat és érzés; gondolkodás, akarás és cselekvés; értelem, lelkiismeret és érzék, s bölcsesség, igazságosság és szentség gyakran változik szerző művében. A dolog belső organikus összefüggése, az ellentéteknek egy közös alapból való bevezetése s a részeknek az egészszel való szerves egysége szintén arra vall, hogy szerzőnk philosophia elme. Philosophia és theologia felváltja itt egymást. Theistikus világnézete s ebben való meggyőző ereje jótékonyan hat az olvasóra.

A középkori germán mysticának mélységes gondolataira emlékeztet, mikor szerző az erkölcsi elsatnyulásban sanylődő természetes embert az élet bajain és szenvedésein át Krisztus hú követésében az Istennel való teljes életközösség holdogító magaslatára emeli föl, mely alapon méltán mondja, hogy a keresztyén ember élete folytonos megtérésben és Krisztus szakadatlan követésében áll. Különben tárgyát két főrésze osztja fel. Az első és rövid rész a bűn, a második hosszabb rész a kegyelem alatt lévő emberről szól. A bűnnek uralma fogva tartja az ember testét, lelkét és szellemét, de azért a lelkiismeret szózata a legbűnösebb embernél is az isteni képmás tanuja és kifejezője. Viszont az embernek újjászületése, a szellemi életben való fokozatos gyarapodása s a földi élet terén való gyakorlati gyümölcsötetése a bölcsesség, igazságosság és szentség állapotai jelzik a megváltóval való közösségünkben.

Mélységes gondolataiban azonban szerző olykor túlzásokra is ragadtatja el magát. Ilyenek: «a mi nem hitből van, azt a Isten bűnnek nézi» (473. l.), s semmiféle földi hatalomnak nincs az a joga, hogy az újjászületett ker. embernek parancsolhasson valamit, a mit az Isten neki határozottan nem parancsolt» (616. l.). S ugyancsak élénk színekkel festi szerző a hit által való megigazulás vallási processusát és erkölcsi folyamányait (245 s köv. l.). Általában mélységes gondolatok, széles látókör, alapos ismeret, szellemi tartalom, logikai szabatosság s az ellentétek s különbségek egységes felfogása és megértése jellemzik a művet. A kit a keresztyén-ség lényege közelebbről érdekel, még ha nem is szakszerűen képzett theolodus, haszonnal és lelki örömmel fogja forgatni e művet. *Ss. M.*

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1897. november 1-től 30-áig befolyt összegek
kimutatása:**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1897-re:
Bányai ág hitv. ev. egyházkerület, Pesti ág. hitv. ev. magyar egyház. Debreczeni ev. ref. egyház. Tiszai ág. h. ev. egyházkerület, Erdélyi ev. ref. egyházkerület (1000 frt után), Tizáninenni ev. ref. egyházkerület, Radó Kálmán v. b. t. t. Rópczelak, Halasi ev. ref. egyház, Veszprémi ev. ref. egyház.

2. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1897-re:
Debreczeni ev. ref. egyházmegyei lelkészi kör, Szontagh Pál v. b. t. t. Horpács, id Szent-Iványi József L.-Szt-Iván, Vecsey Oláh Miklós Tokaj, Rohodi ev. ref. egyház, Losonci ev. ref. egyház, Hajdunánási ev. ref. egyház, B.-Csabai ág. h. ev. egyház, Gömöri ev. ref. egyházm. könyvtár, Dévaványai ev. ref. egyház, Sárospataki ev. ref. főiskola, Gyomai ev. ref. egyház, Dévai ev. ref. egyház, Gégényi ev. ref. egyház, Keéki ev. ref. egyház, Ihász Lajos Hathalom. Drégelpalánka ev. ref. egyházmegye, Alsóborsodi ev. ref. egyházmegye, Beregi ev. ref. egyházmegye, Kolozskalotai ev. ref. egyházmegye, Pápai ev. ref. egyház, Alsóbaranyai ev. ref. egyházmegye, Alsószabolcs-hajdúvidéki ev. ref. egyházmegye, Kún Bertalan ev. ref. püspök Miskolcz, Bács-szerémi ág. h. ev. egyházmegye, Barsi ág. h. ev. egyházmegye, Tátraaljai ág. h. ev. egyházmegye, Soproni ág. h. ev. lyceum, Bodola László tanár Csurgó, Csurgói ev. ref. f. könyvtár. Görbedi ev. ref. egyház, Derecskei ev. ref. egyház, Jászberényi ev. ref. egyház. Erdővidéki ev. ref. egyház, dr. Szontagh Miklós Uj-Tátrafüred, Felsőszabolcsi ev. ref. egyházm. lelk. egyesület, Vasváry Sándor ref. lelkész Csepely, Irinyi ev. ref. egyház, Gyurátz Ferenc ág. h. ev. püspök (6 frt) Pápa, Vajai ev. ref. egyház, Nyir-Madai ev. ref. egyház. **1896-97-re:** Nagyvárad ev. ref. egyház, Hajdúszoboszlói ev. ref. egyház, gróf Khuen Héderváry Károlyné Zágráb, Pokoly József theol. tanár Kolozsvár, Nagykovácsi ev. ref. egyház, Révkomáromi ev. ref. egyház. Nagykovácsi ev. ref. egyház, Bihari egyházmegye, Rupperecht Tasziló V. Hadász. **1897-98-ra:** Selmecei ev. lye. tanári kar. **1896-98-ra:** Zelenka Pál ág. h. ev. püspök Miskolcz. **1892-97-re:** Felsőbaranyai ev. ref. egyházmegye, **1894-97-re:** Józsa Károly ev. ref. lelkész Ágya.

3. Rendes tagsági díjak évi 6 frtjával befolytak 1897-re:
Juhász György ev. ref. lelkész Ipp, Szánthó János ev. ref. lelk. Kosd, Berey József ev. ref. lelk. N.-Écsed, Müllner Mátyás ny. lye. igazg. Sopron, Szabó Károly ev. ref. lelk. Paks, Venetianer Sándor ev. ref. lelk. Uj-Soové, Lévy Lajos ev. ref. lelkész Sárkeresztúr, Balkányi ev. ref. egyház, Berczeli ev. ref. egyház, Dombrádi ev. ref. egyház, Gávai ev. ref. egyház, N.-Halászi ev. ref. egyház, Kemecei ev. ref. egyház, Mihálydi ev. ref. egyház, Nyirbátori ev. ref. egyház, Nyiregyházi ev. ref. egyház, Pátróhai ev. ref. egyház, Pazonyi ev. ref. egyház. **1896-ra:** Ibrányi ev. ref. egyház, Ihász Lajos Hathalom, H. Kiss Kálmán t.-kép. igazgató N.-Körös, Szathmáry Sándor ev. ref. lelkész Érmihályfalva, Nádudvari ev. ref. egyház, Csik Dániel ev. ref. püspöki titkár Miskolcz. **1893-94-re:** Szolnok Gerzson ev. ref. lelkész H.-Böszörmény. **1894-95-re:** Kiss József ev. ref. theol. tanár Pápa. **1896-97-re:** Rác Kálmán ev. ref. lelkész Balsa, Balogh Ferenc ev. ref. hittanár Debreczen, Tatay Imre ev. ref. lelkész Székesfehérvár, Biharudvari ev. ref. egyház, gróf Degenfeld Sándor Erdőszáda, Hegyaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Balogh István ág. h. ev. lelkész P.-Szt-Király, Engisch Frigyes ág. ev. lelkész Szeghegy, Hollerung Károly ág. h. ev. esperes Modor, Kabai ev. ref. egyház, Kenessey Pongrácz kir. tanácsos Rostás, Hajdú-Hadházi ev. ref. egyház, Zsigó Endre mérnök Szalacs, Anti ev. ref. egyház, Szászudvari ev. ref. egyház, Zsigmond Ferenc ev. ref. lelkész Artánd, Domokos Antal Kolozsvár, Dókus Gyula es. kir. kamarás S.-A.-Ujhely, Tóth János ev. ref. lelkész Karancs, Cziike Lajos ev. ref. lelkész Ó-Szőny, Dókus László S.-A.-Ujhely. **1895-97-re:** dr. Kecskeméthy István Kolozsvár. **1894-re:** Straner Vilmos ág. h. ev. lelkész Pinkafő. **1898-ra:** Szabó Károly ev. ref. lelkész N.-Kereki. **1896. II. felére és 1897-re:** Késnárki ev. lyceum.

4. Pártoló tagsági díjak évi 3 frtjával befolytak 1897-re:
Jávory Nándor ev. ref. lelk. S.-Viszló, Szabó Zsigmond ev. ref. lelkész Győr Vas

János ev. ref. lelkész N.-Kálló, Bezdedi ev. ref. egyház, Buji ev. ref. egyház, Deme-
 cseri ev. ref. egyház, Döghei ev. ref. egyház, F.-litkei ev. ref. egyház, Gyulaháza
 ev. ref. egyház, Gyulai ev. ref. egyház, Kanyári ev. ref. egyház, Kisvarsányi ev.
 ref. egyház, Nyirbogáti ev. ref. egyház, Nagyvarsányi ev. ref. egyház, Őri ev. ref.
 egyház, Tassi ev. ref. egyház, Paszabi ev. ref. egyház, Téglási ev. ref. egyház, Tornyos-
 Pálczai ev. ref. egyház, Turai ev. ref. egyház, Tuzséri ev. ref. egyház, Ujfehértói
 ev. ref. egyház, Vencsellői ev. ref. egyház (és 96-ra 1 frt), Zsurki ev. ref. egyház,
 Mándoki ev. ref. egyház. Vas Mihály ev. ref. lelkész Gégény, F. Varga Lajos ev. ref.
 lelkész Majtis, Kemény János ág. h. ev. lelkész Kis-Körös, Payr Sándor ág. h. ev.
 püspöki titkár Pápa, Bajosi Lajos ev. ref. lelkész D.-Mocs. **1896-ra**: Varga Sándor
 ev. ref. lelk. Győr-Szemere, Báka ev. ref. egyház, Nyirbogdányi ev. ref. egyház,
 Vasmegyeri ev. ref. egyház, Veresmarti ev. ref. egyház. **1896—97-re**: Csák Máté
 ev. ref. lelk. N.-Várad, Melczer Gyula ág. h. ev. lelkész Acsa, Benkő Lajos ev. ref.
 lelkész Hajdú-Nánás, Seregély Dezső ev. ref. lelkész N.-Kanizsa, Szőke Károly
 K.-P.-Bogárd, Molnár Sámuel ev. ref. lelkész V.-Ladány, Czibur Imre Jolsva, Lénárt
 József ev. ref. lelkész Magyaró, Szacsavay Sándor Kolozsvár, Pap Elek ev. ref. lelkész
 Zsigárd, Tomory Endre ev. ref. lelkész Héth. Somkereki Miklós ev. ref. lelk. Szék,
 Marikovezky Menyhért tanár M.-Sziget. **1894—97-re**: dr. Gidófalvi István kir.
 közjegyző Kolozsvár. **1894—96-ra**: Érmihályfalvai ev. ref. egyház.

5. Népies kiadványokra: Apagy 6 frt, Anaros 2 frt, Báka 1 frt,
 Balsa 2 frt, Benk 2 frt, Berencs 2 frt, Besenyőd 2 frt, Besztercze 2 frt, Buj 1 frt,
 Cserépes-Kenez 2 frt, Demecher 1 frt, Dombrád 2 frt, Döghe 1 frt, Enesencs 4 frt,
 Fényes-Litke 1 frt, Gelse 2 frt, Gemzse 8 frt, Geszteréd 2 frt, Gyulaháza 1 frt, Gyüre
 2 frt, Jákó 4 frt, Kopócs-Apáthi 2 frt, Kálló-Semjén 2 frt, Kékese 1 frt, Kis-Léta 2 frt,
 Kis-Várda 4 frt, Kis-Varsány 1 frt, Komoró 4 frt, Kotaj 2 frt, Laskod 2 frt, Lóránt-
 háza 2 frt, Mogyorós 2 frt, Nyír-Bogát 1 frt, Nyír-Bogdány 1 frt, Nagy-Varsány 1 frt,
 Ó-Fehértó 4 frt, Oros 2 frt, Ór 2 frt, Tass 1 frt, Paszab 1 frt, Petneháza 2 frt, Piricse
 2 frt, Raád 2 frt, Sényő 2 frt, Szaboles 2 frt, Szakoly 2 frt, Székely 2 frt, Téglás 1 frt,
 Tóth 2 frt, Tisza-Szt.-Márton 2 frt, Tornyos-Pálca 1 frt, Tura 1 frt, Tuzsár 1 frt,
 Uj-Fehértó 1 frt, Vasmegyer 1 frt, (valamennyi a felsőszabolcsi ev. ref. egyházmegye
 egyházai), Keéki ev. ref. egyház 1 frt, Majtis ev. ref. egyház 3 frt.

6. Adomány: Bihari ev. ref. egyházmegye gyűjtése 5 frt 50 kr.

Összesen befolyt 1405 frt 50 kr.

Budapest, 1897. december 1.

Bendl Henrik,
 társ. pénztárnök.

A M. Protestáns Irodalmi Társaság

f. évi decz. 13-án, hétfőn, délután 6 órakor

a ref. főgimnázium könyvtár-termében (Lónyay-utca 4. sz. II. emelet)

igazgató választmányi ülést

tartott.

Tárgyai voltak: Jelentés az 1897. évi kiadványokról és a kiadvá-
 nyok leltározásáról; a konvent átiratáról Egyházi Névtár ügyében. —
 Jelentés a pénztár állapotáról s a tagdíjak befizetéséről. — Javaslat az
 1898. évi kiadványokról: Monografia, Koszorú, Házi Kincstár. — Előterjesz-
 tés a Bibliai Lexikon ügyében. — Kisebbségi megkérdések. — Indítványok.

A választmányi ülés lefolyásáról a jegyzőkönyv közzétételével, a
 januári füzetben értesítjük a tagokat.

Budapest, 1897. december 15.

Szöts Ferenc,
 társul. titkár és szerkesztő.